

Klimaatadaptatie in Rotterdam

Onderzoek naar de mate van burgerparticipatie bij aanpassing aan klimaatverandering
in de stad

Anke Martens

Bachelorthesis Geografie, planologie en milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen,

Radboud Universiteit Nijmegen, juni 2016

Klimaatadaptatie in Rotterdam

Onderzoek naar de mate van burgerparticipatie bij aanpassing aan klimaatverandering
in de stad

Anke Martens, s4350537

Bachelorthesis Geografie, planologie en milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen, Radboud Universiteit

Nijmegen, juni 2016

Begeleider: dr. Sietske Veenman

Aantal woorden: 29.835

Foto omslag: Bovenaanzicht Dakpark Rotterdam

Bron: Stijn Brakkee fotografie Rotterdam, 2015

Voorwoord

Voor u ligt mijn bachelorthesis, het resultaat van mijn onderzoek binnen het thema klimaatadaptatie in de stad. Deze thesis is geschreven ter afronding van mijn bachelor Geografie, Planologie en Milieu aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. De keuze voor het thema klimaatadaptatie komt eruit voort dat gedurende de bachelor, mijn interesse steeds meer bij milieu kwam te liggen. Aangezien ik ook een master in milieukunde wil gaan doen, heb ik voor een thema in deze hoek gekozen.

In het onderzoek heb ik me in één project: het Dakpark in Rotterdam gericht op het onderwerp interactie tussen participerende burgers en de gemeente. De vraag in hoeverre interactie tussen de participerende burgers en de gemeente kan bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam, heeft me geleid in dit onderzoek.

Een aantal personen wil ik bedanken voor hun bijdrage aan mijn thesis. Allereerst mijn begeleider Sietske Veenman, zij heeft me van het begin tot het einde geholpen met het maken van keuzes en het verbeteren van de kwaliteit van mijn onderzoek. Ze heeft tips, verbeteringen en aanbevelingen op zo'n manier gecommuniceerd, dat het voor mij snel duidelijk was wat ze bedoelde en waardoor ik weer nieuwe inzichten kreeg. Hierdoor heb ik het traject relatief soepel doorlopen. Ten tweede wil ik iedereen bedanken die me in de interviews te woord heeft gestaan en informatie met me heeft gedeeld, zonder hen zou het niet mogelijk zijn geweest om tot de resultaten voor dit onderzoek te komen. Een speciaal woord van dank aan Bert Knaap, door mij op sleeptouw te nemen in de GroenGroep en contact te leggen met andere participerende burgers, waren veel interviews in korte tijd geregeld. Tot slot nog dank aan familie en vrienden, die me op momenten dat ik me erg druk maakte om mijn thesis gerust wisten te stellen.

Hopelijk krijgt u nieuwe inzichten door het lezen van mijn thesis op het gebied van klimaatadaptatie en/of participatie van burgers. Ik wens u veel leesplezier.

Anke Martens
8 juni 2016

Samenvatting

Klimaatadaptatie is een onderwerp dat naast mitigatie steeds meer in de belangstelling komt. In eerste instantie was er zowel op globaal als lokaal niveau vooral aandacht voor mitigatie, namelijk maatregelen voor het reduceren van de uitstoot van broeikasgassen (met name CO₂). De laatste jaren is deze aandacht echter deels verschoven naar adaptatie, niet alleen op globaal niveau, zoals in de klimaatop van Parijs, maar ook in lokale strategieën in steden wordt adaptatie steeds vaker benoemd. Adaptatie gaat over het invoeren van maatregelen om de huidige en toekomstige kwetsbaarheid voor de gevolgen van klimaatverandering te beperken (Burkeley, 2010; Adger, Arnell & Tompkins, 2004). Ook in de stad waarop in dit onderzoek de focus ligt, komt adaptatie als strategie duidelijk terug, zoals de 'Rotterdamse adaptatiestrategie' met themarapporten op het gebied van waterveiligheid, stadsklimaat, bereikbaarheid & infrastructuur en het stedelijk watersysteem (Rotterdam Climate Initiative, 2013).

Het tweede aspect dat in dit onderzoek centraal staat, namelijk burgerparticipatie is ook een fenomeen dat met name de laatste jaren steeds vaker zichtbaar is, met name in combinatie met klimaatadaptatie. Adaptatiestrategieën worden niet meer alleen door de gemeente uitgevoerd, ook andere partijen worden betrokken. Met name ook de burgers, aangezien zij de gevolgen van de adaptatiestrategieën sterk zullen ervaren. De gevolgen zullen van burger tot burger verschillen, daarom is het van belang dat diverse burgers betrokken worden bij de besluitvorming (Adger, 2003). Maar de burgers kunnen daarnaast ook een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van een adaptatiestrategie.

Rotterdam loopt qua steden van Nederland voorop wat betreft klimaatadaptatie en het betrekken van actoren bij het beleid, zoals het bedrijfsleven en de inwoners, dit maakt deze stad interessant voor dit onderzoek (den Exter, Lenhart & Kern, 2015). De focus zal liggen op één project in Rotterdam, namelijk het Dakpark, bij de ontwikkeling van dit project hebben burgers (met name buurtbewoners) actief geparticipeerd. Daarnaast kan het project ook gezien worden als een adaptatiestrategie, aangezien bij het Dakpark meerdere functies op een plek gecombineerd worden en het zorgt voor meer groen in de stad.

Deze aspecten, klimaatadaptatie en burgerparticipatie zullen in dit onderzoek centraal staan, dit komt dan ook terug in de hoofdvraag voor het onderzoek: *In hoeverre kan burgerparticipatie door middel van een 'authentieke dialoog' tussen de gemeente en de betrokken burgers bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam?*

Zoals uit de hoofdvraag duidelijk wordt, is de 'authentieke dialoog' een belangrijk concept voor dit onderzoek. Dit concept komt uit de theorie van Innes en Booher (2003), over 'collaborative policymaking', in deze theorie wordt een model opgesteld waarin beschreven wordt hoe verschillende actoren het beste kunnen samenwerken en aan welke voorwaarden deze samenwerking moet voldoen, om uiteindelijk tot een innovatief idee of project te komen. Deze theorie wordt in dit onderzoek toegepast. Het centrale concept uit deze theorie is de authentieke dialoog, volgens Innes en Booher (2003) is deze authentieke dialoog dé manier om een overeenkomst tussen actoren te bereiken en nieuwe inzichten te creëren. Voor het bereiken van een authentieke dialoog, zijn bepaalde karakteristieken van de betrokken actoren van de dialoog van belang. Deze authentieke dialoog zal dan vier directe resultaten hebben die leiden tot aanpassingen in het bestaande systeem.

Voor het onderzoek worden de concepten uit de theorie deels aangepast. De concepten staan echter op dezelfde manier met elkaar in verband. Het model begint bij de *diversiteit bij de actoren en belangen* en de *onderlinge afhankelijkheid van actoren en belangen*, als deze

aspecten beide terugkomen in het project, dan wordt er voldaan aan de voorwaarden voor een *authentieke dialoog*. Deze *authentieke dialoog* kent vier directe resultaten, aan de hand van deze vier resultaten wordt de dialoog beoordeeld. Deze vier directe resultaten zijn *wisselwerking*, *relaties*, *leereffect* en *creativiteit*. De belangrijkste uitkomst van de *authentieke dialoog* is in dit onderzoek innovatie: een nieuwe adaptatiestrategie (het Dakpark), echter kunnen er ook aanbevelingen gemaakt worden over hoe de interactie, oftewel de *authentieke dialoog* ingericht zou moeten zijn om de uitkomst te optimaliseren.

Door middel van een kwalitatief onderzoek met diepte-interviews (en beleidsdocumenten), is de casus, het Dakpark, aan de hand van de concepten van Innes en Booher (2003) onderzocht. De ontwikkeling van het Dakpark heeft in totaal vijftien jaar geduurd, van begin tot eind van het project zijn burgers betrokken geweest en heeft er interactie voornamelijk tussen de gemeente en de participerende burgers plaatsgevonden voor de ontwikkeling van het park. Naast deze twee actoren zijn er nog negen andere actoren betrokken geweest, dit was echter niet gedurende het gehele traject of niet voor het park. De twee belangrijkste actoren voor de ontwikkeling van het park, zijn de gemeente en de participerende burgers. Deze twee actoren staan dan ook centraal in het onderzoek en de authentieke dialoog is op deze twee actoren gericht (gemeente Rotterdam, 2013).

Tijdens het uitvoeren van de interviews werd duidelijk dat het project in meerdere fasen verdeeld kan worden, namelijk de ontwikkelingsfase, de concretiserings- en uitvoeringsfase en de beheerfase. De eerste twee fasen zijn voor dit onderzoek van belang, aangezien ingegaan wordt op de ontwikkeling van het Dakpark. De indeling in deze fasen komt naast de ontwikkeling van het project ook voort uit het verschil in betrokken burgers, in de eerste fase waren dit voornamelijk activistische buurtbewoners die meer groen in de wijk wilden, in de tweede fase haakten zij voor een groot deel af en kwam er een nieuwe groep voor in de plaats: zij waren meer geïnteresseerd in de fase na de ontwikkeling van het park, namelijk het beheer en gebruik. Aan de hand van deze twee fasen is het project onderzocht en gekoppeld aan de concepten uit de theorie van Innes en Booher (2003).

Aan de hand van de interviews, de beleidsdocumenten en de theorie van Innes en Booher (2003) zijn de resultaten uitgewerkt en conclusies opgesteld. Allereerst de verschillen tussen de twee fasen, bij *diversiteit in de belangen van de betrokken actoren* waren zoals genoemd in de eerste fase vooral de activistische buurtbewoners actief, in de tweede fase waren burgers betrokken die gericht waren op het beheer en gebruik van het park. De *onderlinge afhankelijkheid* was het grootst in de eerste fase van het project, voor de realisatie van het project waren de actoren afhankelijk van elkaars betrokkenheid. Deze onderlinge afhankelijkheid viel in de tweede fase van het project grotendeels weg. Bij de *wisselwerking* zat het onderscheid voornamelijk in de mate, deze was in de eerste fase erg groot bij de ontwikkeling van het project. Hierbij werden verschillende alternatieven tussen de actoren over en weer gecommuniceerd. Dit werd in de tweede fase veel beperkter, deels ontbrak er zelfs communicatie, waardoor er nu op het park een aantal problemen zijn, bijvoorbeeld het missen van een ontmoetingsruimte voor de buurtbewoners. Wat betreft *relaties* is het verschil dat deze alleen in fase 2 zijn ontstaan, echter wel in zeer beperkte mate. Van een *leereffect* is er wel in beide fasen sprake, het verschil zit hier in de beoordeling, in de eerste fase spraken beide actoren van een leereffect, met name omdat beide actoren voordeel hiervan hadden. In fase 2 was het echter vaker zo dat volgens de gemeente er een leereffect was, terwijl dit voor de participerende burgers niet zo was. Tot slot *creativiteit*, in fase 1 was hier veel sprake van, namelijk rondom het ontwerpen van het park, in de tweede fase was dit veel minder en de creativiteit die er was, was veel concreter.

Wat betreft de authentieke dialoog kunnen de volgende conclusies getrokken worden: allereerst kan gesteld worden dat er bij het project het Dakpark voldaan wordt aan de voorwaarden van een authentieke dialoog, er was namelijk gedurende het gehele traject sprake van diversiteit bij de betrokken actoren en belangen en daarnaast ook sprake van onderlinge afhankelijkheid van de actoren en de belangen. Dit geldt zowel bij de gemeente als bij de betrokken burgers. Drie van de vier resultaten van een authentieke dialoog blijken invloed op de uitkomst te hebben gehad, namelijk *de wisselwerking, het leereffect en de creativiteit*, deze concepten hebben de innovatie: een nieuwe adaptatiestrategie beïnvloed. Uit de interviews met de burgers bleek dat zij veel invloed op het eindresultaat gehad hebben en dat dus niet alleen de gemeente dit bepaald heeft. Als antwoord op de hoofdvraag kan gesteld worden dat burgerparticipatie door middel van een authentieke dialoog in grote mate kan bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam.

Echter werden er ook een aantal aanbevelingen in de interviews gegeven. De belangrijkste worden kort benoemd. Allereerst moet er goed gecommuniceerd worden, van begin tot eind, om zo problemen zoals het missen van een ontmoetingsruimte bij dit project te voorkomen. Ten tweede moeten participerende burgers tot consensus kunnen komen, anders worden ze vanuit de gemeente niet serieus genomen. Ten derde moet de samenwerking niet eindigen bij de oplevering van een project, voor burgers begint het dan eigenlijk pas, met name bij bijvoorbeeld een project als deze, een park dat door de buurtbewoners gebruikt wordt. Tot slot: men moet goed naar elkaar luisteren en de tijd hiervoor nemen. Doordat deze punten erg algemeen zijn, zouden ze als leidraad voor ander (adaptatie)projecten kunnen dienen.

Inhoud

1. Inleiding	1
1.1 Projectkader	1
1.2 Casus.....	3
1.3 Doelstelling.....	4
1.4 Vraagstelling	4
1.5 Maatschappelijke relevantie	5
1.6 Wetenschappelijke relevantie.....	5
1.7 Onderzoeksmodel	6
Hoofdstuk 2: theorie	7
2.1 Theoretisch kader	7
2.2 Conceptueel model	12
2.3 Operationalisatie begrippen.....	12
Hoofdstuk 3: Methodologie	17
3.1 Onderzoeksstrategie	17
3.2 Onderzoeksmateriaal	19
3.3 Dataverwerking	22
Hoofdstuk 4: De casus: het Dakpark	24
4.1 Klimaatadaptatie in Rotterdam	24
4.2 Casus onderzoek: het Dakpark	24
Hoofdstuk 5: Empirie.....	31
5.1 Diversiteit bij de actoren die betrokken waren.....	31
5.2 Diversiteit in de belangen van de betrokken actoren	33
5.3 Onderlinge afhankelijkheid	36
5.4 Wisselwerking.....	38
5.5 Relaties	41
5.6 Leereffect.....	44
5.7 Creativiteit	46
Hoofdstuk 6: Conclusie.....	48
6.1 Verschillen tussen de fasen	48
6.2 Invloed authentieke dialoog op de uitkomst	51
6.3 Aanbevelingen	53
6.4 Reflectie.....	54
Bronnen	57

Bijlagen	61
Bijlage 1: Respondenten.....	61
Bijlage 2: Interviewguide Burgers.....	63
Bijlage 3: Interviewguide Bart Boerema.....	66
Bijlage 4: Interviewguide Karlien Stroeve	68
Bijlage 5: Interviewguide Rik de Nooijer	71
Bijlage 6: Interviewguide Piet Huiskens	74
Bijlage 7: Interviewguide Hans van Noort	77

1. Inleiding

1.1 Projectkader

1.1.1 Klimaatverandering en de stad

De mens is hedendaags de grootste oorzaak van verandering in de samenstelling van de atmosfeer en is hierdoor de motor voor toekomstige klimaatverandering (Hansen, Kharecha, Sato et al., 2013). Een van de gevolgen van klimaatverandering is een temperatuurstijging wereldwijd, echter zijn er daarnaast op regionaal schaalniveau nog vele andere gevolgen aan klimaatverandering toe te wijzen. Welke gevolgen dit zijn en de ernst ervan verschilt per regio. Voorbeelden hiervan zijn verandering in het neerslagpatroon, het smelten van sneeuw en ijs en het verschuiven van het leefgebied van verschillende diersoorten (IPCC, 2014). De afgelopen tijd is klimaatverandering steeds meer in het nieuws gekomen, onder andere door de klimaatop in november 2015 in Parijs, waarbij uiteindelijk een akkoord gesloten is om temperatuurstijging te beperken tot 2°C. Dit heeft ertoe geleid dat onder de meeste mensen klimaatverandering voortaan een bekend begrip is geworden. Echter stijgt de belangstelling voor klimaatverandering al enkele tientallen jaren, in nieuws wordt er meer aandacht aan besteed en bedrijven zijn meer met milieuvriendelijke productiemethoden bezig (Bulkeley & Betsill, 2005).

Ook in steden komt er steeds meer aandacht voor klimaatverandering en de gevolgen hiervan. Zo zijn er veel Nederlandse steden die al strategieën hebben opgesteld om de broeikasgasemissies omlaag te brengen (mitigatie), maar ook om de impact van de gevolgen van klimaatverandering te beperken (adaptatie). Beide strategieën zijn cruciaal, in steden wonen namelijk veel mensen en zijn er veel gebouwen en infrastructurele werken, waardoor de impact groot is. Daarnaast zijn steden voor een groot deel van de emissies van de mens verantwoordelijk (sommige bronnen spreken van wel 75%) (den Exter, Lenhart & Kern, 2015; Bulkeley, 2010). Nederlandse steden zijn een interessant studieobject in dit opzicht, omdat ze van oudsher gezien werden als koplopers in lokale actie op het gebied van klimaatverandering. Met name Tilburg, Amsterdam, Den Haag en Rotterdam zouden goed presteren op het gebied van klimaatbeleid (den Exter, Lenhart & Kern, 2015). Elke gemeente ontwikkelt zijn eigen klimaatbeleid en voert zijn eigen projecten uit op basis van de verwachte invloeden van klimaatverandering op hun stad. Een voorbeeld van zo'n project in Rotterdam is het 'waterplein'.

1.1.2 Onderscheid tussen mitigatie en adaptatie

Het is van globaal tot lokaal niveau van belang om onderscheid te maken tussen mitigatie en adaptatie. Mitigatie betreft zowel een reductie van de uitstoot van broeikasgasemissies, als het opvangen en opslaan van de emissies om de mate van klimaatverandering te beperken. Daarentegen gaat adaptatie over de invoering van maatregelen om de huidige en toekomstige kwetsbaarheid door de gevolgen van klimaatverandering te beperken. Adaptatiemaatregelen kunnen als voorbereiding op verwachte toekomstige gevolgen zijn, maar ook als reactie op de gevolgen die al merkbaar zijn. Adaptatie betreft vele verschillende maatregelen, acties, beslissingen en kent daardoor veel interactie met besluiten op demografisch, cultureel en economisch gebied (Burkeley, 2010; Adger, Arnell & Tompkins, 2004).

Als men naar het verleden kijkt, wordt het duidelijk dat er een verandering in belangstelling voor mitigatie en adaptatie heeft plaatsgevonden. In eerste instantie was er zowel op globaal als

lokaal niveau vooral aandacht voor mitigatie. Er werd gezocht naar manieren voor energiebesparing en gebruik van groene energiebronnen om de uitstoot van broeikasgassen (met name gericht op CO₂) te beperken. Een voorbeeld hiervan is het 'Urban CO2 Reduction Project' opgezet door de 'International Council for Local Environmental Initiatives' (heet nu de 'Local Governments for sustainability' en is een internationale samenwerkingsorganisatie van gemeentes), met als doel om de emissies in steden omlaag te brengen. Daarentegen is er in de laatste jaren steeds meer aandacht gekomen voor adaptatie (Bulkeley, 2010). Zo komt in de goedgekeurde tekst van de klimaatop in Parijs het belang van adaptatie naast mitigatie en de financiering voor adaptatiemaatregelen duidelijk terug (UNFCCC, 2015). Maar ook als men kijkt naar de lokale strategieën wordt adaptatie steeds vaker benoemd, zoals de 'Rotterdamse adaptatiestrategie' met themarapporten op het gebied van waterveiligheid, stadsklimaat, bereikbaarheid & infrastructuur en stedelijk watersysteem (Rotterdam Climate Initiative, 2013). Dit laatste aspect, namelijk lokale strategieën in Rotterdam zullen een centrale rol spelen in dit onderzoek. Het doel van dit onderzoek is het inzicht krijgen in de manier waarop nieuwe adaptatiestrategieën voor Rotterdam ontwikkeld worden. De vraag die centraal staat, luidt als volgt: Hoe worden nieuwe adaptatiestrategieën voor de stad Rotterdam ontwikkeld?

1.1.3 Betrekken van de lokale bevolking

Een ander fenomeen dat de laatste jaren steeds vaker zichtbaar is, is dat klimaatbeleid in de stad niet meer door de gemeente alleen uitgeoefend wordt, maar dat ook andere partijen betrokken worden. Adaptatiestrategieën die door de gemeente uitgevoerd worden, hebben namelijk betrekking op de samenleving. Een bepaalde strategie kan een positieve invloed hebben op de ene inwoner, terwijl de andere inwoner benadeeld wordt. Het is voor de sociale acceptatie van adaptatiestrategieën daarom van belang dat de lokale inwoners van een stad betrokken worden bij de besluitvorming (Adger, 2003). Daarnaast zorgt het ervoor dat klimaatadaptatie een belangrijk punt blijft op de gemeentelijke agenda (den Exter, Lenhart & Kern, 2015). Zelfs in het 'Third Assessment Report' van het 'Intergovernmental Panel on Climate Change' en in artikel 6 van 'the 1992 United Nations Framework Convention on Climate Change' wordt het betrekken van de lokale bevolking als belangrijk omschreven, om zo de acties daadwerkelijk af te kunnen stemmen op de lokale behoeftes (Few, Brown & Tompkins, 2007). Volgens van Buuren (2009) is klimaatverandering en adaptatie een collectieve opgave van diverse partijen. Het begrip dat hiervoor gebruikt wordt, is governance: *"De wijze waarop overheden – samen met andere belanghebbende partijen – adaptief vermogen ontwikkelen"* (van Buuren, 2009, p.26). Het betrekken van private partijen, non gouvernementele organisaties (NGO's) en de samenleving zorgt dus voor een verbetering in het adaptatiebeleid en vergroot het draagvlak voor de adaptatiestrategieën.

Echter wordt er aan de andere kant ook kritiek gegeven op het betrekken van allerlei actoren bij klimaatstrategieën. Volgens Few, Brown en Tompkins (2007), zorgt de onzekerheid rondom klimaatverandering er namelijk voor dat het betrekken van vele actoren er ook voor zou kunnen zorgen dat de machtsverhoudingen tussen de actoren erg scheef wordt en de uiteindelijke doelen van adaptatie niet bereikt worden. Hierbij faalt zowel het deelnemende als het strategische doel. Het is daarom van cruciaal belang dat de lokale bevolking op de juiste manier betrokken wordt, zodat de adaptatiestrategie kans van slagen heeft. Een theorie die hier bij uitstek op gericht is, is de theorie van Innes en Booher (2003) over 'collaborative policymaking', in deze theorie wordt het DIAD netwerk model opgesteld. Dit model beschrijft de manier waarop verschillende actoren het beste kunnen samenwerken en de voorwaarden waaraan de samenwerking moet voldoen, om uiteindelijk

onder andere innovatie te creëren. Volgens Innes en Booher (2003), staat bij deze samenwerking de ‘authentieke dialoog’ centraal. Deze dialoog vindt plaats tussen de betrokken actoren van het project. De dialoog kent een aantal voorwaarden en verschillende resultaten, deze zullen verder besproken worden in hoofdstuk 2. Deze theorie zal toegepast worden in dit onderzoek, hierbij wordt alleen gericht op de samenwerking tussen de actoren die het meest betrokken zijn. Waarbij de authentieke dialoog de kern vormt en dus ook het belangrijkste onderdeel voor dit onderzoek zal zijn. De uitkomst van het model, namelijk innovatie gaat in dit onderzoek over het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie, of het aanpassen van een bestaande adaptatiestrategie. Deze theorie zal in hoofdstuk 2 nog uitvoerig besproken worden.

1.2 Casus

Rotterdam is de stad waarin het project ligt waarvoor een casestudy uitgevoerd zal worden. Zoals genoemd, wordt Rotterdam gezien als één van de koplopers van Nederland op het gebied van klimaatbeleid, maar daarnaast loopt de stad ook voorop wat betreft de betrekking van actoren bij het beleid, waaronder het bedrijfsleven en de inwoners (den Exter, Lenhart & Kern, 2015). Het ‘Rotterdam Climate Initiative’ (RCI) is hier een voorbeeld van. Het ‘Rotterdam Climate Initiative’ is een platform waar het bedrijfsleven, de overheid, inwoners en andere betrokkenen samenwerken voor een verbetering van het klimaat (en is gericht op Rotterdam en omstreken). Echter werkt het RCI ook over landsgrenzen heen, samen met andere steden voor onder andere kennisuitwisseling. Binnen het RCI is het Rotterdamse klimaatadaptatieprogramma ‘Rotterdam Climate Proof’ (RCP) opgesteld, doel is het aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering. Naar eigen zeggen *“draagt het RCP bij aan de positie van Rotterdam als koploper in klimaatadaptatie en als waterkennisstad”* (Gemeente Rotterdam, 2009). In 2013 lanceerde het RCP ‘de Rotterdamse Klimaatadaptatiestrategie’ (RAS), een gemeentelijk kader voor klimaatadaptatie in de stad, waarin echter ook bewoners, bedrijven, kennisinstellingen en belangenorganisaties kunnen participeren. Met als doel de klimaatbestendigheid van Rotterdam. De gemeente geeft de koers aan, waarbinnen andere partijen maatregelen kunnen opstellen en uitvoeren (Rotterdam Climate Initiative, 2013). Binnen de deelrapporten van de RAS zijn zo al adaptatiestrategieën voor de stad omschreven (Buijs & Streng, 2013).

Rotterdam en het RCI zijn in onderzoek (Birkmann, Garschagen, Kraas & Quang, 2010) eerder gebruikt als casussen voor klimaatadaptatie en de betrekking van actoren (zoals het bedrijfsleven en de inwoners). Met name op het gebied van water is Rotterdam een interessante stad om te onderzoeken, omdat de stad sterk beïnvloed wordt door water, vanuit verschillende hoeken. Zo kan de zee een grote invloed uitoefenen, maar ook wateren als de Rotte, de Schie, het Oranjekanaal en de Nieuwe en Oude Maas. Ten slotte heeft klimaatverandering invloed op de hoeveelheid neerslag en het grondwaterpeil (Goedbloed, 2013). Dit in zijn geheel maakt Rotterdam interessant voor het onderzoeken van de mogelijke bijdragen van de lokale bevolking bij klimaatadaptatie.

Binnen Rotterdam zal één project onderzocht worden, namelijk het Dakpark. Het Dakpark is, zoals de naam al zegt, een park op het dak van een gebouw. Het draagt op verschillende manieren bij aan klimaatadaptatie, er is namelijk meer groen in de stad, maar daarnaast worden ook veel functies op één plek gestapeld, waardoor het ruimtegebruik efficiënt is. In diverse bronnen wordt benadrukt dat de buurtbewoners actief hebben deelgenomen tijdens het proces van ontwikkeling. Er zou samenwerking zijn geweest tussen de gemeente en de buurtbewoners. Dit maakt het bij deze casus

interessant om te onderzoeken hoe deze interactie tussen meest betrokken actoren ingericht was. Ook het feit dat het Dakpark vaker als innovatief of vernieuwend wordt bestempeld, maakt het als casus geschikt. Met name de combinatie van een gebouw in particulier bezit met een park op het dak in publiek bezit, maakt volgens de ambtenaren van het projectteam het Dakpark vernieuwend, dit kwam namelijk in Rotterdam nog niet voor. Het gebouw en het park zijn niet de enige functies gecombineerd in één project, in het Dakpark zit ook een garage, een dijk en stadsverwarmingsleidingen. Daarnaast is het Dakpark ook nog eens het grootste van Europa. Ondanks dat klimaatadaptatie geen rol heeft gespeeld in de opzet, is er wel sprake van aanpassing in een bestaande adaptatiestrategie, namelijk meer groen in de stad Rotterdam: de combinatie van een gebouw in privaat bezit met daarop een park in publiek bezit was hier namelijk nog niet eerder uitgevoerd. Daarnaast is er niet alleen gebruik gemaakt van aarde, maar ook van een bepaald type korrels dat water langer vast kan houden (gemeente Rotterdam, 2013; Mees, 2015).

De interactie tussen gemeente en buurtbewoners zal centraal staan, omdat zij de meeste invloed uitgeoefend hebben op het park, de particuliere projectontwikkelaar heeft hierbij een kleinere rol gespeeld, maar is daarentegen voor de ontwikkeling van het gebouw onder het park de meest belangrijke partij geweest. De ontwikkeling van het project kan in twee fasen verdeeld worden, de eerste fase startte bij het begin van het project in 1998 en eindigde in 2008 toen het bestemmingsplan vastgesteld werd, de tweede fase start in 2008 en loopt tot de opening van het Dakpark in 2014. De eerste fase is de zogenaamde ontwikkelfase: hierbij werd het Dakpark in geheel (dus ook het gebouw eronder) ontwikkeld. In de tweede fase werden slechts nog kleine aanpassingen in het ontwerp gemaakt, deze fase typeert zich met name door de bouw van het Dakpark: zowel het gebouw als het park op het dak. Bij de interactie (samenwerking) tussen de betrokken burgers en de gemeente zijn er verschillen te zien in de twee fases, deze zullen in dit onderzoek belicht worden (gemeente Rotterdam, 2013).

1.3 Doelstelling

Zoals in het projectkader en de casusbeschrijving al deels naar voren kwam, zal in dit onderzoek klimaatadaptatie in de stad en de betrekking van de lokale bevolking hierbij centraal staan. Dit wordt onderzocht aan de hand van één project, namelijk het Dakpark in Rotterdam. Dit komt dan ook terug in de doelstelling van het onderzoek, die luidt als volgt:

Inzicht krijgen in de mate waarin burgerparticipatie door middel van een authentieke dialoog tussen de gemeente en de betrokken burgers kan bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam, door middel van het verrichten van een casestudy over het Dakpark in Rotterdam.

1.4 Vraagstelling

De centrale vraag uit het onderzoek luidt:

In hoeverre kan burgerparticipatie door middel van een 'authentieke dialoog' tussen de gemeente en de betrokken burgers bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam?

Om tot een antwoord te komen op deze vraag, zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe zag de authentieke dialoog tussen de gemeente en de burgers in de twee fasen bij de ontwikkeling van het Dakpark in Rotterdam eruit?
2. Hoe heeft de authentieke dialoog de uitkomst van het project: het Dakpark beïnvloed?
3. Welke aanbevelingen kunnen er gedaan worden voor de samenwerking tussen de gemeente en de burgers op basis van de manier van interactie tussen gemeente en burgers bij de ontwikkeling van het Dakpark?

1.5 Maatschappelijke relevantie

De Rotterdamse klimaatadaptatiestrategie (RAS) is enkele jaren geleden (2013) in werking gesteld. Naderhand zijn waarschijnlijk door allerlei actoren in verschillende projecten mogelijke adaptatiemaatregelen ontwikkeld. Een evaluatie van de effectiviteit van het actief betrekken van (onder andere) de inwoners bij het ontwikkelen van projecten binnen deze strategieën zal naar alle waarschijnlijkheid nog beperkt zijn. Dit onderzoek zou voor de gemeente Rotterdam en het Rotterdam Climate Initiative (RCI) inzicht kunnen geven in de effectiviteit van het betrekken van de bevolking bij een adaptatieproject en kunnen bijdragen aan verbeteringen op dit gebied.

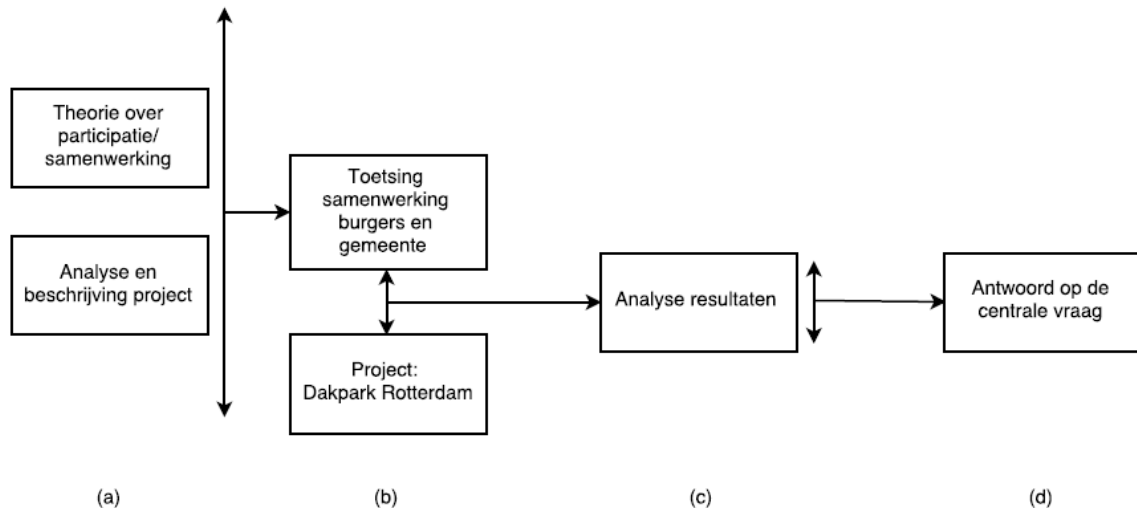
Ondanks dat elke stad uniek is en de effecten van klimaatverandering per stad verschillen, kan dit onderzoek ook voor andere steden inzicht geven in de mogelijkheden rondom klimaatadaptatie en het betrekken van de lokale bevolking. Zoals genoemd, wordt Rotterdam als een van de koplopers op het gebied van klimaatadaptatie gezien (den Exter, Lenhart & Kern, 2015). De uitkomst van dit onderzoek zou kunnen bijdragen aan de voorbeeldfunctie van Rotterdam voor andere steden. Op die manier zou Rotterdam andere steden kunnen inspireren op het gebied van klimaatadaptatie in de stad en het actief betrekken van allerlei actoren bij het adaptatiebeleid. Daarnaast zullen ook andere steden de impact van veranderende neerslagpatronen op het stedelijk watersysteem ondervinden, kennis over strategieën voor verbetering van het adaptatie binnen het stedelijk watersysteem kan hierdoor erg belangrijk zijn.

1.6 Wetenschappelijke relevantie

De laatste jaren is er steeds meer onderzoek gedaan op het gebied van klimaatverandering in de stad en adaptatiebeleid. Ook over governance in steden en het actief betrekken van de lokale bevolking is er veel geschreven (den Exter, Lenhart & Kern, 2015; Bulkeley, 2010; Adger, 2003; Birkman et al., 2010). Met name op het gebied van milieu (onder andere klimaatadaptatie) wordt het belang van het betrekken van de bevolking onderstreept in deze literatuur. Er worden in de literatuur vele manieren beschreven waarop de bevolking betrokken moet worden (Few, Brown & Tompkins, 2007; Cloutier, Joerin, Dubois et al., 2015; Innes & Booher, 2003 enzovoorts). Deze manieren zijn opgesteld aan de hand van onderzoek (case studies) die de auteurs hebben verricht. In Nederland is dit onderzoek echter nog erg beperkt. Onderzoek in Nederland kan dus nieuwe inzichten opleveren op het gebied van het betrekken van de lokale bevolking bij adaptatiestrategieën. In dit opzicht kan dit onderzoek dus een aanvulling zijn op de bestaande literatuur. Hierbij moet echter wel de kanttekening gemaakt worden dat het onderzoek alleen betrekking zal hebben op Rotterdam, dit zal de generaliseerbaarheid van de resultaten beïnvloeden.

1.7 Onderzoeksmodel

Onderstaand figuur geeft het onderzoeksmodel voor dit onderzoek weer (figuur 1.1).

Figuur 1.1: het Onderzoeksmodel (eigen ontwerp)

- (a) In deze fase wordt een theoretisch kader opgesteld, met daarin de meest relevante theorieën op het gebied van participatie en samenwerking. Aan de hand hiervan wordt een theorie gekozen die centraal zal staan in het onderzoek, in dit onderzoek is dat de theorie van Innes en Booher (2003), over 'collaborative policymaking'. Met behulp van deze theorie wordt een conceptueel model opgesteld. Daarnaast wordt het project: het Dakpark geanalyseerd en beschreven.
- (b) Vervolgens wordt in deze fase het project getoetst aan de hand van de theorie van Innes en Booher. De informatie over dit project wordt vergaard door middel van diepte-interviews.
- (c) De resultaten uit de interviews worden geanalyseerd. Tijdens deze analyse wordt duidelijk in hoeverre het project voldoet aan de criteria van Innes en Booher voor 'collaborative policymaking'.
- (d) Het resultaat uit de analyse zal tot slot leiden tot een antwoord op de centrale vraag:
In hoeverre kan burgerparticipatie door middel van een 'authentieke dialoog' tussen de gemeente en de betrokken burgers bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam?

Hoofdstuk 2: theorie

2.1 Theoretisch kader

2.1.1 De participatieladder

'Citizen participation', 'citizen control' en 'citizen power', zijn al lange tijd veel besproken concepten in de literatuur en in de samenleving. In 1969 werd door Arnstein al 'a ladder of citizen participation' gepubliceerd. Zij zag citizen participation (in het Nederlands ook wel burgerparticipatie genoemd) als het fundament voor democratie. De ladder bestaat uit acht niveaus voor participatie en elk niveau is gelinkt aan een bepaalde maat voor de macht die burgers hebben om het eindproduct te bepalen. Oplopend van geen of zeer beperkte macht tot volledige macht. De acht niveaus zijn: manipulation, therapy, informing, consultation, placation, partnership, delegated power en citizen control. Bij manipulation is er geen sprake van participatie van de bevolking, bij citizen control hebben de burgers de macht over de besluitvorming (Arnstein, 1969).

Hoewel Arnstein's participatieladder veelal gebruikt is in onderzoek en literatuur, is er ook commentaar op gegeven. Zo zou de ladder een progressieve benadering zijn om de publieke participatie te vergroten en zijn de hoogste niveaus van participatie onuitvoerbaar in de meeste situaties waarbij de overheid (of op lokaal niveau de gemeente) niet bereid zijn om hun macht te delen met, of delegeren naar de burgers (Serrao-Neumann, Harman, Leitch & Choy, 2015; Head, 2011). Ook voor mijn onderzoek zal deze theorie niet gebruikt worden. De theorie geeft namelijk wel inzicht in de mate waarin de burgers betrokken worden en geeft aan wat de kenmerken van deze niveaus zijn, maar daarentegen wordt er in de theorie niet behandeld hoe deze participatie kan bijdragen aan een verbetering in het beleid en de uitkomsten van het beleid. Terwijl dit laatste juist centraal staat in mijn onderzoek.

2.1.2 Collaborative policymaking

Laat in de '60 van de vorige eeuw werd participatie een populair begrip in de politiek en kwam er steeds meer vraag naar binnen de democratie (Pateman, 1970). In de Angelsaksische landen is burgerparticipatie (public participation) synoniem voor de participatiedemocratie. Dit betekent dat de participatie van burgers in de politieke besluitvorming en de democratische instituties inzicht hebben in het sociale psychologische karakter van de bevolking (Pateman, 1970; Renn, Webler & Wiedemann, 1995). Rousseau beweerde zelfs al dat burgerparticipatie rechtmatig is op grond van noodzaak, burgers moeten betrokken zijn bij politieke besluiten om de staat in stand te houden, alleen door middel van participatie kan namelijk een algemeen belang ontstaan uit het veelvoud aan eigen belangen (Rousseau, 1968 [1762]).

Sinds de '90 is de erkenning van de noodzaak van public participation (burgerparticipatie) in besluitvormingsprocessen toegenomen op vele verschillende terreinen, waaronder de ruimtelijke ordening. Door middel van het toepassen van collaborative planning zou de burgerparticipatie verbeteren en de geldigheid van besluiten vergroot worden (Healey, 1992). Daarentegen kwam er ook kritiek op burgerparticipatie, zo zou het geen kwalitatief goede uitkomsten kunnen garanderen en zouden de uitkomsten beïnvloed kunnen worden door de verschillen in macht tussen de betrokken actoren (Brody, 2003).

Er is ook onderzoek gedaan naar de manieren waarop participatie en samenwerking een bijdrage kunnen leveren aan het bestuur en de uitkomsten hiervan, zoals het onderzoek van Innes en

Booher (2003), naar consensus building en collaborative dialogue in milieumanagement en planologie. Hieruit is hun theorie over collaborative policymaking/collaborative planning ontstaan. Volgens Innes en Booher (2003), wordt er over de hele wereld op lokaal, regionaal maar ook op landelijk niveau steeds meer gezocht naar samenwerking in beleidsvorming als alternatief voor top-down besluitvorming. Bij deze beleidsvorming wordt gezocht naar nieuwe opties en mogelijkheden die meer draagvlak kennen bij de samenleving. Een voorbeeld dat genoemd wordt is het 'Sacramento Water Forum' in 1999 opgezet in Noord-California, waarbij de leiders van de regio samen met milieugroeperingen en de bevolking het waterprobleem in de regio aanpakten.

De theorie van Innes en Booher (2003) is echter niet de enige theorie op het gebied van burgerparticipatie, eerder werden al theorieën ontwikkeld op dit gebied. Zo werd de participatieladder van Arnstein (1969) al kort beschreven. Zij gaat in op de verschillende niveaus voor participatie, acht in totaal. Oplopend van geen participatie tot volledige macht voor de burgers. De verschillende niveaus worden in haar artikel nader toegelicht.

De theorie ontwikkeld door Pateman (1970) over 'participatory democracy, deels gebaseerd op Mill (1865), gaat daarentegen in op de (belangrijkste) functie van participatie, dit is volgens haar de educatieve functie. Deze educatieve functie omvat psychologische aspecten, maar gaat er ook over dat men praktische kennis krijgt in democratische procedures en vaardigheden. Door middel van participatie, leert de burger over zijn bevoegdheden en verantwoordelijkheden, maar creëert ook meer kennis over de politiek. Parry, Moyser en Day (1992), hebben ook een 'model of participation' opgesteld, naar eigen zeggen een 'resource-based model'. Dit model richt zich met name op de middelen die burgers nodig hebben voor politieke participatie. Deze middelen zijn individueel of verbonden aan een groep. Daarnaast spelen volgens deze theorie economische, sociale, culturele en ideologische factoren een cruciale rol. Deze factoren werden in de theorie van Dahl (1971) over polyarchie ook al benadrukt; ze beïnvloeden de mate van participatie en daarmee de mate waarin een land gezien kan worden als een polyarchie.

De theorie van Parry, Moyser en Day (1992) is gebaseerd op de theorie van Verba en Nie (1972), die dezelfde insteek heeft. Beide theorieën richten zich met name op de kenmerken van de participanten. De theorie van Rosenstone en Hansen (1993), gaat hier nog verder op in. Zij beschrijven met name de karakteristieken van de burgers die verklaren waarom ze al dan niet zullen participeren in (lokale) politieke processen. Volgens hen heeft politieke participatie een prijs, bestaande uit een combinatie van geld, tijd, vaardigheden, kennis en zelfvertrouwen. Burgers die veel geld, tijd, vaardigheden, kennis en of zelfvertrouwen hebben zullen eerder geneigd zijn om te participeren, niet omdat deze participatie hen iets oplevert (ook al kan dit wel zo zijn), maar omdat ze het zich beter kunnen veroorloven (Rosenstone & Hansen, 1993).

Bij de theorieën over participatie, wordt ook vaak ingegaan op de verschillende vormen van burgerparticipatie. Zo onderscheidt Fiorino (1990, p. 236) diverse 'participatory mechanisms', waaronder 'public hearings', 'citizen review panels' en 'negotiated rule making'. Parry, Moyser en Day (1992) gaan hier ook op in. Zij onderscheiden onder andere participatievormen als stemmen, gezamenlijke actie met de staat (of op lokaal niveau de gemeente) en directe actie door de burgers.

Tot slot, de theorie van Cobb (1983). Deze theorie gaat voornamelijk in op de problemen die ontstaan bij agendavorming in de politiek waarbij participatie centraal staat. Hij ziet de al besproken kenmerken van participanten (veel geld, tijd, vaardigheden, kennis en dergelijke) als een probleem. Ten tweede is het een probleem dat de overwogen kwesties en alternatieve besluiten in de beleidsvorming beperkt zijn. Tot slot (en aansluitend op het voorgaande) is volgens Cobb het derde probleem dat het aanbrengen van verandering in deze overwogen kwesties en alternatieve besluiten

heel moeilijk is.

De theorie die centraal staat in dit onderzoek, van Innes en Booher (2003) onderscheidt zich van alle andere besproken theorieën door het feit dat ze ingaan op de authentieke dialoog. Deze authentieke dialoog vormt het middelpunt van de theorie. Met daaromheen de uitgangspunten (de kenmerken van de participanten) en de effecten van deze dialoog. De dialoog bepaalt hoe de samenwerking tussen de verschillende partijen verloopt. Deze samenwerking (tussen burgers en de gemeente) staat centraal in dit onderzoek en maakt daarom deze theorie van Innes en Booher (2003) het interessantst om toe te passen. Dit in tegenstelling tot alle andere theorieën die andere aspecten van participatie belichten of meer in het algemeen ingaan op de mate van participatie. Bij het toepassen van één van deze theorieën op de casus, zal het uiteindelijke doel van dit onderzoek niet bereikt kunnen worden.

Vertaald naar mijn onderzoek, gaat het er dus over hoe het betrekken van de burgers bijdragen aan nieuwe adaptatiestrategieën kunnen leveren, dus een vorm van innovatie op het gebied van klimaatadaptatie. De theorie van Innes en Booher is gebaseerd op onderzoek (case studies) naar consensus building en collaborative dialogue in zowel milieumanagement als planologie. Daarnaast fungeerde ook de theorie van Habermas: communicative rationality als inspiratiebron (Innes & Booher, 2003).

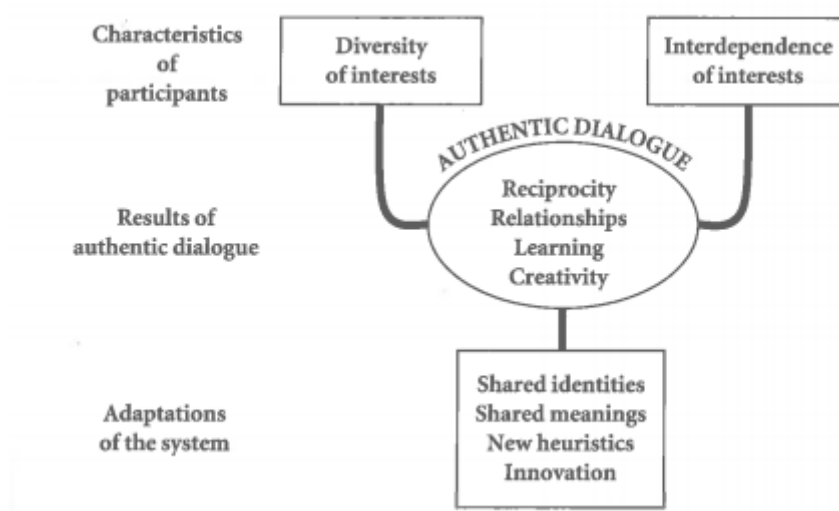
In de theorie worden vier modellen uitgezet die vaak in het publieke beleidsproces worden toegepast. Deze vier modellen zijn: 'the technical bureaucratic model', 'the political influence'/'pork barrel model', 'the social movement model', en 'the collaborative model'. Bij elk model hoort een bepaalde maat voor diversiteit en afhankelijkheid van belangen. Bij het collaborative model, volgens Innes en Booher het belangrijkste model en waar ook hun theorie op wordt toegepast, is er sprake van veel diversiteit en afhankelijkheid van de belangen. Het inzicht dat in deze theorie het belangrijkste is, is deels gebaseerd op Ostrom's onderzoek naar lokale gemeenschappen. Volgens Ostrom zijn lokale gemeenschappen in staat om gemeenschappelijke middelen duurzaam te beheren, zonder sturing van de staat (Ostrom, 1990). Dus zelfsturing en samenwerking leiden tot duurzame uitkomsten (Innes en Booher, 2003).

De oorzaak dat er steeds meer samenwerking op het gebied van bestuur (governance) plaatsvindt en meer aandacht is voor collaborative policymaking, ligt volgens Innes en Booher (2003) aan het feit dat we in 'the information age' leven. Hiermee doelen ze erop dat informatie zich in dagen of slechts uren over de hele wereld verspreid en mensen veel meer blootgesteld worden aan vreemde culturen. Als gevolg is er in mindere mate een gemeenschapsgevoel en zijn lokale gemeenschappen minder stabiel dan ooit tevoren. Macht is in deze tijd gefragmenteerd, doordat globalisering meer en gevarieerde machtsbronnen creëert.

Voorwaarde voor samenwerking tussen verschillende actoren bij beleidsvorming ('collaborative policymaking') is volgens Innes en Booher (2003) een authentieke dialoog ('authentic dialogue') (zie figuur 2.1). Deze authentieke dialoog moet aan een aantal condities voldoen. Deze zijn gebaseerd op de voorwaarden van Habermas voor communicative rationality (Habermas, 1981). Namelijk: *'Each speaker must legitimately represent the interest for which he or she claims to speak, each must speak sincerely, each must make statements that are comprehensible to the others and each statement must be accurate'* (Innes & Booher, 2003, p. 38). Sincerity (eerlijkheid/oprechtheid) kunnen de actoren die betrokken zijn bij de dialoog, de zogenaamde participanten, zelf na verloop van tijd beoordelen aan de hand van face-to-face discussies en als ze elkaar als persoon leren kennen. Comprehensibility (begrijpelijkheid) kan vergroot worden als de facilitator van de dialoog uitleg of voorbeelden van de participant vraagt of de dubbelzinnige uitspraken van de participant in

andere woorden herhaalt (Innes & Booher, 2003).

Innes en Booher hebben het zogenaamde 'DIAD network dynamics' model opgesteld, waarin de kern van hun theorie wordt uitgelegd (figuur 2.1).

Figuur 2.1: DIAD network dynamics (Innes & Booher, 2003)

Een authentieke dialoog is volgens Innes en Booher (2003) dé manier om een overeenkomst tussen actoren te bereiken en nieuwe inzichten te creëren bij collaborative policymaking. Voor het bereiken van een authentieke dialoog, zijn bepaalde karakteristieken van de betrokken actoren van de dialoog van belang. Ten eerste *diversity of interests*, dit houdt in dat er *diversiteit* bestaat in de *belangen van de verschillende betrokken actoren*. Om deze belangen divers te laten zijn, moeten de betrokken actoren zelf ook divers zijn. Ten tweede *interdependence of interests*, oftewel *onderlinge afhankelijkheid van de belangen*. De actoren kunnen niet datgene wat ze willen bereiken, bereiken door alleen te werken. De samenwerking is dus cruciaal. Daarnaast houdt deze onderlinge afhankelijkheid in, dat er sprake is van een gezamenlijk probleem. In het eerder genoemde voorbeeld over 'the Water Forum' in California, was het verwachte tekort aan water in de toekomst het gezamenlijke probleem van de actoren.

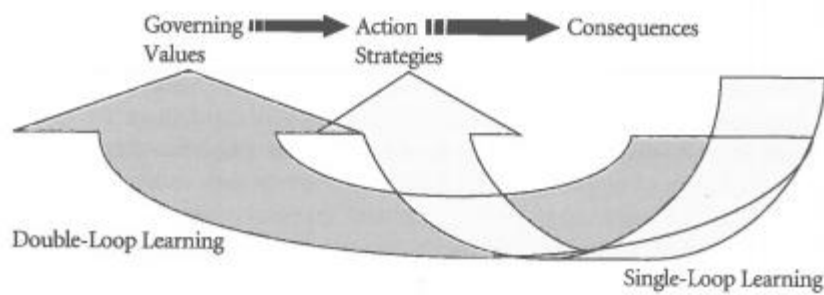
Deze karakteristieken van de actoren en de belangen leiden vervolgens tot het ontstaan van een authentieke dialoog. Vervolgens wordt in het model de resultaten van deze dialoog besproken. Volgens Innes en Booher (2003) zijn er vier directe resultaten, namelijk *reciprocity*, *relationship*, *learning* en *creativity*. Deze zullen elk besproken worden.

Allereerst *reciprocity*, er is sprake van een *wisselwerking* tussen de betrokken actoren. Door middel van de dialoog zullen de actoren het belang van deze wisselwerking inzien. Deze wisselwerking is voor de verdere samenwerking cruciaal. Het klassieke voorbeeld gaat over twee zakenmannen en een vracht sinaasappelen. Als er geen wisselwerking (direct contact) tussen de zakenmannen is, zullen ze bij het kopen van de vracht sinaasappelen tegen elkaar op bieden, een van beide zal een erg hoge prijs voor de sinaasappelen betalen en de ander zal uiteindelijk geen sinaasappelen hebben. Als ze direct contact (overleg) hebben, zouden ze mogelijk ontdekken dat de ene zakenman het vruchtvlees voor het maken van sap nodig heeft en de ander de schillen. Ze zouden beide in hun behoeften kunnen voorzien en de betaalde prijs zou lager zijn. Bij wisselwerking in de authentieke dialoog gaat het erom dat de betrokken actoren gezamenlijk alle mogelijke alternatieven gezamenlijk in kaart brengen, totdat ze het alternatief gevonden hebben die mogelijk is

voor en ondersteund wordt door iedereen.

Ten tweede *relationships*, een van de belangrijkste uitkomsten van de dialoog is dat er nieuwe *relaties* opgebouwd worden. Zelfs relaties tussen actoren die in eerste instantie niet eens met elkaar praatte. Deze relaties zijn niet alleen op professioneel vlak, de actoren begrijpen elkaar beter en zelfs op persoonlijk vlak ontstaan relaties. Daardoor respecteren ze elkaars standpunten en geloven ze in de oprechtheid van een ander. Dit zorgt zowel voor een respectvollere dialoog als een prikkel om een oplossing te zoeken waar iedereen het mee eens is.

Ten derde *learning*, tijdens de dialoog *leren* de actoren veel, waardoor ze aan de dialoog willen blijven deelnemen. Om een leereffect te bereiken, moeten de actoren betrokken zijn bij een opgave waar ze bekwaam voor zijn en interesse in hebben. Innes en Booher (2003) onderscheiden twee verschillende leereffecten (zie figuur 2.2). In Single-Loop Learning, wordt een effectievere manier om het probleem op te lossen ontwikkelt. Als dit niet werkt kan Double-Loop Learning de oplossing bieden. Hierbij gaan de actoren opnieuw na wat ze willen doen, formuleren ze het probleem opnieuw of besluiten dat het nodig is om andere waardes toe te passen en hun belangen te heroverwegen.

Figuur 2.2: Leereffecten (Argyris, 1993)

Tot slot *creativity*, door gebruik te maken van brainstormen en het uitwerken van scenario's om zo een oplossing voor het gezamenlijke probleem te vinden, wordt er veel *creativiteit* geproduceerd. Creativiteit ontstaat door 'out of the box' te denken, de status-quo in twijfel te trekken en de verbeelding de vrije loop te laten.

Het laatste deel van het model beschrijft de aanpassingen in het systeem, die het gevolg zijn van de vier resultaten van de authentieke dialoog. Innes en Booher (2003) hebben vier soorten veranderingen over de tijd in het systeem beschreven.

Allereerst *shared identities*, de *identiteit* van een betrokken actor raakt *verweven* met de *identiteiten* van de andere betrokken actoren. Het ontwikkelen en verwoorden van de gedeelde identiteit maakt langdurige samenwerking mogelijk.

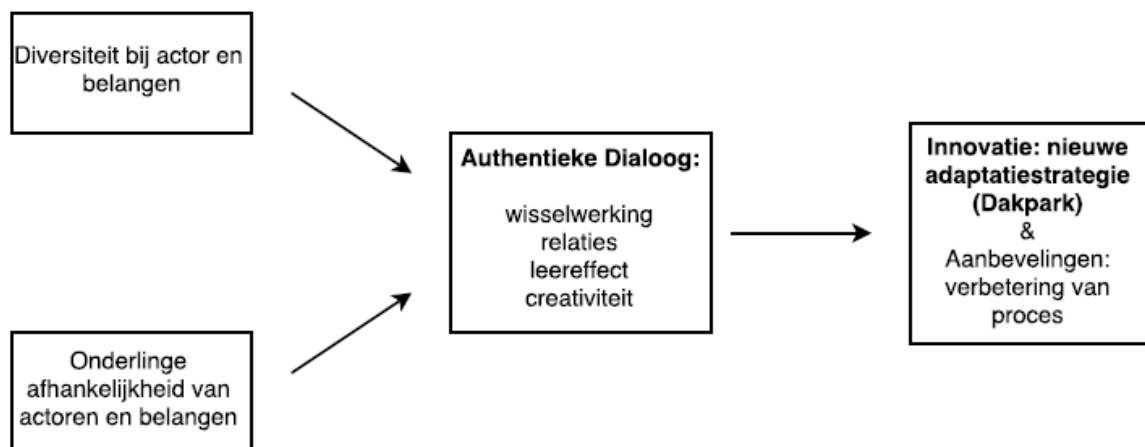
Ten tweede worden *shared meanings* ontwikkelt. Deze *gedeelde opvattingen* ontstaan doordat de actoren gezamenlijk concepten voor het beleid opbouwen, bijvoorbeeld een probleemdefinitie. De betrokken actoren hoeven daardoor niet telkens elkaars opvattingen te controleren, het proces verloopt daardoor sneller.

Ten derde *new heuristics*, er worden *nieuwe vuistregels (heuristiek)* opgesteld om het systeem te sturen. De belangrijkste volgens Innes en Booher (2003) zijn: luister naar elkaar, behandel elkaar met respect, zoek naar gemeenschappelijke belangen in plaats van verschillen en stel aannames op de proef. Gebruik bijvoorbeeld face-to-face contact en samenwerking als men tegen een probleem aanloopt.

Ten vierde *innovation*, oftewel *innovatie*: creatieve ideeën die praktijk worden. Zonder de samenwerking zouden deze ideeën vaak geen werkelijkheid worden.

Ondanks veel obstakels, wordt samenwerking tussen verschillende actoren steeds vaker toegepast en is het soms zelfs de norm geworden (Healey, 1997). Met name op het gebied van milieu, wordt deze samenwerking en burgerparticipatie als erg belangrijk gezien, zo baseerden Innes en Booher (2003) hun theorie op case studies in de milieumanagement (denk aan het voorbeeld over 'the Water Forum'). Maar ook in vele andere bronnen wordt het belang van samenwerking en publieke participatie onderstreept, de artikelen van Few, Brown en Tompkins (2007), Cloutier, Joerin, Debois et al. (2015), Archer, Almansi, DiGregorio et al. (2014) enzovoorts. De theorie van Innes en Booher gaat over het betrekken van allerlei actoren: het bedrijfsleven, de burgers, NGO's en cetera. Echter kan de theorie ook gebruikt worden om inzicht te krijgen in voordelen van het betrekken van alleen de burgers, door de andere belangrijke actor, namelijk de gemeente, waar dit onderzoek betrekking op heeft. Aangezien ook bij de burgers er sprake zal zijn van diversiteit (zowel in persoonlijke kenmerken als belangen) en de onderlinge afhankelijkheid ook tussen slechts twee actoren kan spelen. Voor het onderzoek zullen enkele concepten uit het model van Innes en Booher (2003) aangepast worden.

2.2 Conceptueel model

Figuur 2.3: Conceptueel model (eigen ontwerp, gebaseerd op Innes en Booher (2003))

2.3 Operationalisatie begrippen

Het conceptueel model voor dit onderzoek begint net als het model uit de theorie van Innes en Booher (2003) bij de karakteristieken van de betrokken actoren, dit leidt vervolgens tot de authentieke dialoog die voor vier directe resultaten zorgt: wisselwerking, relaties, leereffect en creativiteit. Deze vier directe resultaten oefenen tot slot invloed uit op de uitkomst van het model, namelijk innovatie en nieuwe vuistregels voor het model.

Zoals al duidelijk is en nog zal worden, zijn er een aantal aanpassingen gemaakt in het model van Innes en Booher (2003). Het eerste deel van het conceptueel model komt sterk overeen met het

model uit de theorie, maar zoals nog uitgelegd zal worden, zullen de concepten een iets andere invulling krijgen. De grootste aanpassing zit in het laatste deel van het conceptueel model, twee concepten uit het model van Innes en Booher worden niet meer meegenomen, namelijk *shared identities* en *shared meanings*. De *gedeelde identiteit* en *gedeelde opvattingen* zorgen ervoor dat de samenwerking en het beleidsproces beter verlopen. Dit laatste wordt in de theorie van Innes en Booher (2003) ook al gedeeltelijk meegenomen in de *new heuristics*, of in termen van het conceptueel model, *de aanbevelingen*, waarin ingegaan wordt op manieren hoe de interactie tussen gemeente en burgers kan worden verbeterd. Daarnaast ligt de nadruk van dit onderzoek bij de invloed van het proces op de nieuwe adaptatiestrategieën. Daarom is ervoor gekozen om deze concepten: *gedeelde identiteit* en *gedeelde opvattingen* niet mee te nemen.

2.3.1 Diversiteit bij actoren en belangen

Ook al is de bevolking (naast de gemeente en de projectontwikkelaar waar diversiteit een minder grote rol speelt) de enige actor die in dit onderzoek meegenomen zal worden, diversiteit bij deze actor is erg van belang. Onder diversiteit wordt hierbij verstaan, dat de groep participerende burgers verschil kennen in diverse aspecten, als leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau en inkomen maar daarnaast ook verschillende meningen en belangen hebben. Echter bestaan er in de literatuur ook definities voor een participerende burger. Zo stelt Rayner (2007) vier punten op die een *standardised citizen of the public participation paradigm* beschrijft. Deze vier punten houden in dat (1) de burger sociaal betrokken is bij de lokale samenleving/bevolking, (2) lokale kennis heeft: dus (deels onbewust) zijn/haar omgeving kent en weet wat er speelt, (3) vindt het gemeenschappelijk goed: de lokale openbare voorzieningen een van de kernwaardes in het openbare leven en (4) heeft vertrouwen in het eindresultaat van de authentieke dialoog. Deze vier punten beperken deels de eerder genoemde diversiteit van actoren en belangen, die centraal staan in de theorie van Innes en Booher (2003), deze diversiteit zal (zoals in het conceptueel model blijkt) ook in dit onderzoek meegenomen worden. Ondanks dat de aspecten van Rayner (2007) een goede beschrijving geven van de belangrijkste aspecten van een participerende burger, zullen ze verder in dit onderzoek (vanwege de beperkende werking op het aspect diversiteit) niet meer meegenomen worden.

Het is dus wat betreft diversiteit bij actoren en belangen belangrijk dat alle burgers van Rotterdam de mogelijkheid hebben om hun stem te laten horen. En alle belangen in de dialoog meegenomen worden (Innes & Booher, 2003).

2.3.2 Onderlinge afhankelijkheid van actoren en belangen

De actoren waarop dit betrekking heeft, zijn in dit onderzoek de gemeente Rotterdam en de burgers van Rotterdam. De onderlinge afhankelijkheid van deze actoren bestaat uit het feit dat, om het gewenste resultaat te bereiken, onderlinge samenwerking nodig is. Er bestaat hierbij een sterke link met het concept *wisselwerking*, dat nog besproken zal worden. Deze link bestaat met name uit het feit dat de onderlinge afhankelijkheid van actoren en belangen condities zijn voor de wisselwerking. Dit komt voort uit een gezamenlijk probleem, dat zowel de burgers als de gemeente treft. Hierdoor bestaat er samenhang tussen de belangen van de gemeente en de burgers op dit gebied, maar ook tussen de bewoners onderling (Innes & Booher, 2003).

2.3.3 Authentieke dialoog

Een van de centrale concepten van de theorie van Innes en Booher is de authentieke dialoog. Deze authentieke dialoog wordt beoordeeld aan de hand van de vier resultaten, namelijk *wisselwerking*, *relaties*, *leereffect* en *creativiteit*. De authentieke dialoog heeft in dit onderzoek betrekking op de

samenwerking/de interactie tussen de gemeente en de betrokken burgers vanaf het moment van vaststelling van het probleem tot aan de selectie van een strategie. De authentieke dialoog beslaat dus het gehele proces van het ontwerpen van adaptatiestrategieën tot aan het uitvoeren van een bepaalde strategie. De beoordeling van deze dialoog zal ook in dit onderzoek aan de hand van de vier resultaten plaatsvinden.

Wisselwerking

De wisselwerking bestaat in dit onderzoek uit de mate van (face-to-face) contact tussen de gemeente en de burgers, door middel van het organiseren van bijeenkomsten en vergaderingen. Daarnaast wordt de wisselwerking beoordeeld aan de mate waarin beide partijen voordeel halen uit dit contact (Innes & Booher, 2003). Volgens Archer, Almansi, DiGregorio et al. (2014), hebben zowel de gemeente als de bevolking voordeel aan onderling contact en samenwerking bij het ontwerpen van nieuwe adaptatiestrategieën. De gemeente heeft namelijk een groter draagvlak bij de bevolking voor de adaptatiestrategieën en heeft meer lokale kennis, weet bijvoorbeeld beter welke problemen in een wijk spelen. De bevolking heeft inspraak en invloed op de geïmplementeerde strategieën, waardoor de belangen van de bevolking beter nagekomen worden. In het onderzoek zal deze wisselwerking beoordeeld worden door zowel na te gaan in hoeverre de gemeente deze voordelen ervaart door samen te werken met de bevolking, als de bevolking deze voordelen ervaart door samen te werken met de gemeente.

In verschillende wetenschappelijke bronnen wordt het gebruik en belang van wisselwerking benadrukt. Zo wordt bijvoorbeeld in het artikel van Gaventa en Cornwall (2000) beweerd dat participatie met name gebruikt wordt om het voor burgers mogelijk te maken om hun belangen direct bij de machthebbende te kunnen uiten, om op die manier invloed uit te oefenen op het beleid. Hierbij is er dus sprake van face-to-face contact.

Hieruit kan dus geconcludeerd worden dat in de literatuur wisselwerking tussen actoren als erg belangrijk gezien wordt om het uiteindelijke beleid te beïnvloeden. Mijn hypothese aan de hand van de theorie van Innes en Booher (2003) en Gaventa en Cornwall (2000) is dat door beide actoren: de gemeente en de burgers communiceren met elkaar (er wisselwerking is) de belangen van beide actoren uiteindelijk in het Dakpark (de adaptatiestrategie) te zien zijn.

Relaties

Deze term spreekt min of meer voor zich, ook in dit onderzoek. Het kan hierbij zowel om professionele als persoonlijke relaties gaan (Innes & Booher, 2003). De burgers en de gemeente zullen elkaar namelijk veel spreken gedurende het samenwerkingsproces, hierdoor leren ze elkaar goed kennen, zowel op professioneel vlak (bijvoorbeeld de belangen die de actoren bij de uitkomst hebben) als op persoonlijk vlak. Als gevolg van dit contact (wisselwerking) tussen de actoren (doordat de burgers van het begin; namelijk bij het vaststellen van het probleem, tot het eind; het kiezen van een bepaalde strategie, betrokken worden) zullen op de lange termijn relaties ontstaan. Door de relaties zal het onderlinge vertrouwen groeien en het contact verbeteren. Kortgezegd kunnen relaties dus gezien worden als de uitwerking van de wisselwerking op de lange termijn (Cloutier, Joerin, Dubois et al., 2015; Innes en Booher, 2003). De beoordeling van deze relaties zal gebeuren aan de hand van de beoordeling van zowel de participerende burgers als de gemeente, in hoeverre vinden zij zelf dat er sprake is van onderlinge relaties en wat is hun mening over deze relaties.

Naast wisselwerking wordt ook het belang van relaties benadrukt in de literatuur. Participatie zorgt ervoor dat besluitvormers de behoeften en perspectieven van de burgers beter begrijpen (Gaventa & Cornwall, 2000). Ook in de theorie van Innes en Booher (2003) komt terug dat de relaties

tot meer verdraagzaamheid en onderling vertrouwen zal leiden.

Mijn hypothese voor de invloed van relaties op de adaptatiestrategie: het Dakpark luidt daarom dat de relaties voor meer verdraagzaamheid van de actoren (gemeente en burgers) bij het resultaat (het Dakpark) zal zorgen, ook als het niet helemaal met hun verwachting overeenstemt.

Leereffect

Het leereffect bestaat uit het leren van de problemen die gedurende het proces zijn ontstaan en het bedenken van nieuwe oplossingen voor deze problemen. Hierbij gaat het vooral om het gebruik van Single-Loop Learning en Double-Loop Learning (zie figuur 2.2). Bij Single-Loop Learning wordt een effectievere manier ontwikkelt om de problemen waar men tegenaan loopt op te lossen. Bij Double-Loop Learning gaan de gemeente en de burgers opnieuw na wat het probleem is en of het mogelijk opgelost kan worden als ze de belangen opnieuw overwegen (Innes & Booher, 2003).

Voortkomend hieruit, is mijn hypothese dat als gevolg van het leereffect, problemen die tijdens de ontwikkeling ontstonden opgelost zijn (mogelijk door een heroverweging van belangen) en dus niet meer in het eindresultaat terug zullen komen.

Creativiteit

De creativiteit wordt beoordeeld aan de hand van de mate waarin brainstormen en het bedenken en uitwerken van verschillende scenario's in het proces als technieken worden gebruikt. Daarnaast is het van belang dat de status-quo in het proces, dus de huidige of gebruikelijke manier van aanpak, niet als vanzelfsprekend gezien wordt. Ook de status-quo moet kritisch worden bekeken (Innes & Booher, 2003).

Creativiteit en bovengeschetste technieken, zorgen voor nieuwe ideeën en het ontstaan van innovatie (Innes en booher, 2003), mijn hypothese daarom is dat creativiteit ervoor heeft gezorgd dat (de ontwikkeling van) het Dakpark door beide actoren als innovatief beoordeeld wordt.

2.3.4 Innovatie: nieuwe adaptatiestrategie

De uitkomst van model van Innes en Booher (2003) is onder andere innovatie. Innovatie in dit onderzoek gaat over het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie, of aanpassingen in bestaande adaptatiestrategieën die voorheen nog niet bedacht waren. Als aan de voorwaarden van de authentieke dialoog wordt voldaan, zullen deze adaptatiestrategieën dus zowel de belangen van de burgers als van de gemeente ondersteunen. Het draagvlak voor deze strategieën zal dus erg groot zijn. In hoofdstuk 4 bij de casusbeschrijving, zullen bestaande adaptatiestrategieën in Rotterdam besproken worden, een aanpassing in één van deze strategieën of het ontwikkelen van een nog onbekende strategie zal in dit onderzoek als innovatie gezien worden. Echter is het ook van belang dat duidelijk is wat er in dit onderzoek onder een adaptatiestrategie verstaan wordt. Dit sluit deels aan op de eerder gegeven definitie van adaptatie, die luidde als volgt: 'maatregelen om de huidige en toekomstige kwetsbaarheid voor de gevolgen van klimaatverandering te beperken' (Burkeley, 2010; Adger, Arnell & Tompkins, 2004). In de wetenschappelijke literatuur komt het begrip strategie in het kader van klimaat ook terug. Zo gaat het volgens den Exter, Lenhart en Kern (2015) om het plaatsen van (lokaal) klimaatbeleid in de context van beleid, organisatie en praktische implementatie. De strategieën moeten een strategisch niveau hebben; een zogenaamde lange termijn visie, een operationeel niveau; dus opgenomen zijn in korte termijn activiteiten en tot slot opgenomen zijn in alle relevante sectoren binnen beleid (den Exter, Lenhart en Kern, 2015). Naast de ontwikkeling, zal juist ook de implementatie in dit onderzoek centraal staan. In dit onderzoek zal een adaptatiestrategie de volgende betekenis hebben: de ontwikkeling, uitwerking en implementatie van

een lokale maatregel om de huidige en toekomstige kwetsbaarheid voor de gevolgen van klimaatverandering te beperken (Burkeley, 2010; Buuren et al., 2009).

Aangezien het Dakpark de casus voor dit onderzoek is, zal bekeken worden in hoeverre de concepten 'innovatie' en 'nieuwe adaptatiestrategie' hierop van toepassing zijn.

Hoofdstuk 3: Methodologie

3.1 Onderzoeksstrategie

In dit onderzoek zal één project centraal staan, namelijk het Dakpark in Rotterdam. De keuze is op dit project gevallen, omdat in documenten en artikelen over het Dakpark sterk benadrukt wordt dat samenwerking met onder andere de lokale bevolking tijdens het ontwerpen en implementeren van het project centraal stond. Deze samenwerking (interactie) vormt de kern in de theorie die in dit onderzoek gebruikt wordt, namelijk de theorie van Innes en Booher (2003). Deze theorie wordt toegepast om te bekijken in hoeverre de centrale concepten rondom samenwerking met de lokale bevolking (uit het conceptueel model) terugkomen in de praktijk: bij het proces van ontwerpen tot het uitvoeren van het Dakpark.

Omdat er sprake is van één project, is het niet het doel om de resultaten te generaliseren, oftewel algemeen geldende uitspraken te doen (Creswell, 2012; Verschuren & Doorewaard, 2007). Daarentegen wordt er juist gezocht naar meer diepgang in dit onderzoek: hoe verloopt de samenwerking tussen de gemeente en de burgers bij een adaptatiestrategie in de stad Rotterdam? Welke invloed heeft deze samenwerking op de uiteindelijke uitkomst? En hoe kan deze samenwerking in het vervolg nog verbeterd worden? De samenwerking en de uiteindelijke uitkomsten van het project zijn sterk afhankelijk van de context, daarom is het geen doel van het onderzoek om algemene uitspraken te doen als 'bij adaptatiestrategieën in de stad moet de samenwerking tussen de gemeente en de burgers aan de volgende kenmerken voldoen om de uitkomst te optimaliseren'. Echter kan, als blijkt dat de samenwerking een positieve invloed heeft uitgeoefend op het project, kan dit onderzoek in maatschappelijke zin wel een voorbeeldfunctie hebben ten opzichte van toekomstige projecten in steden op het gebied van klimaatadaptatie. Deze voorbeeldfunctie houdt in dat zowel in Rotterdam, als in andere steden, de gemeente gestimuleerd wordt om bij nieuwe (klimaatadaptatie) projecten samen te werken met andere actoren, die belang hebben bij het project, zoals de (lokale) burgers.

Het onderzoek is kwalitatief, de informatie die vergaard gaat worden heeft namelijk betrekking op een relatief complexe en gedetailleerde situatie. Hierbij kan kwantitatief onderzoek niet de gewilde informatie leveren, met name omdat men hierbij veel minder diepgang kan bereiken dan bij kwalitatief onderzoek (Creswell, 2012). Daarnaast kan door middel van kwalitatief onderzoek de context van de situatie in kaart gebracht worden. Het gaat bij dit onderzoek ook om de context, namelijk de samenwerking tussen de gemeente en de lokale bevolking, met als doel het ontwikkelen van een nieuwe strategie in aanpassing aan klimaatverandering in de stad. Samenvattend kan dus gesteld worden dat in dit onderzoek, kwalitatief onderzoek de beste manier is om de gewenste informatie te verkrijgen.

Uit bovenstaande informatie kan geconcludeerd worden dat een case study de beste methode is om dit onderzoek uit te voeren. *'A case study research involves the study of a case within a real-life contemporary context or setting'* (Creswell, 2012, p. 97). Of in woorden van Verschuren en Doorewaard (2007, p. 83): *'Een case study is een onderzoek waarbij de onderzoeker probeert om een diepgaand en integraal inzicht te krijgen in één of enkele tijdruimtelijk begrensde objecten of processen'*. Er kan één casus of er kunnen meerdere casussen onderzocht worden, of in andere termen, een single case study of een multiple case study (Creswell, 2012; Verschuren & Doorewaard, 2007). Er worden in case studies meerdere informatiebronnen gebruikt, zoals observaties, interviews

en documenten. En het is een vorm van kwalitatief onderzoek. Een van de centrale kenmerken van een case study, is dat er sprake is van een relatief klein aantal onderzoekseenheden. Het aantal casussen varieert van één tot enkele tientallen. Ook probeert men een beeld te krijgen van de casus in zijn geheel, dit wordt ook wel omschreven als een 'holistische werkwijze' (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Dit onderzoek zal in de vorm zijn van een case study, er wordt één project onderzocht, namelijk het Dakpark in Rotterdam. De keuze voor dit project komt voort uit de concepten 'innovatie' en 'nieuwe adaptatiestrategie' die centraal staan in het onderzoek. Ondanks dat klimaatadaptatie bij de start van het project in 1998 nog geen rol speelde, kan het project wel als innovatief bestempeld worden. Dit valt met name te verklaren door de combinatie van verschillende functies: een privaat gebouw voor winkels, een publiek park, een garage, een dijk en stadsverwarmingsleidingen worden gecombineerd in één object, namelijk het Dakpark. Dit was nog niet eerder in Rotterdam toegepast, daarnaast is het Dakpark ook nog eens het grootste van Europa. Onbewust is er dus sprake van een nieuwe adaptatiestrategie, namelijk meer groen in de stad Rotterdam door de combinatie van een gebouw in privaat bezit met daarop een park in publiek bezit. Dit maakt het project innovatief, waardoor het geschikt is voor dit onderzoek (Mees, 2015; persoonlijke communicatie op 22 april 2016; 26 april 2016 en 11 mei 2016). De casus zal in hoofdstuk 4 nog uitgebreider toegelicht worden.

Dit project wordt in dit onderzoek onderverdeeld in twee fasen. Deze verdeling is gemaakt op basis van de ontwikkeling in het project: de eerste fase (van 1998 tot 2008) is de ontwerpfasen en de tweede fase (van 2008 tot 2014) de verdere concretisering en uitvoering van het ontwerp. Daarnaast is deze opdeling aan de hand van de verschillen wat betreft de concepten afkomstig uit de theorie van Innes en Booher (2003), namelijk in diversiteit in de betrokken actoren en de belangen van deze actoren en in de onderlinge afhankelijkheid van deze actoren en belangen.

Deze fasen zullen eerst afzonderlijk bestudeerd worden (aan de hand van de concepten). Vervolgens wordt een vergelijkende analyse voor de twee fasen uitgevoerd, om zo de verschillen tussen de fasen te onderzoeken. De verschillen in de twee fasen zorgen ervoor dat zowel de authentieke dialoog als het eindresultaat: het Dakpark (innovatieve adaptatiestrategie) bij de twee fasen op een andere manier worden beïnvloed. Deze authentieke dialoog en het eindresultaat (de innovatieve adaptatiestrategie) staan centraal in dit onderzoek. Deze verschillen en de invloed hiervan zouden niet aan bod komen als het project als één casus genomen zou worden, oftewel een single case study uitgevoerd zou worden. Daarom zal er sprake zijn van een vergelijkende casestudy. Ondanks dat er slechts één project onderzocht wordt, kan door de verdeling in fasen gesproken worden van meerdere casussen, in dit onderzoek dus twee. De vergelijking van de twee casussen geeft uiteindelijk een meer diepgaand inzicht in het project aan de hand van de concepten van Innes en Booher (2003) en zorgt zo voor meer diepgang in het onderzoek (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Om een goed beeld te krijgen van de interactie tussen de meest betrokken actoren bij het project: de gemeente en de participerende burgers, zullen per actor meerdere personen geïnterviewd worden. Met name de participerende burgers zullen elk het proces en de interactie met de gemeente anders ervaren hebben, waardoor meerdere interviews genoodzaakt zijn. Door de opdeling in fasen, met verschil in de betrokken actoren, is het ook van belang om hier in de interviews onderscheid in te maken. Met name bij de betrokken burgers zijn er wisselingen geweest tussen de eerste en de tweede fase, daarom zijn er zowel burgers geïnterviewd die in de eerste fase betrokken waren (en mogelijk daarna afgehaakt zijn) en burgers die pas in de tweede fase betrokken

zijn geraakt. Bij het projectteam van de gemeente waren deze wisselingen minder aan de orde (alleen bij de projectleider), dit komt dan ook minder in de geïnterviewden terug. Er waren vanuit het projectteam van de gemeente vanzelfsprekend verschillende rollen betrokken, zoals een projectleider, een architect maar bijvoorbeeld ook iemand die zich meer richt op de interactie met de burgers. Net als bij de burgers hebben ook zij elk de interactie anders ervaren en in verschillende mate meegemaakt. Ook hierbij zijn meerdere interviews daarom genoot. In paragraaf 3.2 zal verder op deze interviews ingegaan worden.

3.2 Onderzoeksmateriaal

Creswell (2012) beschrijft situaties waarin kwalitatief onderzoek gegrond is en de beste uitkomsten kan opleveren. Zo gebruikt men kwalitatief onderzoek omdat de informatie die men zoekt over een probleem of situatie complex en gedetailleerd is. Deze informatie kan alleen via een direct gesprek (face-to-face interview) met de actoren verkregen worden.

Dit is van toepassing in dit onderzoek. Er wordt bij het project in Rotterdam nagegaan in hoeverre er samenwerking met de lokale bevolking is en hoe de samenwerking verloopt. De concepten uit de theorie van Innes en Booher (2003) staan hierbij centraal. Diepte-interviews zullen als methode gebruikt worden, omdat de te verkrijgen informatie complex en gedetailleerd is. Het gaat in op de abstracte concepten van de theorie van Innes en Booher (2003), die mondelinge toelichting behoeven. Maar ook doorvraagtechnieken zullen gebruikt moeten worden om de gewenste informatie te krijgen, dit is bij het gebruik van enquêtes veel moeilijker.

In case studies is er sprake van brontriangulatie. Dit houdt in dat er meerdere bronnen door de onderzoeker gebruikt worden om de gewenste informatie te verkrijgen (Verschuren & Doorewaard, 2007). Hierdoor wordt de interne validiteit (ook wel geldigheid) van het onderzoek vergroot, het zorgt ervoor dat de uiteindelijke conclusies uit het onderzoek meer valide zijn. Dit is de te verklaren door het feit dat bij brontriangulatie vanuit verschillende soorten bronnen, licht wordt geworpen op een onderwerp (Creswell, 2012). Ook in dit onderzoek zullen meerdere bronnen gebruikt worden, namelijk wetenschappelijke literatuur, (beleids)documenten en interviews. Deze bronnen worden gebruikt om informatie over het onderzoeksobject (in dit onderzoek een proces) te verzamelen. Het proces dat centraal staat is de samenwerking tussen de burgers en de gemeente bij het bedenken, uitwerken en implementeren van een lokaal project binnen adaptatiestrategieën in Rotterdam. De informatie heeft betrekking op de mate waarin er samenwerking plaatsvindt en de manier waarop dit gebeurt. De bronnen: wetenschappelijke literatuur, documenten en interviews zullen hier elk besproken worden.

Allereerst de wetenschappelijke literatuur, deze is zowel gebruikt voor een verkenning van het vraagstuk als voor het beschrijven en operationaliseren van de belangrijkste concepten die in dit onderzoek centraal staan. Door middel van het doornemen van deze literatuur is er ook een theorie gevonden die goed aansluit bij de doel- en vraagstelling en die in dit onderzoek centraal zal staan, namelijk de theorie van Innes en Booher (2003).

Ten tweede worden ook (beleids)documenten gebruikt, deze documenten dienen deels voor een beschrijving van de casus, maar ook voor een eerste inzicht in de samenwerking tussen de gemeente en de lokale bevolking bij het project. Onder andere presentaties die destijds door de gemeente gebruikt zijn om het project aan de participerende burgers toe te lichten vallen hieronder, maar ook beleidsdocumenten gaan gedeeltelijk hierover. In eerste instantie hebben deze

beleidsdocumenten ook een keuze voor het project mogelijk gemaakt.

Deze informatie zal aangevuld worden met informatie verkregen door middel van diepte-interviews. De interviews worden gehouden met personen die betrokken zijn bij het project: burgers, ambtenaren uit het projectteam, een werknemer van de projectontwikkelaar Dura Vermeer en een intermediair tussen de gemeente en de burgers. Deze personen fungeren als informant, respondent of deskundige als bron voor het onderzoek. De geïnterviewde burgers hebben de rol als respondent, aangezien ze informatie verschaffen over hun meningen en opvattingen over de samenwerking met de gemeente in het project, en over hun motieven voor participatie. Ook de geïnterviewde ambtenaren uit het projectteam zijn respondenten, ook aan hen wordt namelijk met name naar hun meningen en opvattingen gevraagd. Daarnaast zullen ze voor een aantal vragen de rol als informant vervullen: ze geven hierbij informatie over een voor hen bekend proces of situatie (de ontwikkeling van het Dakpark). Voor de intermediair tussen de gemeente en de burgers gelden dezelfde twee rollen, dus respondent wat betreft zijn meningen en opvattingen en informant voor informatie over de ontwikkeling van het project. Tot slot een werknemer van de projectontwikkelaar, hij heeft wel deelgenomen aan de samenwerking, maar de gevraagde informatie heeft niet op de projectontwikkelaar zelf betrekking: er wordt namelijk gevraagd naar de interactie tussen gemeente en burgers. Dit maakt hem een 'ervaringsdeskundige', hij heeft namelijk de interactie van dichtbij ervaren en heeft daardoor veel kennis erover. Zijn rol is dus als deskundige/expert (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Omdat er één project onderzocht wordt, is het mogelijk om meerdere burgers te interviewen die bij het proces betrokken waren (zowel in fase 1 als in fase 2). Elke betrokken burger zal het proces anders ervaren hebben en verschillende opvattingen hebben over de samenwerking met de gemeente en de invloed hiervan op de uiteindelijke uitkomst. Om een zo uitgebreid mogelijk beeld hiervan te krijgen is gepoogd dat de groep burgers die geïnterviewd werden, overeenkomt met de groep burgers die geparticipeerd heeft in het project, wat betreft geslacht, leeftijd, culturele achtergrond enzovoorts. Dit aspect staat namelijk ook centraal in de theorie van Innes en Booher (2003) die toegepast wordt in dit onderzoek. Hierbij komt dit namelijk terug in het concept 'diversiteit bij actoren'. Echter wordt in andere literatuur vaker benadrukt dat deze variatie ontbreekt, volgens Kearns (1995) hebben vaak de rijkere en professionele (hoger opgeleide) burgers de kans om te participeren in de (lokale) beleidsvorming en wordt het van deze groep ook verwacht dat ze participeren. Dit in tegenstelling tot andere bevolkingsgroepen. Parry, Moyser en Day (1992), spreken hierbij van de 'elite' onder de bevolking die betrokken worden bij het proces. Tot slot beweert Pizzorno (1970, p. 49) dat: *'The higher the social position of an individual, the more he participates in the politics'*. De reden hiervoor wordt in het boek van Rosenstone en Hansen (1993) behandeld, namelijk dat politieke participatie een bepaalde 'prijs' heeft, in termen van geld, tijd, vaardigheden, kennis en zelfvertrouwen. Burgers die dit in hogere mate hebben zullen eerder geneigd zijn tot participatie dan mensen die dit in mindere mate hebben. Dit komt bijvoorbeeld door het feit dat onderwijs vaardigheden aanleert voor participatie in de politiek (bijvoorbeeld werken met abstracte en complexe projecten, maar ook vaardigheden in onderzoek, schrijven en spreken). Daarnaast benadrukt onderwijs de democratische waarden en moedigt expliciet of impliciet participatie aan. Maar burgers die deze eigenschappen in grotere mate bezitten vertrouwen ook meer op hun vermogen om de politiek te begrijpen en hun vermogen om invloed uit te oefenen op wat de regering (of op lokaal niveau de gemeente) daadwerkelijk zal doen. Ook wordt deze groep eerder gemobiliseerd/betrokken door de regering of gemeente, vanwege het feit dat politieke leiders het meest effectieve aantal burgers wil betrekken en hiervoor zo weinig mogelijk moeite in

willen steken. Dit zijn voornamelijk burgers die een centrale positie in de samenleving hebben en die waarschijnlijk het effectiefst zijn in het produceren van goede politieke resultaten (Rosenstone & Hansen, 1993). Dus als blijkt dat er weinig variatie was in de groep betrokken burgers bij het project, dan zal dit ook terug te zien zijn in de groep burgers die in dit onderzoek geïnterviewd zijn. Dit kan vervolgens ook teruggekoppeld worden aan de theorie van Innes en Booher (2003), als blijkt dat de variatie in geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, culturele achtergrond en dergelijke beperkt is, dan zal er dus ook weinig sprake zijn van 'diversiteit in actoren' en wordt de theorie op dit aspect tegengesproken, de mate waarin dit werkelijk zo is, zal in hoofdstuk 5 uitgebreid aan bod komen.

Aangezien het project onderverdeeld wordt in fasen en er zoals genoemd ook verschil is de betrokken burgers, zullen burgers geïnterviewd worden die in de eerste fase geparticipeerd hebben en burgers die in de tweede fase betrokken waren. Het aantal interviews met burgers hangt af van de praktijk, in totaal hebben gemiddeld genomen gedurende het gehele traject (fase 1 en 2 samen), bij het Dakpark vijftig burgers geparticipeerd. Echter hebben deze vijftig burgers niet het gehele traject meegedaan, zoals meerdere in de interviews benadrukt hebben, kan de ontwikkeling van het project min of meer opgedeeld worden in twee delen (de twee fasen). Toen de ontwikkeling concreet werd en de bouw startte (start van fase 2), zijn veel buurtbewoners die vanaf het eerste uur betrokken waren afgehaakt, aangezien het doel waarvoor ze participeerden: het krijgen van meer groen in de wijk zou worden uitgevoerd, hiermee viel hun reden voor participatie weg. In dezelfde periode is een nieuwe groep burgers daarvoor in de plaats gekomen, waarvan een deel nu ook in het beheer actief is (in hoofdstuk 4 komt dit nog uitvoeriger aan bod).

Hierdoor was het makkelijker om burgers te vinden die in de tweede fase actief zijn (geweest), maar erg moeilijk om burgers uit het eerste uur te spreken, vele zijn namelijk het contact met hen verloren (persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). Uiteindelijk zijn er acht interviews met burgers gehouden, die geparticipeerd hebben. Echter bleken twee interviews hiervan door miscommunicatie niet erg nuttig te zijn, deze twee interviews waren met burgers die pas na de realisatie van het Dakpark zijn gaan participeren. Van de zes overgebleven interviews zijn er twee met burgers die halverwege het project, namelijk rond 2006 betrokken zijn geraakt, één met een burger die vanaf 2008 betrokken was, één met een burger die vanaf 2012 betrokken was, één burger die het gehele project geparticipeerd heeft en tot slot één met een burger die vanaf het begin betrokken was, maar is afgehaakt in 2004 toen het masterplan bekend was. Naast de interviews heb ik helemaal in het begin ook een keer meegelopen met de GroenGroep, een vrijwilligersgroep die klussen voor het groenbeheer doet. Dit maakte het mogelijk om vóór het eerste interview al iets meer in detail over het Dakpark te weten, daarnaast heeft het ook bij het regelen van interviews heel erg geholpen. Mogelijk waren de leden van de GroenGroep ook iets vrijer in de informatie die ze gaven, aangezien ze wisten dat de gesprekken niet opgenomen werden, hierdoor kon ik echter wel de context beter schetsen.

Zoals genoemd, zal ook vanuit de ambtenaren uit het projectteam het perspectief op de interactie tussen de gemeente en de participerende burgers verschillen, aangezien ze verschillende functies en achtergronden hebben, waardoor ze verschillend tegen participatie aankijken. Daarnaast is er ook verschil in de periode dat ze bij het project betrokken waren. Aangezien de gemeente in de interactie ook een kernactor is, zullen ook deze perspectieven meegenomen worden. Er zijn in totaal drie gemeentelijke betrokkenen geïnterviewd, namelijk de landschapsarchitect die gedurende het gehele project betrokken was, de gebiedsnetwerker die sinds 2002 betrokken was en de laatste projectleider, sinds 2010 betrokken.

Ook de projectontwikkelaar Dura Vermeer is langdurig betrokken geweest, echter niet voor de ontwikkeling van het park, maar voor de ontwikkeling van het gebouw onder het park. Zij hebben wel de interactie tussen de gemeente en de burgers meegemaakt. Daarom zal er ook één interview gehouden worden met een werknemer van Dura Vermeer die bij de ontwikkeling van het Dakpark betrokken was (van 2000 tot 2014). Hierbij wordt echter ingegaan op de interactie tussen de gemeente en de burgers, aangezien deze twee partijen bij de ontwikkeling van het park centraal stonden.

Tot slot heeft een andere externe partij een rol gespeeld. De interactie tussen de gemeente en de participerende burgers verliep namelijk voor een groot gedeelte via een intermediair, of een zogenaamd contactpersoon. Piet Huiskens heeft deze rol vervuld, vanuit zijn stichting de Werkplaats, samen met nog twee andere collega's. Het perspectief van hem op de interactie zal door zijn rol ook weer verschillen van de andere perspectieven. Aangezien hij een belangrijke rol heeft vervuld voor het contact tussen de andere partijen, is hij ook geïnterviewd.

De keuze voor interviews met deze actoren, komt eruit voort dat bij de ontwikkelingen rondom het park, hoofdzakelijk slechts drie partijen langdurig betrokken zijn geweest, namelijk de gemeente, de burgers (buurtbewoners) en stichting de Werkplaats (met voornamelijk Piet Huiskens als contactpersoon). De communicatie over het Dakpark vond voornamelijk tussen deze partijen plaats en deze communicatie was hoofdzakelijk gericht op de interactie tussen twee partijen, namelijk de gemeente en de burgers. Dit zijn dan ook de twee partijen die in dit onderzoek centraal staan. De projectontwikkelaar van het gebouw onder het park, Dura Vermeer is ook langdurig bij ontwikkeling betrokken geweest, echter waren dit volgens Karlien Stroeve altijd wel twee gescheiden werelden: de ontwikkeling van het gebouw en van het park, waarbij Dura Vermeer dus de ontwikkeling en de inrichting van het gebouw regelde en de gemeente de ontwikkeling van het park op zich nam. Volgens haar kan het gezien worden als de ontwikkeling van een park naast een bedrijventerrein, daar zit een bepaalde grens tussen, bij dit project zit die grens in de hoogterichting (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Bij alle interviews werd ingegaan op de manier waarop de samenwerking plaats heeft gevonden en op de resultaten van deze samenwerking. Alle interviews waren face-to-face, hierdoor kon namelijk ook lichaamstaal en gezichtsexpressies afgelezen worden (Verschuren & Doorewaard, 2007). Dit kan naast woorden ook veel zeggen over hoe men over iets denkt, met name als gevraagd wordt naar de manier waarop de persoon tegen iets aankijkt, of wat zijn of haar mening is. Veel vragen in de verschillende interviews hadden betrekking op deze kijk van de informant op het project, onder andere het contact tussen de partijen, het belang van de gemeente en de burgers, de invloed hiervan op de uitkomsten enzovoorts. Daarom kan lichaamstaal in mijn onderzoek ook veel zeggen.

3.3 Dataverwerking

De interviews zijn allemaal met een audio-recorder opgenomen en vervolgens getranscribeerd. De transcripten zijn vervolgens nagelezen, met de centrale concepten uit de theorie van Innes en Booher (2003) in het achterhoofd. De gegeven informatie uit de transcripten is vervolgens in Word per concept geplaatst: de gegeven informatie die in gaat op de diversiteit bij actor en belangen is geplaatst bij het concept 'diversiteit bij actor en belangen' enzovoorts. Dit is voor elk interview zo gedaan en uiteindelijk ontstonden zo negen word-bestanden met daarin per concept de gegeven informatie uit de interviews.

Voor de analyse zijn deze negen word-bestanden meerdere keren doorlopen en is telkens de belangrijkste informatie voor dit onderzoek hieruit 'gedestilleerd'. Bij de interviews en de analyse bleek hierbij dat de ontwikkeling van het project, wat meerdere concepten uit de theorie betreft, verdeeld kan worden in twee fasen, namelijk het eerste gedeelte dat begon in 1998 (dus het begin van het project) tot 2008 toen de bouw concreter werd en men dus er zeker van was dat het project er zou komen. Toen is er een verschuiving in de betrokken burgers geweest, veel haakten af en deels kwam er een nieuwe groep burgers voor in de plaats. Dit is dan ook het tweede gedeelte, dat liep van 2008 tot de realisatie en opening van het Dakpark in 2014. In deze fase zat de concretere uitvoering van het Dakpark en de dilemma's die rondom deze uitvoering speelden. Deze fasen zullen in paragraaf 4.2.5 nog aan bod komen. De verschillen tussen de participanten bij beide fasen worden vervolgens in de empirie (hoofdstuk 5) belicht.

Deze twee fases kennen verschillen die duidelijk werden bij de analyse van de interviews aan de hand van de concepten van Innes en Booher (2003). Namelijk verschillen in de voorwaarden voor een authentieke dialoog, verschillen in de resultaten van de authentieke dialoog en daardoor ook een verschillende invloed op de uitkomst van de authentieke dialoog, namelijk het Dakpark (een innovatieve adaptatiestrategie). Daarom is er in dit onderzoek gericht op deze twee fasen en de onderlinge verschillen, de negen Word bestanden zijn aan de hand hiervan geanalyseerd. Vervolgens is er een vertaalslag gemaakt van letterlijk gegeven informatie uit de interviews naar de empirie, dit komt aan bod in hoofdstuk 5. Tot slot is aan de hand van de verschillen tussen de fasen en aan de hand van de vraagstelling die centraal stond in het onderzoek een conclusie opgesteld.

Hoofdstuk 4: De casus: het Dakpark

In dit hoofdstuk zal allereerst een korte beschrijving gemaakt worden van adaptatiestrategieën in Rotterdam. Aan de hand hiervan wordt duidelijk dat het project dat in dit onderzoek centraal staat, namelijk het Dakpark past in het kader van deze adaptatiestrategieën. Daarnaast staat een beschrijving van het project en de participatie van buurtbewoners hierbij in dit hoofdstuk centraal, inleidend op hoofdstuk 5, waar een analyse van het project wordt gemaakt aan de hand van concepten uit de theorie van Innes en Booher (2003).

4.1 Klimaatadaptatie in Rotterdam

In Rotterdam is (net als veel andere steden) onderzoek uitgevoerd naar toekomstige klimaatverandering en de effecten daarvan op de stad Rotterdam. Bijvoorbeeld in het programma Kennis voor Klimaat. Deze kennis wordt gebruikt in de Rotterdamse Adaptatiestrategie (binnen het Rotterdam Climate Initiative). Aan de hand van de diverse gevolgen die klimaatverandering kan hebben op een stad, zijn er binnen de Rotterdamse Adaptatiestrategie meerdere deelrapporten opgesteld, op het gebied van Waterveiligheid, Stedelijk watersysteem, Stadsklimaat en Bereikbaarheid & Infrastructuur. In deze deelrapporten wordt er specifiek ingegaan op de effecten van klimaatverandering (onder andere door middel van kaarten met de gevolgen per gebied) en de strategieën op het gebied van klimaatadaptatie. Een van de rapporten gaat in op de klimaatadaptatie in het stedelijk watersysteem van Rotterdam. In dit deelgebied kunnen hoofdzakelijk twee effecten van klimaatverandering meegenomen worden, namelijk extreme neerslag en droogte. In het kader van het stedelijk watersysteem zijn strategieën daarom met name gericht op het verminderen van de kans op wateroverlast (door hevige neerslag) maar daarnaast ook de kans op extreme droogte. Adaptatiestrategieën in dit kader zijn: het aanbrengen van meer groen en/of bewegend water in de stad, nieuwe vormen van waterberging (zoals een waterplein) en adaptief bouwen (bijvoorbeeld bouwen op water). Zulke maatregelen kunnen genomen worden bij bijvoorbeeld herstructurering of nieuwbouw, vervanging van (delen van) het riool of het herinrichten van de openbare ruimte (Nijhuis, 2013).

4.2 Casus onderzoek: het Dakpark

4.2.1 Klimaatadaptatiestrategie

De casus voor dit onderzoek past in het kader van de bovengenoemde klimaatadaptatiestrategieën. Het Dakpark kan namelijk gezien worden als een voorbeeld van 'urban green planning', ook wel aangeduid als climate-greening in wetenschappelijke literatuur (Mees & Driessen, 2011). Aanleg van groen in de stad is namelijk een vorm van klimaatadaptatie en wordt gezien als effectief, omdat het zowel regenwater vasthoudt, als de temperatuur in de stad omlaag brengt en zo dus het 'urban heat island' effect vermindert. Echter is de ruimte in een stad beperkt, waardoor vergroening in conflict kan komen met andere stedelijke functies (Mees & Driessen, 2011). Bij het Dakpark is dit probleem innovatief opgelost, door gebruik te maken van multifunctioneel grondgebruik. Met name dit laatste aspect werd in de interviews ook benadrukt als een innovatief aspect van het Dakpark. Echter heeft in eerste instantie klimaatadaptatie geen rol heeft gespeeld voor de ontwikkeling van een Dakpark,

het is in eerste instantie ontwikkeld vanuit de combinatie van de twee centrale belangen: groen voor de buurtbewoners en bedrijfsruimte voor de Fruithaven. Dit sluit aan bij de wetenschappelijke literatuur, het aspect klimaatadaptatie speelde in 1998 dan ook nog niet een grote rol, pas de laatste jaren is er veel meer aandacht voor adaptatie naast mitigatie (Bulkeley, 2010). Daarom wordt ook pas de laatste jaren zowel intern als extern naar het Dakpark gekeken als een goed voorbeeld van een project binnen klimaatadaptatie, met meervoudig ruimtegebruik en een toename aan groen in de stad (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

4.2.2 Multifunctionele dijk

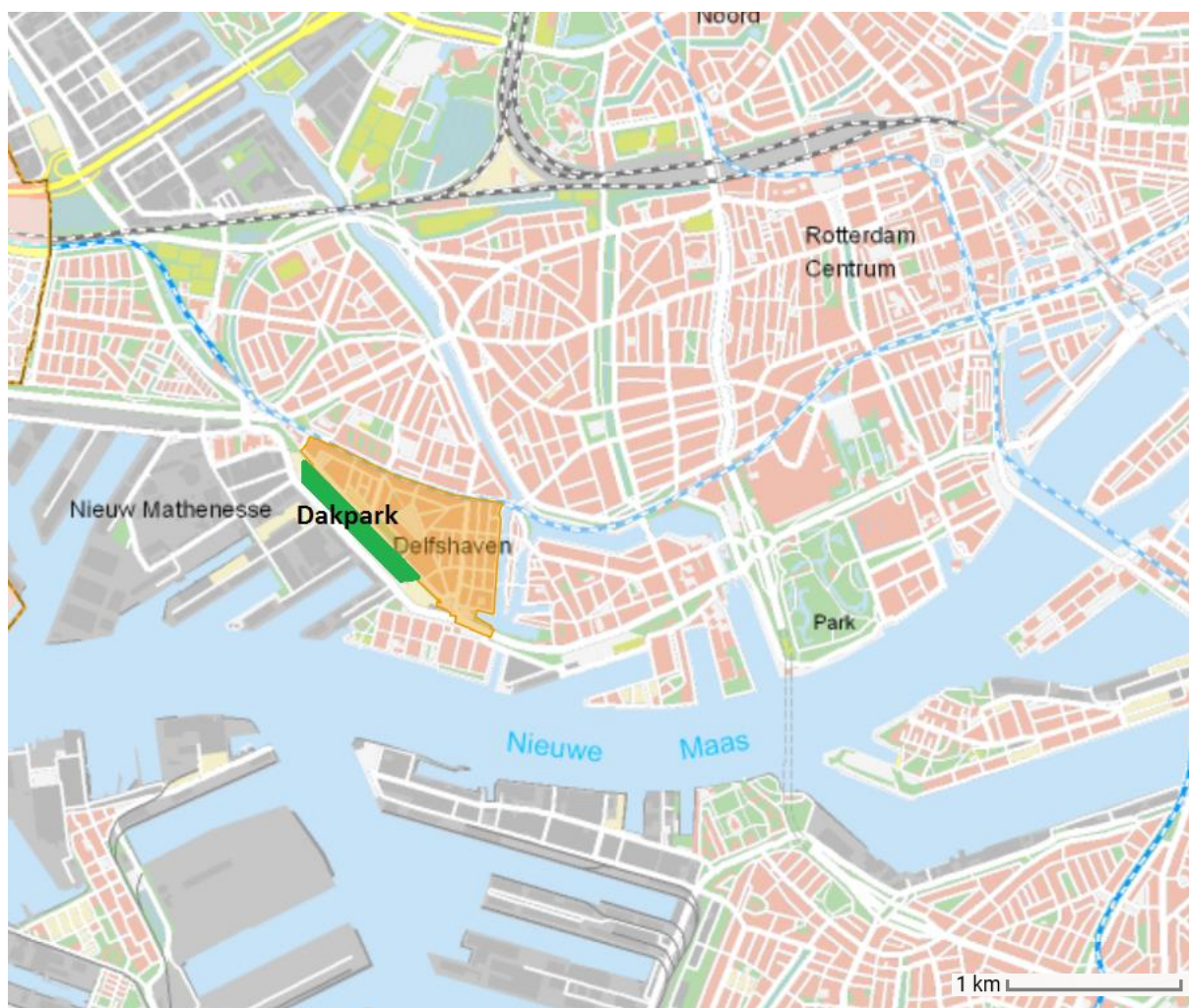
Het Dakpark is bij uitstek een voorbeeld van multifunctioneel grondgebruik. Zo worden winkels, een parkeergarage, een park, een primaire waterkering en twee stadsverwarmingsleidingen samengevoegd in één object. Er kan dus ook gesproken worden van een multifunctionele dijk. Bij multifunctionele dijken verandert de dijk zelf niet, maar worden andere functies aan de dijk gekoppeld, waardoor de dijk geen barrière meer voor de omgeving vormt (Mees, 2015). Het is bij het Dakpark echter niet zo dat het gebouw van het Dakpark de functie als dijk overneemt, de dijk bestaat nog altijd in zijn originele vorm en als gevolg van klimaatverandering in bijvoorbeeld 2050 blijkt dat de dijk verhoogd moet worden, dan moet de gemeente hierin meegaan en zal het Dakpark dus ook aangepast moeten worden (zie figuur 4.1). Dit is contractueel vastgelegd door de gemeente en het Hoogheemraadschap (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Figuur 4.1: Dwarsdoorsnede van het Dakpark (de Mees, 2015)

4.2.3 Ligging van het Dakpark

Het Dakpark, is gelegen in de wijk Bospolder/Tussendijken en onderdeel van het stadsdeel Delfshaven (zie figuur 4.2). Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw was deze wijk erg aan het verpauperen, maar daarnaast was er ook veel overlast in de buurt, met name op het gebied van drugshandel en prostitutie, dat vanuit het centrum destijds naar de Keileweg verplaatste, gelegen in de voormalige Fruithavens direct naast de wijk (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). Echter is er in de periode daarna veel veranderd, het (grootste gedeelte van het) spoorwegemplacement dat lag op de plek waar nu het Dakpark gelegen is, was niet meer nodig, waardoor de grond vrijkwam, na het ontwikkelen en overwegen van meerdere plannen is uiteindelijk hier het Dakpark gerealiseerd. Ook de wijk Bospolder/Tussendijken werd destijds opgeknapt, huizen werden gesloopt en vervangen door nieuwbouw of gerenoveerd en de samenstelling van de wijk veranderde (persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

Figuur 4.2: Ligging Dakpark in stadsdeel Delfshaven (gemeente Rotterdam, z.d.)

4.2.4 Betrokken actoren bij het Dakpark

In totaal waren er elf partijen betrokken bij de ontwikkeling van het project, namelijk de gemeente (echter kan die ook weer verdeeld worden in meerdere afdelingen binnen de gemeente waaronder Gebiedsontwikkeling, Communicatie en Stadsbeheer en in verschillende lagen, van het college van burgemeester en wethouders tot aan de deelgemeente Delfshaven), de private projectontwikkelaar Dura Vermeer, de burgers (uit de wijk), Stichting de Werkplaats met Piet Huiskens, speeltuinvereniging BOTU, architecten Butzelaar en Van Son (samenwerkend met landschapsarchitect van de gemeente), waterschap Hoogheemraadschap Delfland (voor de dijk), Eneco (voor de verwarmingsbuizen die door het gebied lopen), de overheid (voor subsidie) de provincie Zuid-Holland (voor wijziging van bedrijfspanden naar detailhandel in het gebouw) en de aannemer Mostert de Winter (voor de aanleg van het Dakpark) (gemeente Rotterdam, 2013; gemeente Rotterdam, 2008; Mees, 2015). Veel van deze partijen zijn echter maar voor een beperkte tijd betrokken geweest bij de ontwikkelingen rondom het Dakpark en hebben in de onderlinge interactie maar een beperkte of zelfs geen rol gehad. Zoals al genoemd in hoofdstuk 3, zijn bij de ontwikkelingen rondom het park, slechts drie partijen hiervan langdurig betrokken geweest, namelijk de gemeente, de burgers (buurtbewoners) en stichting de Werkplaats (met voornamelijk Piet Huiskens als contactpersoon). De communicatie over het Dakpark vond voornamelijk tussen deze

partijen plaats en deze communicatie was gericht op de interactie tussen twee partijen, namelijk de gemeente en de burgers. Dit zijn dan ook de twee partijen die in dit onderzoek centraal staan.

4.2.5 Participatie van buurtbewoners

In de jaren negentig lag vanuit de buurtbewoners al de claim voor meer groen in de wijk, ontstaan vanuit de achtergrond dat de wijk (en het hele gebied Delfshaven) er slecht aan toe was en er een groot tekort aan groen was. Tegelijkertijd vonden er ontwikkelingen in de Fruithavens plaats, aan de andere kant van de Vierhavensstraat (in figuur 4.2 weergegeven als Nieuw-Mathenesse), het havenbedrijf wilde namelijk uitbreiden. Het spoorwegemplacement gelegen op de plek waar nu het Dakpark ligt, werd vanuit Prorail in 1998 aan de gemeente te kennen gegeven dat ze het sterk wilden reduceren. Er ontstond een strijd tussen twee belangen, namelijk groen voor de buurtbewoners en bedrijfsruimte voor het havenbedrijf (gemeente Rotterdam, 2008). De buurtbewoners zijn vanaf het begin van de ontwikkelingen betrokken geweest, ze hebben zichzelf georganiseerd om hun belang, namelijk meer groen in de wijk te bewerkstelligen. Ze hebben, toen bekend werd dat het rangeerterrein vrij kwam, erop aangedrongen dat meer groen in de wijk gecreëerd moest worden. In alle interviews werd beaamd dat de buurtbewoners in eerste instantie met name zichzelf bij het project betrokken hebben. Dit komt voort uit de situatie destijds (in de jaren negentig van de vorige eeuw), waarbij er veel problemen in de wijk speelden rondom verpaupering en drugs. De buurtbewoners wilden dat er verandering kwam en hebben dit in eerste instantie vertaald naar de roep voor groen in de wijk naar de gemeente toe. Volgens Stijn Brakkee, was er in eerste instantie, in 1998 toen er plannen werden bedacht voor het gebied, sprake van activisme, er kwam vanuit deze buurtbewoners niet de vraag of ze mee mochten doen, maar dit was in de vorm van een eis naar de gemeente toe. Stijn Brakkee is in eerste instantie als raadslid van de deelgemeente Delfshaven zich hiermee gaan bemoeien (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). De gemeente is hierin vervolgens meegegaan, volgens Bart Boerema ook omdat de gemeente toen wel erachter kwam dat het handig is om de bewoners aan de voorkant mee te laten denken, ze waren geïnteresseerd in participatie van buurtbewoners (persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). Ook werd er vanuit de lokale politiek, de zogenaamde deelraad (destijds bestonden er nog deelgemeentes in Rotterdam), de gemeente aangespoord tot burgerparticipatie bij het project (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; Mees, 2015).

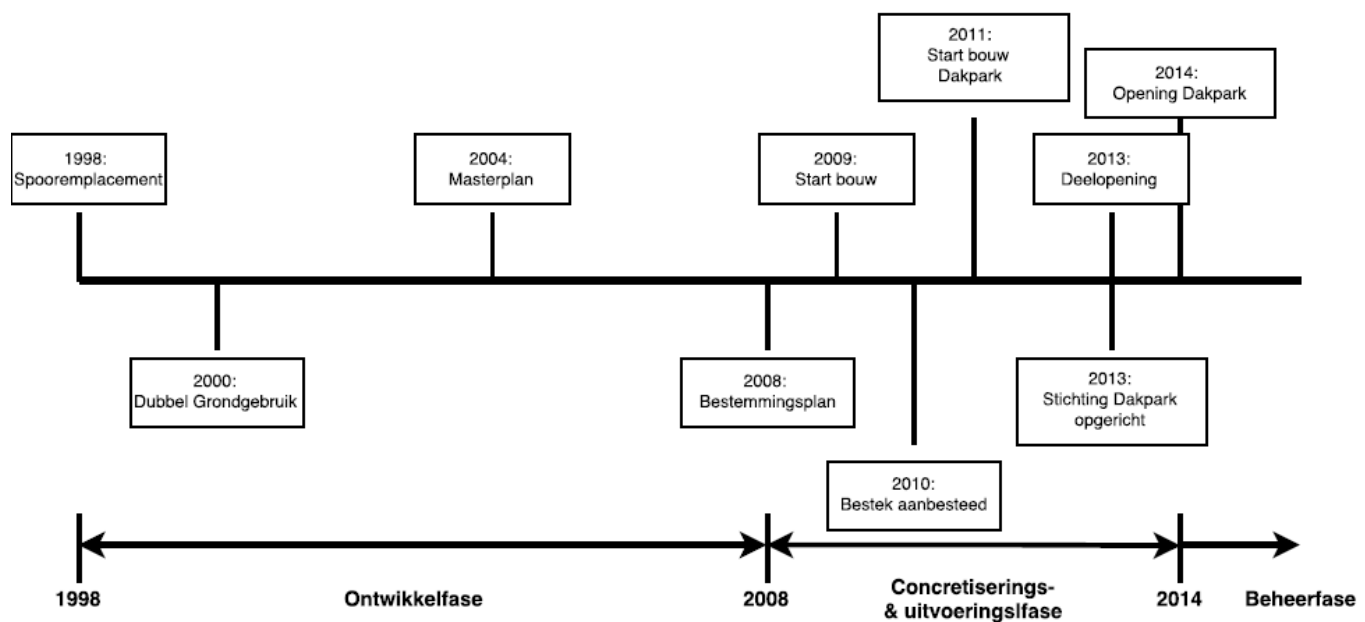
In het begin waren de buurtbewoners echter niet erg georganiseerd, iedereen riep verschillende punten die hij of zij belangrijk vond, of in woorden van Stijn Brakkee: 'het leek wel een tombola' (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). Daarnaast is het volgens Bart Boerema voor buurtbewoners wel ingewikkeld en arbeidsintensief om naast het werk bij een projectteam aan tafel te zitten. Door een externe persoon, namelijk Piet Huiskens deze rol te laten vervullen, konden ook veel buurtbewoners betrokken worden. Vanuit beide partijen werd Piet Huiskens gevraagd en toen is samen met hem vervolgens een proces opgezet, met discussies waarbij allereerst iedereen kon zeggen wat hij of zij graag wilde en vervolgens werd alles gebundeld en gericht. Hieruit zijn uiteindelijk door Piet Huiskens, de (buurt)bewoners en expertise die uitgenodigd werd, de acht geboden opgesteld (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016). Deze acht geboden kwamen ook terug in de convenanten die destijds gesloten zijn tussen de gemeente en de buurtbewoners, met daarin ook afspraken over de onderlinge samenwerking. Deze acht geboden beschrijven wat de burgers de belangrijkste aspecten aan het park vinden en luiden als volgt (Stichting Dakpark, 2013):

- Geen hoge gebouwen in het park (uitgezonderd de kas)
- Het park heeft een groene uitstraling met bomen
- Het park moet het gehele jaar aantrekkelijk zijn: in zomer en winter
- Het park moet afsluitbaar zijn in verband met veiligheid en beheer
- Goede verbindingen tussen het park en de omliggende wijken zijn noodzakelijk
- Richting de wijk Schiemonnd zal een veilige verbinding moeten komen
- Het hoge park moet aan beide zijden voor invalide mensen toegankelijk zijn
- De functies van de kantoren bij het park moeten bij de uitstraling van het park betrokken worden
- Er zitten geen 'gaten' in het park als gevolg van de functies eronder

Naast overleg met de participerende burgers, heeft Piet Huiskens ook deelgenomen aan de reguliere projectteamvergaderingen van de gemeente en was zo dus op de hoogte van de ontwikkelingen. Hierbij werd ook vaker een participerende burger uitgenodigd door hem, afhankelijk van de fase waren dit verschillende personen, bijvoorbeeld bij overleg over de speeltuin in het Dakpark was iemand uit de speeltuinvereniging aanwezig. Daarnaast organiseerde hij bijeenkomsten, waaronder de Dakparkcafés, waarbij er vanuit de gemeente presentaties gegeven werden, waar vanuit de buurtbewoners vragen gesteld konden worden, maar ook vaker debat werd gevoerd. Er waren ook workshops/werkgroepen, waarbij buurtbewoners zelf aan de tekentafel konden zitten en de landschapsarchitect Rik de Nooijer ook aanwezig was. De resultaten hieruit werden vervolgens ook teruggekoppeld in die Dakparkcafés (deze bijeenkomsten zullen in hoofdstuk 5 nog uitgebreid toegelicht worden). Er zijn ook meerdere excursies georganiseerd. Er waren een aantal excursies naar parken in Nederland die met burgers aangelegd en/of beheert worden, bij deze excursies waren zowel ambtenaren als burgers aanwezig. Ook zijn een aantal ambtenaren en deelraadsbestuurders naar Parijs afgereisd om te kijken wat er allemaal mogelijk was voor het park, vervolgens heeft een groep van ongeveer twintig bewoners samen met Piet Huiskens dit nagedaan, dit werd ook door de gemeente betaald (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016; persoonlijke communicatie met Hans van Noort, 14 juni 2016).

Zelfs na afronding van het project zijn buurtbewoners nog actief betrokken, namelijk bij het beheer van het park. Er is ook een convenant opgesteld door de gemeente, de particulieren en de stichting (opgezet door buurtbewoners in de laatste fase van de uitvoering van het project, namelijk 'Stichting Vrienden Dakpark') met afspraken over de samenwerking in het beheer van het park (Mees, 2015).

4.2.6 Tijdlijn: ontwikkeling van het Dakpark

Figuur 4.3: Tijdlijn ontwikkeling Dakpark (eigen ontwerp, gebaseerd op gemeente Rotterdam, 2013)

In deze paragraaf zullen de belangrijkste momenten in de ontwikkeling van het Dakpark besproken worden, daarnaast zullen de twee fasen die in dit onderzoek centraal staan ook toegelicht worden.

- 1998: In dit jaar geeft ProRail te kennen dat ze het spooreplacement Vierhavensstrip sterk wil reduceren. Er ontstaan al snel twee claims op het gebied: Het havenbedrijf wil het gebied voor het realiseren van bedrijfspanden, en omwonenden willen het gebied voor groenontwikkeling (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2000: Uit een innovatieprijsvraag is het idee voor dubbel grondgebruik ontstaan, namelijk bedrijvigheid met op het dak een park gekomen, de haalbaarheid wordt door projectorganisatie Parklane onderzocht. Eind 2000 wordt dit onderzoek aan de gemeente voorgelegd, de conclusie wordt getrokken dat het project haalbaar is als: 1. De gemeente subsidie kan krijgen en 2. De bewoners van omliggende wijken actief bij de ontwikkeling betrokken worden. Aan deze voorwaarden bleek voldaan te kunnen worden (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2004: Het Masterplan wordt vastgelegd voor de Vierhavensstrip (officiële benaming van de gemeente voor het Dakpark, met de weg die hieraan direct gelegen is). Het masterplan is een soort vlekkenkaart, met daarin globaal waar het gebouw en het park komt en welke vorm het heeft (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; gemeente Rotterdam, 2013).
- 2008: Vaststelling van het bestemmingsplan Vierhavensstrip (Dakpark) met daarin concreet de invulling van het gebouw en het park. Hierbij is er een verandering in de invulling van het gebouw, doordat de havenbedrijvigheid wegtrok naar de Tweede Maasvlakte. In plaats van bedrijfsruimte voor fruitverwerking werd besloten om grootschalige winkelpanden in het gebouw te plaatsen. Hiermee verviel ook de behoefte om nog twee sporen te behouden uit het voormalige spoorwegemplacement, waardoor in het eerdere ontwerp gaten in het Dakpark zaten, deze sporen zijn daardoor in het bestemmingsplan eruit gehaald (gemeente Rotterdam, 2013).

- 2009: De eerste paal wordt in de grond geslagen, ontwikkelaar Dura Vermeer start met de bouw van het gebouw onder het park (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2010: Het bestek wordt aanbesteed: hierin staat exact de inrichting van het park. Aanbesteding houdt in dat de gemeente het bestek op de site plaatst, aannemers kunnen zich vervolgens melden en aangeven voor welke prijs ze het kunnen maken. In dit jaar is Mostert-de Winter als aannemer gekozen (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2011: De aannemer start met de bouw van het park (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2013: Tijdens de bouw van het park was vertraging ontstaan, doordat Eneco van mening was dat de stadsverwarmingspijpen niet in goede staat waren. In 2013 wordt in de zomer een klein gedeelte van het park alvast geopend, namelijk het waterelement en de mediterrane tuin, zodat die al door publiek gebruikt zouden kunnen worden. Daarnaast is in dit jaar door de bewoners stichting Dakpark opgericht (gemeente Rotterdam, 2013).
- 2014: Een halfjaar na de deelopening wordt in dit jaar in de winter het gehele park geopend. Tevens is dit de start van de beheerfase. Het park blijft in bezit van de gemeente en ook de verantwoordelijkheid voor het beheer ligt bij de gemeente, maar ook stichting Dakpark doet mee in het beheer en organiseert activiteiten (gemeente Rotterdam, 2013).

Zoals al eerder belicht werd, wordt de ontwikkeling van het project in dit onderzoek onderverdeeld in een tweetal fasen. Deze verdeling wordt zowel gemaakt op basis van de ontwikkeling in het project als de betrokken burgers en belangen bij het project, zoals in hoofdstuk 3 al toegelicht werd. De eerste fase loopt van 1998 tot 2008, dus van de start van het project tot de vaststelling van het bestemmingsplan. In deze fase wordt het Dakpark ontwikkeld, het start vanuit het (deels) vrijkomen van het spooremlacement en de dubbele grondclaim en tijdens deze fase worden meerdere alternatieven voor het Dakpark bedacht, getekend en gecommuniceerd. Uiteindelijk komt men in 2008 tot een concreet bestemmingsplan, met daarin de inrichting van zowel het gebouw als het park. In deze fase zijn met name activistische buurtbewoners betrokken, die strijden voor meer groen in de wijk Bospolder-Tussendijken en dit naar de gemeente communiceren. Bij de ontwikkeling van het park vindt er interactie tussen deze participerende buurtbewoners en de gemeente plaats (gemeente Rotterdam, 2013; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

De tweede fase loopt van 2008 tot en met 2014, in dit onderzoek aangeduid als de concretiserings- en uitvoeringsfase aangezien in dit gedeelte de laatste aanpassingen in het ontwerp van het Dakpark gemaakt werden, tot in 2010 het bestek aanbesteed wordt. Vervolgens start men achtereenvolgens met de bouw van zowel de winkelpanden als het park. In deze fase haakt een groot deel van de activistische buurtbewoners af en komt er een nieuwe groep voor in de plaats, namelijk de nieuwe buurtbewoners die met name gericht zijn op de fase na de opening, namelijk de beheerfase (persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016).

Tot slot is er nog de beheerfase, die startte na de opening van het park. Echter wordt deze fase niet meer meegenomen in dit onderzoek, aangezien het niet meer tot de ontwikkeling van het Dakpark behoort.

Aan de hand van deze fasen wordt gekeken naar de concepten van Innes en Booher (2003) voor een 'authentieke dialoog' en beoordeeld in hoeverre deze terugkomen in het Dakpark, daarnaast zullen de verschillen tussen de fasen belicht worden.

Hoofdstuk 5: Empirie

In dit hoofdstuk zal een analyse gemaakt worden voor de casus die centraal staat in dit onderzoek, het Dakpark. Deze analyse wordt gemaakt op basis van de interviews en de literatuur: zowel beleidsdocumenten als wetenschappelijke literatuur. In deze analyse wordt teruggekoppeld naar de theoretische concepten die als uitgangspunt dienden in het onderzoek. Het hoofdstuk is ingedeeld, overeenkomstig met het conceptueel model, namelijk eerst de voorwaarden voor een authentieke dialoog: diversiteit bij betrokken actoren, diversiteit bij de belangen en onderlinge afhankelijkheid van actoren en belangen. Vervolgens de resultaten van de authentieke dialoog, namelijk wisselwerking, relaties, creativiteit en het leereffect.

5.1 Diversiteit bij de actoren die betrokken waren

Fase 1

Hoeveel bewoners in totaal betrokken waren bij deze fase verschilt per perspectief. Mensen hebben namelijk een verschillende kijk op wat zij als betrokkenheid of participatie beschouwen en beoordelen het daarom ook op een andere manier. Ook binnen de fase fluctueerde het aantal betrokkenen. Voor de Dakparkcafés (die later nog toegelicht zullen worden) gingen ongeveer 200 uitnodigingen de deur uit, maar zoveel waren er nooit aanwezig. Het aantal aanwezigen hing met name af van het onderwerp in de ontwikkeling, bij belangrijke momenten, zoals voorstel van het plan voor een Dakpark, waren er grotere aantallen aanwezig. Gemiddeld genomen over de gehele projectontwikkeling (fase 1 en 2 samengenomen) waren er 40 burgers actief. Zoveel burgers waren er standaard bij de bijeenkomsten aanwezig. Met op de hoogtij dagen tot wel honderd burgers aanwezig bij één bijeenkomst (persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016, persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016). De getallen liggen volgens Rik de Nooijer, landschapsarchitect, erg hoog in vergelijking met andere projecten in de buitenruimte. Met name voor een project dat niet direct aan de voordeur bij mensen ligt. De reden hiervoor ligt bij de activistische groepering, van eind jaren negentig, die streeden voor een verbetering van de wijk, met name meer groen (dit zal in paragraaf 5.2 aan de orde komen).

Deze aantallen zeggen echter nog weinig over de diversiteit in de groep participerende burgers. De buurt Bospolder en het grotere gebied Delfshaven heeft een hele diverse samenstelling, met in verhouding minder autochtonen dan over geheel Rotterdam (zie tabel 5.1).

	Buurt Bospolder	Gebied Delfshaven	Gemeente Rotterdam
01. Surinamers	13,7	12,0	8,7
02. Antillianen	3,7	4,4	3,9
03. Kaapverdianen	9,9	7,6	2,4
04. Turken	16,4	10,0	5,7
05. Marokkanen	12,1	8,5	4,5
06. Overig niet-westers	7,7	8,6	7,5
07. Autochtoon	24,8	34,9	54,7
08. Ov. Europese Unie	7,7	9,1	7,6
09. Overig westers	3,9	4,8	4,9

Tabel 5.1: Huishoudens (%) naar etniciteit van hoofd van het Huishouden (Gemeente Rotterdam, 2015)

In de buurt Bospolder, woonden met name gedurende fase 1 (tot ongeveer 2005) voor de nieuwbouw en renovatie in de buurt op grote schaal plaatsvond, weinig autochtonen. Als er sprake zou zijn van een grote diversiteit onder de participerende buurtbewoners in deze fase, dan zouden bij het project in verhouding meer allochtonen dan autochtonen participeren. Hier was echter geen sprake van, de meerderheid (zo'n vijftig à zestig procent) was autochtoon. Echter waren wel de grootste etnische groeperingen uit de wijk, namelijk Surinamers, Antillianen, Kaapverdianen, Turken en Marokkanen elk vertegenwoordigd in het project. De verhouding autochtoon-allochtoon lag echter dus anders in het project dan in de wijk (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016). Hetzelfde geldt qua leeftijd, er was wel sprake van diversiteit, het liep van 18 tot 70+, maar met name de ouderen, 65+, waren oververtegenwoordigd. Qua opleidingsniveau en inkomen werd gezegd dat onder de autochtonen er veel diversiteit was, het liep van laag tot hoog. Zo waren er de activistische autochtonen uit de voormalige arbeidersklasse aanwezig, maar ook politiek gemotiveerde burgers (bijvoorbeeld uit de deelgemeente). Dit was bij de allochtonen minder, hierbij waren met name diegene uit de 'betere sociale milieus' aanwezig. Wat betreft de man/vrouw verdeling ziet men de meeste diversiteit terug, hierbij was er namelijk geen sprake van een grote meerderheid bij een van beide (persoonlijke communicatie met Piet Huikens, 11 mei 2016).

Er werden verschillende verklaringen gegeven voor de mate van diversiteit, zo zou de ondervertegenwoordiging van andere etniciteiten verklaard kunnen worden door interesse, maar ook in hoeverre men denkt een verschil te kunnen maken. Het niveau lag bij de bijeenkomsten namelijk best hoog, waardoor een taalbarrière ervoor had kunnen zorgen dat men het niet helemaal kon volgen en waardoor men verwacht ook maar een kleine of geen invloed op het eindresultaat te kunnen hebben. Hierdoor waren met name wat de allochtonen betreft de lagere opleidingsniveaus niet vertegenwoordigd. Bij de autochtonen bevolking vormde taal geen barrière, daardoor was het voor diegene met een lager opleidingsniveau dan ook makkelijker om te volgen (persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

De activistische autochtonen uit de voormalige arbeidersklasse werden al kort benoemd, de oververtegenwoordiging van deze groep in de eerste fase, komt voort uit de situatie in de wijk in de jaren negentig van vorige eeuw. Er was namelijk veel verpaupering en drugsoverlast in de wijk, woningcorporaties pakten deze verpaupering niet aan en maakten plannen om de huurwoningen in de wijk te slopen. Hierbij werden veel autochtonen uit die arbeidersklasse, die daar voor een lage huur nog woonden, de wijk uitgejaagd. Een aantal van die bewoners zijn achtergebleven in de wijk en hebben zich georganiseerd om de problemen in de wijk aan te pakken, ze wilden met name meer groen in de wijk. Toen bekend werd dat het spoorwegemplacement vrij kwam en de gemeente hiervoor plannen wilden maken, heeft deze activistische groepering de claim voor groen bij de gemeente gelegd, dit werd ondersteund door de deelgemeente. Hiermee is de betrokkenheid van deze bevolkingsgroep gestart (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Fase 2

De eerder genoemde aantallen uit fase 1 komen overeen met fase 2. Ook hierbij waren gemiddeld rond de 40 burgers aanwezig bij de bijeenkomsten, met hogere aantallen op belangrijke momenten, bijvoorbeeld op het moment dat de aannemer zich kwam voorstellen.

In deze fase, toen de plannen concreet werden en de bouw startte (rond 2009) zijn echter veel van de activistische autochtonen buurtbewoners afgehaakt. De taak zat er voor hen min of meer op, men had er toen wel vertrouwen in dat het Dakpark er daadwerkelijk zou komen en dus groen

gerealiseerd zou worden. Dit in combinatie met het feit dat een aantal van hen vonden dat het ontwerp toch niet geheel geworden was, wat zij gehoopt hadden. Ook duurde het erg lang nog tot dat men daadwerkelijk begon aan de bouw van het Dakpark in 2011 (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

Hier kwam een nieuwe groep voor in de plaats, namelijk de autochtone en hoger opgeleide buurtbewoners. Door de wijkvernieuwing vanaf ongeveer 2005 zijn er nieuwe en opgeknapte woningen in de wijk bijgekomen, dit zorgde voor meer autochtonen en hoger opgeleiden in de wijk. De wijkvernieuwing was ook gericht op sociale menging, door de bouw van woningen voor de hogere inkomensgroepen. In de periode 2005-2008 kwamen deze blanke burgers met hogere inkomens en opleidingsniveau in de wijk wonen. Deze groep ging deels bij het project participeren. Hierdoor is er in de tweede fase ook sprake van een oververtegenwoordiging van autochtonen bij het project (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; gemeente Rotterdam, z.d).

Gedurende zowel fase 1 als fase 2 was er ook sprake van diversiteit bij de actoren die vanuit de gemeente betrokken waren. Zo zijn er in totaal vijf projectontwikkelaars voor het project geweest. Elk met een andere achtergrond, maar ook met een andere insteek bij het project. Dit heeft ook invloed gehad op de manier waarop de interactie met de participerende burgers plaatsvond (dit zal in paragraaf 5.4 wisselwerking aan bod komen). Verder is het kernteam vanuit de gemeente vrij constant gebleven, met behalve de projectleider een technisch team, een planeconoom, een beheerder, een ambtenaar vanuit de communicatietak van de gemeente, een raadslid vanuit de Deelgemeente Delfshaven en een ambtenaar voor de bestuurlijke processen (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; gemeente Rotterdam, 2013).

Tussentijdse Conclusie

Het verschil tussen actoren in beide fasen zat dus voornamelijk in de groep (autochtone) buurtbewoners die participeerden. In de eerste fasen waren dit de activistische burgers, met voornamelijk een lager opleidings- en voormalig inkomensniveau. Dit waren ook de oudere buurtbewoners: de generatie 65+. Deze groep werd gesteund door enkele politiek gemotiveerde (buurt)bewoners, die een hoger opleidings- en inkomensniveau hebben en ook jonger zijn (werkende generatie). In de tweede fase participeerden de nieuwe buurtbewoners, die overeenkomstig met de politiek gemotiveerden een hoger opleidings- en inkomensniveau hebben en tot de 'beroepsbevolking' behoren. De buurtbewoners uit de eerste fase: de activistische en politiek gemotiveerde burgers haakten grotendeels af.

5.2 Diversiteit in de belangen van de betrokken actoren

Fase 1

In het begin van het project kan er gesproken worden van twee tegenstrijdige belangen, die speelden toen in 1998 bekend werd dat Prorail aan de gemeente had doorgegeven dat het rangeerterrein voor een groot gedeelte niet meer nodig zou zijn. Namelijk vanuit de activistische buurtbewoners de behoefte aan groen in de wijk en vanuit het havenbedrijf de behoefte aan een uitbreiding van bedrijfsruimte. Deze twee belangen, het economische belang en groenbelang wogen bij de gemeente beide zwaar. De bedrijfsruimte zou namelijk meer werkgelegenheid op regionaal en stadsniveau creëren en groen zou voor meer sociale menging wat betreft inkomensgroepen en

opleidingsniveau in de wijk kunnen zorgen (de woningen worden namelijk aantrekkelijker voor hogere inkomensklassen) (gemeente Rotterdam, 2008). Dit laatste aspect, namelijk sociale menging speelde sinds 2002 bij de gemeente Rotterdam, nadat het college van burgemeester en wethouders in Rotterdam in 2002 veranderde, zonder PvdA en met Leefbaar Rotterdam. De nadruk kwam bij de stadsvernieuwing op sociale menging door de bouw van woningen voor hogere inkomens te liggen. Deze sociale mengingen zou ervoor zorgen dat een wijk meer levensvatbaar is (bijvoorbeeld winkels gaan minder snel failliet). Op die manier had het ook wel een stedelijk belang vanuit de gemeente, door de realisatie van zo'n park zou namelijk dat deel van de stad, dat in verhouding tot andere delen nog erg achterliep een stuk beter worden. Toen in 2000 het idee van dubbel grondgebruik ontstond, een Dakpark (waarvan niemand kan zeggen wie het precies bedacht heeft), kon de gemeente in beide belangen, vanuit het havenbedrijf en de buurtbewoners voorzien. Echter speelde ook geld wel een rol bij de gemeente, het zou namelijk wel een erg duur project worden, het projectteam vanuit de gemeente had in deze fase dus wel goede argumenten nodig om het zo uit te voeren, hierbij hebben de participerende buurtbewoners geholpen, zij maakten het belang van zo'n park in de wijk naar het gemeentelijk bestuur duidelijk (gemeente Rotterdam, z.d.; gemeente Rotterdam, 2008; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

De groep activistische buurtbewoners was vooral gericht op de realisatie van het park, om in de toekomst als het klaar zou zijn, het park te kunnen gebruiken; erin te wandelen enzovoorts. Ze participeerden vanuit de instelling 'als we actief erbij blijven, dan wordt het park zoals we willen'. Deze groep had dan ook een duidelijke visie van hoe het park eruit zou moeten zien en probeerden dit gewaarborgd te krijgen (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Naast deze activistische buurtbewoners participeerden er ook (buurt)bewoners vanuit een ander belang, namelijk politiek gemotiveerde burgers die erin geloofden dat ze door participatie konden bijdragen aan een betere wijk. Er waren vier politiek gemotiveerde burgers die door Piet Huiskens gevraagd werden om te participeren in het project. Zij vormden een kerngroep, die geregeld (in sommige perioden zelfs één keer per week) samenkwamen, ze bespraken onderling de kernpunten voor de buurtbewoners en de ontwikkelingen bij de gemeente. Zij waren namelijk als burgers bij de maandelijkse vergaderingen van de gemeente aanwezig. Daarnaast kwamen ze ook met de activistische en geïnteresseerde buurtbewoners samen om vast te stellen wat ze het belangrijkste vonden aan het park en wat volgens hen gerealiseerd zou moeten worden (persoonlijke communicatie met Wouter Willers, 1 juni 2016). Een van deze leden van de kerngroep, was ook raadslid van Deelgemeente Delfshaven. De deelgemeente zag ook de problemen die in dit stadsgedeelte speelden en waren het met de buurtbewoners eens dat deze problemen aangepakt moesten worden. Zij waren van mening dat de vernieuwing in dit gedeelte van de stad zeer nodig was. De deelgemeente steunde de activistische buurtbewoners in hun strijd voor groen, een aantal hebben daarom er ook voor gekozen om te participeren in het project. Hierbij speelde met name een verbetering van de wijk voor de buurtbewoners als belang (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Later in fase 1 is bij gemeente nog een ander belang een rol gaan spelen, toen in 2006 namelijk het Havenbedrijf bekend maakte dat de Fruithavens naar de Tweede Maasvlakte zouden verplaatsen, ontstond het plan om dit gebied in te toekomst te ontwikkelen tot een woon-werk gebied. Het Dakpark speelde hier ook een rol bij, volgens Rik de Nooijer probeert de gemeente namelijk altijd om van een stad een geheel te maken, als er alleen bedrijfsruimtes waren geplaatst en geen park was gekomen, zou er in de toekomst een barrière komen tussen de wijk

Bospolder/Tussendijken en het woon-werk gebied. Het Dakpark kan nu als verbinding tussen deze twee gebieden gaan fungeren (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; gemeente Rotterdam, 2013).

Fase 2

Zoals genoemd haakten voor een groot gedeelte de activistische buurtbewoners in het begin van fase 2 af. Het belang waarvoor zij gestreden hadden, groen in de wijk, zou gerealiseerd worden. Ze participeerden met name omdat ze invloed wilden uitoefenen op de inrichting van het park, deze invloed zou in deze fase nog minimaal zijn aangezien in 2008 het bestemmingsplan werd vastgesteld.

Vanaf ongeveer 2006 haakte een groep autochtonen en hoger opgeleiden die nieuw waren in de wijk bij het project aan. Zij hadden een andere insteek. Ze hadden niet zozeer een belang bij de inrichting van Dakpark, aangezien dit al voor een groot gedeelte vast lag, maar participeerden vooral uit interesse in contact met buurtgenoten. En vonden het ook leuk om bij de bijeenkomsten aanwezig te zijn en de voortgang mee te krijgen. Het zogenaamde showelement maakte het ook wel leuk om naar de Dakparkcafés te komen, ze werden namelijk daadwerkelijk ingericht in een caféssetting, met kleedjes op de tafel, leuke verlichting en een gratis drankje achteraf. Hierdoor zijn volgens Rik de Nooijer een aantal buurtbewoners ook zeker voor het showelement gekomen (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016).

Echter speelde er wel een ander belang bij een gedeelte van deze nieuwe groep participanten. Een gedeelte hiervan wilde namelijk ook actief deelnemen in het beheer, vandaar dat Stichting Dakpark aan het einde van deze fase, in 2013 is opgezet. Dit 'actief meedoen in het beheer' hield voor hen in dat ze zelf activiteiten wilden organiseren, maar bijvoorbeeld ook meedoen in het groenbeheer. Om dit te bewerkstelligen is ook in 2013 de GroenGroep opgericht, die elke week werkzaamheden in het groen op het park is gaan doen. De groep die in fase 2 betrokken raakte was in z'n algemeen gericht op de fase na de uitvoering, dus het gebruik van het park, aangezien men er zeker van was dat het park er zou komen (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016; persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016).

De belangen van de gemeente zijn hetzelfde gebleven. Echter is er wel één belang bijgekomen. Gedurende het project kwam er namelijk steeds meer aandacht voor de concepten duurzaamheid en klimaat. Dit heeft niet zozeer voor de ontwikkeling van het park een rol gespeeld, maar is met name gedurende de tweede fase wel steeds meer teruggekomen en het concept werd steeds vaker in de mond genomen door de ambtenaren. Zo wordt in het projectplan van 2013 onder het kopje doelstelling het volgende geschreven: *De doelstelling van de gemeente Rotterdam om zoveel mogelijk duurzaam bezig te zijn. Het Dakpark Rotterdam is één van de grootste groene daken van Nederland. Daarnaast maken we gebruik van ledverlichting en hergebruikt hout voor de toezichtsloge in de speeltuin etc.* (gemeente Rotterdam, 2013, pp. 7-8). In het eerdere projectplan voor het Dakpark van 2008 ontbrak dit gedeelte, terwijl de andere doelstellingen wel overeenkwamen.

Tussentijdse conclusie

Het verschil tussen beide fasen is bij diversiteit in belangen duidelijk aanwezig. In de eerste fase waren er twee tegenstrijdige belangen, namelijk groen voor de buurtbewoners en bedrijfsruimte voor het havenbedrijf. Het groenbelang kwam vanuit de activistische buurtbewoners en werd ondersteund door de politiek gemotiveerde (buurt)bewoners en de Deelgemeente Delfshaven.

Vanuit de gemeente gezien speelden beide belangen een grote rol: een verbetering van de leefomgeving door groen aan te leggen en meer werkgelegenheid: het economisch belang. Functiecombinatie maakte het mogelijk om beide te realiseren. In de tweede fase speelde deze twee belangen niet meer omdat in 2008 het bestemmingsplan werd vastgelegd. Hierdoor haakten de activistische buurtbewoners voor een groot deel af. Een nieuw belang kwam bij de nieuwe participerende buurtbewoners op, namelijk het beheer van het park, eind fase 2 zijn ze zich hierop gaan richten door oprichting van stichting Dakpark en vrijwilligersgroepen binnen de stichting.

5.3 Onderlinge afhankelijkheid

Fase 1

In eerste instantie was er sprake van een gezamenlijk probleem van de gemeente en de buurtbewoners, de wijk was in de jaren negentig sterk verloederd en er waren veel problemen, rondom drugs, criminaliteit en prostitutie. De buurtbewoners wilden dat de wijk zou verbeteren, zodat ze het weer veilig zouden vinden om in de wijk te wonen, maar ook de gemeente vond deze verbetering erg nodig, omdat in de stad als geheel verbetering nodig was. Volgens Stijn Brakkee, burger en destijds lid van de deelgemeente Delfshaven, waren er overal 'brandjes' in Rotterdam, met name op het gebied van drugsoverlast. Er was destijds ook een programma voor de stadsvernieuwing opgezet, die begon in het centrum en van daaruit richting het westen van de stad verliep (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016).

Een gedeelte van de buurtbewoners samen met een aantal politiek geïnteresseerden vanuit de Deelgemeente Delfshaven, hadden zich helemaal in het begin georganiseerd in een groep om te strijden voor met name meer groen in de wijk Bospolder/Tussendijken, toen bekend werd dat ProRail een groot gedeelte van het spooreplacement niet meer nodig zou hebben. Zij waren van de gemeente afhankelijk voor de realisatie van groen, aangezien zij over de toekomstige inrichting van het gebied zouden beslissen. Echter was er ook andersom, vanuit de gemeente naar de (buurt)bewoners toe afhankelijkheid. Deze activistische groep die in het begin actief was, eisten dat er in de wijk groen zou komen en dat ze betrokken zouden worden in de plannen voor het gebied. In woorden van Stijn Brakkee: 'dat was niet mogen we alsjeblieft meedoen, dat was gewoon met de vuist op tafel, we eisen dit gebied op' (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016). Aangezien deze groep gesteund werd door de Deelgemeente hadden ze een stevige positie. Dat er ook daadwerkelijk sprake was van afhankelijkheid van de gemeente naar de bewoners toe, wordt duidelijk uit het projectplan, waarin staat aangegeven dat de haalbaarheid van het project in eerste instantie afhankelijk was van het feit of de bewoners van de omliggende wijken actief bij de ontwikkelingen betrokken werden (gemeente Rotterdam, 2008).

De afhankelijkheid in de ontwikkelfase van het Dakpark was met name vanuit de participerende burgers naar de gemeente toe gebleven. Voor de planning van de uitvoering van het project waren de burgers afhankelijk van de gemeente. Vanuit de gemeente werd de inrichting van het gebouw onder het park bepaald en een ontwikkelaar aangenomen, het park zelf zou door de gemeente ontwikkeld worden, waardoor de participerende burgers dus voor de inrichting van het park van hen afhankelijk waren. De participerende burgers hadden namelijk zelf een zogenaamd eisenpakket voor het park opgesteld, vertaald naar de zogenaamde acht geboden, die volgens hen het belangrijkste waren voor het park. Deze acht geboden luiden als volgt:

- Geen hoge gebouwen in het park (uitgezonderd de kas)
- Het park heeft een groene uitstraling met bomen
- Het park moet het gehele jaar aantrekkelijk zijn: in zomer en winter
- Het park moet afsluitbaar zijn in verband met veiligheid en beheer
- Goede verbindingen tussen het park en de omliggende wijken zijn noodzakelijk
- Richting de wijk Schiemond zal een veilige verbinding moeten komen
- Het hoge park moet aan beide zijden voor invalide mensen toegankelijk zijn
- De functies van de kantoren bij het park moeten bij de uitstraling van het park betrokken worden
- Er zitten geen 'gaten' in het park als gevolg van de functies eronder

Voor de uitwerking van deze geboden in het uiteindelijke ontwerp voor het Dakpark, waren deze bewoners dus afhankelijk van het projectteam van de gemeente (Stichting Dakpark, 2013; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Fase 2

Ook voor de uitvoering van het project waren de participerende burgers afhankelijk van de gemeente, aangezien zij de ontwikkeling van het park op zich hadden genomen (en niet uitbesteed hadden aan een ontwikkelaar zoals bij het gebouw onder het park). In deze fase hadden (een gedeelte van) de participerende burgers met name een taak als 'waakhonden': worden de acht geboden daadwerkelijk ook gevolgd door de gemeente in de uitvoering van het project? Zullen er als gevolg van de crisis geen cruciale aspecten uit het park bezuinigd worden? (Stichting Dakpark, 2013).

Vanuit de gemeente werd burgerparticipatie ook steeds belangrijker. Dit zorgde er namelijk voor dat het Dakpark uiteindelijk ook aan zou sluiten bij de wensen van de buurtbewoners en zou de kans groter maken dat er ook daadwerkelijk gebruik van het park zou worden gemaakt als het gerealiseerd is. Dat mensen er wandelen, picknicken en kinderen er spelen, was voor de gemeente van belang aangezien dit in de wijk Bospolder/Tussendijken en het grotere gebied Delfshaven nog ontbrak. Ook het feit dat er een stichting opgericht is die activiteiten organiseert en meedenkt in het beheer, komt uit deze burgerparticipatie voort (persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Tussentijdse conclusie

De onderlinge afhankelijkheid was voornamelijk in de eerste fase aanwezig. De burgers waren van de gemeente afhankelijk voor de realisatie van groen in de wijk, aangezien zij de plannen voor het vrijgekomen gebied zouden maken. Deze afhankelijkheid bleef bij het maken van de plannen, totdat daadwerkelijk op papier vast lag dat er een park zou komen en het ook aan de acht geboden die opgesteld waren door de burgers zou voldoen (en het vertrouwen er dus was). Vanuit de gemeente was de haalbaarheid van het project het Dakpark van de participatie van deze burgers afhankelijk, dit komt voornamelijk voort uit het feit dat de buurtbewoners zich sterk georganiseerd hadden en men er dus niet omheen kon. In de tweede fase was deze onderlinge afhankelijkheid veel minder sterk, aangezien het voor beide actoren zeker werd dat het Dakpark gerealiseerd zou worden. Natuurlijk waren de buurtbewoners nog wel voor de uitvoering van de gemeente afhankelijk, maar het vertrouwen hierin was er wel.

Authentieke Dialoog: bovenstaande 3 concepten vormden de voorwaarden voor de authentieke dialoog, nu zullen de resultaten van de authentieke dialoog: wisselwerking, relaties, leereffect en creativiteit achtereenvolgens aan bod komen.

5.4 Wisselwerking

Fase 1

In het vorige hoofdstuk is al kort ingegaan op het contact in het begin van het project. In eerste instantie bestond er een activistische groep buurtbewoners die direct naar de gemeente toe communiceerde dat er groen (een park) in de wijk moest komen. Hierbij riep echter elke buurtbewoners iets anders dat volgens hem of haar in het park aanwezig zou moeten zijn of wat het meest belangrijk was. De gemeente reageerde hier wel op, maar de directe interactie tussen de gemeente en de bewoners verliep niet erg goed. Vanaf het begin van het project in 1998 is daarom de Werkplaats met Piet Huiskens als centraal persoon voor de communicatie door de gemeente betrokken. De communicatie was in eerste instantie vooral gericht op wat beide partijen, de gemeente en de groep buurtbewoners graag wilden. Zo kwam in 2000 het plan voor dubbel grondgebruik wat de gemeente als de oplossing zag voor de tegenstrijdige belangen vanuit het havenbedrijf en de buurtbewoners, dit werd naar de participerende buurtbewoners gecommuniceerd. Echter zagen deze buurtbewoners dit in eerste instantie helemaal niet zitten, zij wilden een 'traditioneel' park op de grond en dachten dat een dakpark niet erg groen zou worden en er dus alsnog niet in hun behoefte zou worden voorzien. Vanuit de gemeente werd echter dubbel grondgebruik een harde eis, daarom zijn ze hiermee akkoord gegaan. Echter werd wel duidelijk gemaakt dat het Dakpark ook daadwerkelijk een park moest worden, niet alleen een groen grasveldje, de belangrijkste eisen hebben ze vervolgens vertaald in de acht geboden. Hiermee is de wisselwerking tussen de gemeente en de burgers in het project gestart (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Wouter Willers, 1 juni 2016).

In de eerste fase was er relatief vaak contact tussen de gemeente en de participerende burgers, met name na de afronding van het masterplan in 2004 en de start van het ontwikkelen van het bestemmingsplan (de concrete invulling van het park). Doordat er relatief veel tijd was, namelijk vier jaar om van een globaal idee naar een concreet plan te komen, was er ook veel tijd voor beide partijen om hun ideeën uit te leggen: wat men van iets vindt en waarom. De interactie vond grotendeels plaats via de zogenaamde Dakparkcafés en workshops. Bij de Dakparkcafés (die drie tot vijf keer per jaar plaatsvonden) werden vanuit de gemeente (bijvoorbeeld de architect) of andere partijen zoals de ontwikkelaar presentaties gegeven, waarover de burgers vervolgens kritische vragen konden stellen en commentaar op konden geven. Daarnaast werden er ook debatten gevoerd over bepaalde onderwerpen, met name gericht op de geboden voor het park. Bij de workshops waren vanuit de gemeente architecten aanwezig en konden de burgers zelf meedenken en tekenen voor het ontwerp. In de ontwerpfase was de interactie voornamelijk als volgt ingericht: de architecten maakten een ontwerp aan de hand van de acht geboden van de burgers, dit ontwerp werd vervolgens aan de burgers voorgelegd in een Dakparkcafé of workshop, dit werd vervolgens besproken en weer aangepast aan de hand van het commentaar (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016).

De meningen over de wisselwerking in deze fase verschillen. Zowel Stijn Brakkee (burger), Piet Huiskens en de ambtenaren uit het projectteam (Rik de Nooijer, Karlien Stroeve en Bart Boerema) beoordelen de interactie positief. Zo is volgens Stijn Brakkee het momentum er erg

geweest, de belangen werden door de burgers gebundeld gecommuniceerd naar de gemeente, waardoor de communicatie goed verliep. Er waren ook veel mogelijkheden voor contact met de gemeente. Vanuit de ambtenaren uit het projectteam werden deze mogelijkheden tot contact ook benoemd, zo gaven ze aan ook op de borrel na de bijeenkomsten aanwezig te zijn geweest en zagen zich als erg benaderbaar (makkelijk aanspreekbaar). Ook Piet Huiskens gaf aan dat er veel en een goede interactie was, tijdens de Dakparkcafés werden burgers door hem uitgenodigd om aan de vergaderingen van het projectteam van de gemeente deel te nemen. Deze burgers werden door hem gekozen, dit waren voornamelijk burgers die hun oordeel op de Dakparkcafés uitspraken, waar ook de andere burgers het mee eens waren. Zo zaten een aantal burgers dus ook direct aan tafel bij de gemeente (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Er waren echter ook andere geluiden, Wouter Willers, buurtbewoner en participant tussen 1998 en 2004, zei dat er wel communicatie plaatsvond, maar dat er vervolgens met de eisen van de bewoners niet veel gedaan werd en dat de gemeente toch nog hun eigen plan trok. De eisen van de bewoners werden steeds minder meegenomen, dit koppelt hij vooral aan de uitkomst van het project, waarbij een aantal eisen van de bewoners niet terugkomen. Waaronder de lift voor de buurtbewoners die nu niet door hen gebruikt kan worden en (volgens hem) het beperkt aantal bomen in het park (in de paragraaf over fase 2 in de wisselwerking zal dit toegelicht worden) (persoonlijke communicatie met Wouter Willers, 1 juni 2016).

Fase 2

Overeenkomstig met fase 1, liep de interactie in fase 2 ook via de Dakparkcafés en de workshops, de thema's waren hierbij wel anders. Het werd steeds concreter, zo ging het bijvoorbeeld niet meer over de vormgeving van het park maar over de het soort bomen in het park. De mate van interactie veranderde echter ook. Met name vanaf 2010, toen de laatste projectleidster Karlien Stroeve betrokken raakte en de uitvoering startte, bleek er wel een andere aanpak te zijn. Zij was veel meer gericht op het uitvoeren van de plannen, als er eenmaal iets besloten werd, dan werd hier ook minder snel meer op teruggekomen. Het project kwam hierbij in de fase van rechtlijnige uitvoering, ook om vertraging dat voor extra kosten zou zorgen te voorkomen (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

De interactie kreeg dus een andere insteek, er werden alleen nog kleine aanpassingen in het ontwerp gemaakt. Hierop konden bewoners deels nog wel invloed uitoefenen, maar de laatste projectleider gaf zelf ook aan dat ze het moeilijk vond om deze mening van participerende burgers als centraal te nemen, terwijl er veel meer buurtbewoners in Bospolder/Tussendijken zijn (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016). Zo gaf ze aan dat ze de groep participerende burgers maar klein vond en het moeilijk vond om te geloven dat zij namens 'de bewoners' spraken. In haar beleving hadden deze participerende burgers ook niet de verplichting om bij de achterban informatie te halen. Het was echter zo dat de informatie over bijeenkomsten, voortgang en dergelijke over de hele wijk verspreid werden, dus als men als burger deel wilde nemen of invloed wilde uitoefenen op het project, dan was dit wel mogelijk (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016).

Deels ontbrak er ook wisselwerking in de tweede fase, zo zou er een orangerie in de kas op het Dakpark komen, waarin buurtbewoners zelf een kleinschalige horeca-aangelegenheid zouden kunnen maken. Een derde van de kas zou deze invulling krijgen, twee derde zou de ontwikkelaar van het gebouw (Dura Vermeer) aan een horeca ondernemer verhuren. Toen is echter door de crisis

tussen de gemeente en de ontwikkelaar besloten dat de gemeente de gehele kas aan de ontwikkelaar zou geven en dat zij voor een invulling zouden zorgen. Hierbij is er geen overleg meer met de buurtbewoners geweest. Daarom zit er nu een wok-restaurant in de gehele kas, die pas om half vier in de middag opengaat. De lift die in dit gebouw zit en eigenlijk voor minder- of invalide buurtbewoners en zou zijn om het park op te komen, kan nu dus amper gebruikt worden. Van tevoren was er wel in de huurovereenkomst opgesteld dat deze personen de lift mogen gebruiken, dit valt nu dus deels in het niet. De groep burgers die in deze fase zijn gaan participeren in het project, beoordelen deels hierdoor de participatie negatiever, er wordt door hen namelijk teruggekoppeld naar deze problemen (persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016; persoonlijke communicatie met Ankie Bosch, 24 mei 2016; persoonlijke communicatie met Hans van Noort, 14 juni 2016). Echter hebben een aantal ook een andere kijk op hoe de interactie tussen gemeente en burgers zou moeten zijn, de Dakparkcafés waren volgens Bert Knaap zogenaamde 'leeglooppmomenten': de burgers konden aangeven wat ze wilden en konden vervolgens het verhaal van de gemeente aanhoren. De interactie had volgens hem meer in de vorm moeten zijn dat de gemeente vraag wat de burgers ergens van vinden en ook waarom om vervolgens gevraagd te worden om hieraan bij te dragen, dus meer actief deel te nemen in de uitvoering (persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016).

In de laatste fase, tijdens de uitvoering van het project, werden de burgers met name nog betrokken doordat ze bijvoorbeeld een avond mochten mee-planten, meer voor het plezier, de aannemer maakte het vervolgens af (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016). In deze fase, dachten de burgers ook na over de toekomst van het Dakpark en besloten dat ze mee wilden doen in het beheer. Hiervoor werd de stichting Dakpark opgericht, waar op het laatste moment ook nog een bestuur voor moest komen (uiteindelijk hebben Stijn Brakkee, Manon Nagelkerken en Janette Reukers deze rollen vervuld). Doordat deze stichting tegen het einde nog snel opgezet moest worden, is hierbij geen communicatie meer naar het projectteam van de gemeente geweest. Volgens Rik de Nooijer had deze stichting al eerder opgezet moeten worden en had er interactie moeten zijn met de gemeente, dan had de rol van de gemeente hierin besproken kunnen worden. Het resultaat van gebrek aan interactie, is dat de communicatie tussen de stichting en de gemeente nu niet soepel verloopt (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Het verschil in perspectief op de interactie in de twee fases, de overheersende positieve toon in de eerste fase en de overheersende negatieve toon in de tweede fase, kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de participerende burgers die in de tweede fase erbij kwamen, het als vanzelfsprekend zagen dat het Dakpark er zou komen, omdat ze de ontwikkeling daarvoor, waarbij dit vaker erg onzeker was niet hebben meegekregen. Ze leggen daarom sneller de focus op de negatieve kanten van het park. De kanttekening die hierbij wel gemaakt moet worden, is dat ook de burgers uit deze fase erg blij waren met de komst van een park in de wijk (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Het andere punt dat voor de wisselwerking uit de theorie van Innes en Booher (2003) belangrijk bleek te zijn, is in hoeverre beide partijen dus de gemeente en de participerende burgers voordeel uit het contact hebben kunnen halen. Dit voordeel werd aan het eind van deze fase duidelijk. Het voordeel dat sterk door de bewoners werd benadrukt, is dat het park er daadwerkelijk gekomen is. De burgers die geparticipeerd hebben geloven er sterk in dat doordat ze actief deelgenomen hebben, telkens erachteraan zaten bij de gemeente en hun belangen benadrukt

hebben, het park er daadwerkelijk gekomen is. Niet alleen de participerende burgers hebben dit benadrukt, ook vanuit de gemeente werd beweerd dat het voordeel voor de burgers is, dat er een park is gekomen waar behoefte aan was, omdat ze erover meegedacht hebben en het niet van bovenaf (de gemeente) werd geregeld. Concreter werd gezegd dat (behalve bovengenoemde problemen), de acht geboden en de hoge kwaliteit van het park met een aantal dure elementen (zoals een watertrap) voordelen zijn uit het contact (persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016; persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016; persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016).

Het voordeel van de gemeente werd eigenlijk pas de laatste jaren in het gebruik van het park duidelijk. De buurtbewoners zijn nu erg betrokken bij het park, vooral in gebruik maar ook deels in beheer. Een aantal buurtbewoners voelen zich sterk verantwoordelijk dat het park zo blijft als het nu is, dit is te zien aan het feit dat er een stichting door de buurtbewoners is opgezet en dat er ook veel vrijwillig wordt gedaan (zoals door de GroenGroep). Volgens Bart Boerema komt deze betrokkenheid en verantwoordelijkheid wel voort uit het feit dat buurtbewoners bij de ontwikkeling van het park betrokken zijn geweest. Het park wordt zagezegd gedragen door de buurtbewoners. Het voordeel voor de gemeente zit er echter ook in dat ze door het contact de wijk en de bewoners beter leerden kennen, ze hebben een netwerk op kunnen bouwen en hebben zo meer kennis over allerlei zaken die in de wijk spelen. Tot slot is het Dakpark door het onderlinge contact in de ontwikkeling ook wel een 'pronkproject' geworden, in de zin dat de gemeente in staat is zo'n groot project in interactie met buurtbewoners te kunnen uitvoeren (persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Tussentijdse conclusie

Het verschil tussen beide fasen zit in de mate van wisselwerking en de besproken thema's. In fase 1 was er, met name bij de ontwerpen van het Dakpark veel wisselwerking, ideeën werden gecommuniceerd en aangepast, dit in verschillende rondes (cyclisch ontwerpen). Het thema dat hierbij dus centraal stond, was de vormgeving en inrichting van het park. Daarentegen nam in fase 2 de wisselwerking erg af, er werd meer gericht op het uitvoeren van de plannen en de bewoners werden hierbij voorzien in informatie, bijvoorbeeld over de vorderingen. Op sommige gebieden ontbrak er ook wisselwerking, zoals bij de problemen rondom de kas in het park. Ook het thema veranderde, het ging alleen nog over concrete aanpassingen in het park, het grotere geheel lag namelijk al vast. Tot slot zit er ook in verschil in perspectief op de wisselwerking, deze was in de eerste fase overheersend positief en in de tweede fase negatiever. Deze negatievere toon kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de burgers die in de tweede fase betrokken raakte, het als vanzelfsprekend zagen dat het park er zou komen, dit was in de eerste fase zoals genoemd nog zeer onzeker.

5.5 Relaties

Fase 1

In deze fase was er weinig sprake van relaties tussen de gemeente en de participerende burgers. De activistische groep en dan met name de voormalige arbeidersklasse uit deze groep, luisterde met veel argwaan maar de plannen van de architecten en de gemeente. Het vertrouwen in de gemeente was erg klein, met name ook omdat het nog erg onzeker was dat er een park zou komen in de wijk

die aan de behoeften van de buurtbewoners zou voldoen. Een groot gedeelte van deze groep is, zoals genoemd, begin tweede fase afgehaakt, in de periode dat ze actief waren zijn er geen relaties opgebouwd. Ook met de politiek geïnteresseerden uit deze groep, die destijds geparticipeerd hebben is er geen sprake van, zo is Wouter Willers ook deels afgehaakt, omdat hij vond dat de gemeente niet genoeg met de wensen van de bewoners deed. Dus ondanks dat er veel wisselwerking is geweest in deze fase, heeft dit niet bijgedragen tot het ontstaan van vertrouwen en daardoor het opbouwen van relaties. Dit terwijl dit op basis van de van de concepten uit Innes en Booher (2003) wel te verwachten was, aangezien relaties de lange termijn uitwerking zou zijn van wisselwerking (persoonlijke communicatie met Wouter Willers, 1 juni 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

Fase 2

De beoordeling van onderlinge relaties in deze fase verschilt per persoon. Een aantal zeggen dat er geen relaties met hen zijn opgebouwd vanuit de ambtenaren uit de gemeente. Zij zagen (en zien nog altijd) het wij-zij verhaal als overheersend, hierin zijn 'wij' de (buurt)bewoners en 'zij' de gemeente. Deze burgers kijken deels ook naar de problemen die ontstaan zijn bij het Dakpark en nemen het de gemeente kwalijk dat er hierbij niet naar de bewoners toe gecommuniceerd is. Met name wat betreft de projectleiders zijn volgens hen geen relaties opgebouwd. Dit valt met name te verklaren door de wisselingen in projectleiders (ook in fase 1 al), er zijn er in totaal vijf geweest en nieuwe projectleiders namen niet alle geschiedenis en gevoeligheden uit de periode voor hen mee, ze kenden de belangen van de buurtbewoners dus in veel mindere mate en begrepen elkaar dan ook minder goed. Het duurde telkens een tijdje voordat de projectleiders 'ingewerkt' waren: op de hoogte van de manier waarop het proces uitgevoerd werd. De mate waarin de projectontwikkelaar bereid was tot interactie met de participerende bewoners (besproken in paragraaf 5.4) en de duur dat een projectontwikkelaar betrokken was had hier ook invloed op. Dit is dan ook het voornaamste verschil met bijvoorbeeld de landschapsarchitect Rik de Nooijer, hij is het gehele project betrokken geweest en heeft hierdoor een betere band met de participerende burgers opgebouwd (persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016).

De relaties die zijn opgebouwd tijdens het project, zijn voornamelijk met Rik de Nooijer. Zo zegt Janette Reukers, als burger betrokken sinds 2006, dat doordat Rik de Nooijer gedurende bijna het gehele traject (vanaf 2004) betrokken was ook wel betrokken was met de participerende burgers. Hij heeft goed naar de bewoners geluisterd en hij wist ook wel welke belangen er bij de bewoners speelden en begreep de buurtbewoners ook wel. Dit heeft hij zelf ook in het interview benadrukt. Volgens hem is er steeds meer vertrouwen opgebouwd, uiteindelijk was er daarom in het project veel vertrouwen tussen het projectteam en de burgers, het werd steeds gemoedelijker en vertrouwd (in tegenstelling tot in het begin met de activistische groep). Dit groeiende vertrouwen kan mogelijk verklaard worden door het feit dat men in deze fase wist dat het park er wel zou komen. De relaties zijn over de jaren heen dus ontwikkeld. Vanuit de bewoners gezien zijn de relaties die ontstonden voornamelijk met de burgers die politiek geïnteresseerd waren en/of zijn. Zoals Stijn Brakkee, die in eerste instantie vanuit de deelgemeente bij het project betrokken was (vanaf het begin tot het einde van het project), maar ook met Manon Nagelkerken die pas veel later bij het project betrokken raakte (later in fase 2), maar wel voorzitter van de Stichting werd. Deze relaties zijn over de jaren wel veranderd, destijds (met name in deze fase) zat men namelijk op hetzelfde niveau omdat beide partijen net zoveel tijd in het project staken. De relatie is nu wel afgezwakt, Stijn

Brakkee en Manon Nagelkerken zijn nog altijd erg betrokken bij het Dakpark en steken er ook (veel) tijd in, terwijl Rik de Nooijer na opening van het Dakpark van het project is afgestapt en dus veel minder tijd er meer voor heeft. De inhoudelijke afstemming tussen hen onderling is dus een stuk minder. Dit verschil wordt ook uitgelegd door het feit dat de gemeente sneller veranderd dan de buurtbewoners (burgers), voor de gemeente is het een project dat voor hen tot een einde komt, dit is voor de buurtbewoners niet zo (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016).

Mogelijk heeft het feit dat er een contactpersoon (intermediair) tussen de gemeente en de bewoners instond, Piet Huiskens, er ook voor gezorgd dat er minder relaties zijn opgebouwd. Het contact verliep grotendeels via hem. Het gebrek aan relaties tussen de gemeente en de participerende burgers werd in de beheerfase duidelijk. Zij zeggen dat na de opening, doordat een contactpersoon als Piet Huiskens die tussen beide partijen in stond er niet meer is, ze niet goed meer weten bij wie ze terecht kunnen als er problemen zijn, bijvoorbeeld rond de lift en ontbreken van een ontmoetingsruimte. Stijn Brakkee heeft na opening van het park via verschillende connecties binnen de voormalige deelgemeente en de gemeente contact gezocht voor een oplossing, maar heeft deze oplossing nooit kunnen verwerkelijken. Ze missen dus eigenlijk een contactpersoon die door het contact met de gemeente belangen weet te realiseren. Ook het contact tussen stichting Dakpark en de afdelingen Stadsbeheer en Stadsontwikkeling vanuit de gemeente verlopen niet soepel. Een concreet voorbeeld hiervan is dat Stadontwikkeling in gesprek is geweest met Macdonalds, om die in het gebouw onder het Dakpark te plaatsen. Hierbij zouden een aantal pijpen door het Dakpark worden gemaakt. De stichting en de actieve buurtbewoners bij het project zijn niet op de hoogte gebracht van deze onderhandelingen en de consequenties voor het Dakpark en komen nu in protest aangezien één van de afspraken tussen de burgers en de gemeente destijds was, dat er geen 'gaten' in het park als gevolg van de functies eronder zouden komen (dit was één van de acht geboden) (persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Ankie Bosch, 24 mei 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Ook tussen de stichting die aan het einde van deze fase opgezet is en de buurtgenoten die participeerden, lijkt een kloof te bestaan. Zo zegt Bert Knaap dat de leden van het bestuur van de stichting weinig namen van bijvoorbeeld de GroenGroep (vrijwilligersgroep) kennen, terwijl ze elke week op het Dakpark klussen voor het groenbeheer doen. Daarnaast blijken ze ook niet vaak bij de activiteiten aanwezig te zijn, om dit contact dat deels ontbreekt toch nog op te bouwen of de vrijwilligers te helpen. Het bestuur zou volgens hem dicht bij de mensen moeten staan (persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016; persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016).

Tussentijdse conclusie

Het verschil is wat betreft relaties tussen de twee fasen is erg duidelijk. In de eerste fase zijn er geen relaties opgebouwd, met name omdat er vanuit de buurtbewoners gezien een wantrouwen naar de gemeente toe was, voortkomend uit het tekort aan groen en de problemen die rondom de wijk speelden. In fase 2 is dit gedeeltelijk wel veranderd, er zijn niet veel relaties opgebouwd, maar het vertrouwen nam wel toe, met de politiek geïnteresseerde burgers zijn daardoor wel een aantal relaties opgebouwd. Echter bleef dit over het algemeen beperkt. De wisselingen aan beide kanten, dus bij projectontwikkelaars van de gemeente en bij de betrokken burgers hebben hieraan waarschijnlijk sterk bijgedragen.

5.6 Leereffect

Fase 1

In deze fase was er op meerdere momenten sprake van een leereffect. Het eerste leereffect was al aan de start van het project rond 1998. Toen de eerste plannen voor het gebied ontwikkeld werden, was er namelijk sprake van directe communicatie tussen de activistische groep burgers en de gemeente, maar hierbij werd het geluid vanuit de groep burgers niet erg gebundeld of gericht, waardoor het niet op de gemeente overkwam. Vanuit zowel de burgers als de gemeente was men toen op zoek naar een oplossing, deze alternatieve oplossing werd een extern contactpersoon, namelijk Piet Huiskens vanuit zijn bureau de Werkplaats. Hij had al bij andere projecten de rol als contactpersoon tussen deze partijen vervuld en sprak dus de ambtelijke taal maar kon ook met participerende burgers communiceren. Door hem te betrekken kwam het idee om de wensen van de burgers te bundelen in acht geboden, zodat de communicatie naar de gemeente beter zou verlopen en de kans dat deze daadwerkelijk in het project terug zouden komen zou toenemen. Iedereen was het er wel over eens dat hij een grote invloed heeft gehad op de realisatie van het Dakpark en over het algemeen is iedereen blij met de rol die hij heeft gespeeld (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Bert Knaap, 20 april 2016; persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016). Er was hierbij dus sprake van Single-Loop Learning: er werd een effectievere manier ontwikkeld om het probleem waar men tegenaan liep, de manier van communicatie, op te lossen (Innes & Booher, 2003).

Later in de eerste fase, tussen 2004 en 2008, toen men de vorm en inrichting van het park uitwerkte, was er ook sprake van Double-Loop learning. Het ontwerpen van het park is erg cyclisch verlopen, Rik de Nooijer gaf aan bij het ontwerpen van het park de 'vraag achter de vraag' geprobeerd achterhaald te hebben. Als een burger aangaf wat hij graag terug wilde zien in het park, stelde de architect allereerst de vraag waarom hij of zij dit eigenlijk wilde: voor wie is het? Wat is de functie ervan? Wie maakt er gebruik van? Meerdere keren is men hierbij tot de conclusie gekomen dat het beter niet of op een andere manier kan. Een concreet voorbeeld hiervan is het hek om het park. Dit zou in eerste instantie heel hoog moeten zijn, zodat niemand erover zou kunnen klimmen. Dit hoge hek is niet direct overgenomen in het ontwerp. Allereerst werd de vraag gesteld wat de achterliggende reden is dat burgers zo'n hoog hek graag wilden. Hierbij kwamen de architecten (vanuit de gemeente) erachter dat dit voortkomt uit de situatie aan de rand van het haventerrein en de wijk, waarbij drugshandel en prostitutie aan de orde van de dag was. Dit wilden de buurtbewoners niet in het park hebben. Bij de gemeente was echter bekend dat het havengebied in de toekomst ook ontwikkeld zou worden tot een woon-werkgebied, waardoor de problemen niet meer aanwezig zouden zijn. Hoge hekken om het park zouden niet meer nodig zijn en daarnaast ook niet aantrekkelijk zijn voor een park. Er werd dus nagedacht over het onderliggende probleem en de oplossing hiervoor, in plaats van een directe oplossing: het plaatsen van een hoog hek. Uiteindelijk zijn, om aan dit gebod van de burgers te voldoen twee lage hekken met prikkelgewas ertussen geplaatst, zo is het idee van afsluitbaarheid wel aanwezig, maar heeft het park een betere uitstraling (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016).

Fase 2

Ook in fase 2 is er sprake van een leereffect. Dit is single-loop en hangt ook af van het perspectief van waaruit men het bekijkt. In deze fase waren er twee problemen waar de gemeente tegen aanliep en waar ze voor hen een effectievere oplossing voor hebben bedacht. Het eerste voorbeeld hiervan is

de kas op het Dakpark. Deze zou voor een derde voor de (buurt)bewoners zijn, namelijk een orangerie waar ze ook een kop koffie zouden kunnen drinken en waar bijvoorbeeld ook de GroenGroep zou verzamelen. In dit gedeelte zou ook de lift komen, voor de minder- en invaliden. Het andere gedeelte zou verhuurd worden aan een horecaondernemer door de projectontwikkelaar Dura Vermeer. Bij onderling overleg tussen de gemeente en de projectontwikkelaar, kwam de gemeente er echter achter dat de orangerie voor hen kosten zou opleveren, in de vorm van huur aan de projectontwikkelaar en onderhoudskosten. Deze kosten zouden ze tot in lengte van dagen, na opening van het Dakpark hebben en waren ze niet bereid te betalen (persoonlijke communicatie met Hans van Noort, 14 juni 2016). Het eerder bedachte plan, de orangerie, werd voor hen zo een probleem. Als effectievere oplossing is daarom in onderhandelingen tussen de gemeente en de projectontwikkelaar besloten dat de ontwikkelaar voor een invulling van het gehele pand zou zorgen. Een Chinese horecaondernemer heeft zich vervolgens bij de ontwikkelaar gemeld, hij wilde de gehele ruimte wel huren. In de crisistijd was de ontwikkelaar blij dat er interesse was, daarom is het geheel nu een wok-restaurant geworden. Vanuit de gemeente gezien was deze invulling van de ruimte dus een effectievere oplossing, het zou namelijk de kosten beperken. Echter is er voor de buurtbewoners zo juist een probleem ontstaan in plaats van opgelost, er is namelijk geen andere ontmoetingsruimte en lift meer gekomen. Zo is er vanuit de gemeente gezien dus een single-loop learning: een alternatieve oplossing, terwijl hier voor de burgers geen sprake van is (persoonlijke communicatie met Jannete Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016; persoonlijke communicatie met Hans van Noort, 14 juni 2016).

Het tweede probleem waar de gemeente tegenaan liep is de ontwikkeling van de kop en staart van het Dakpark. De staart van het Dakpark zou anderhalf jaar na de realisatie van het middengedeelte gerealiseerd worden en de kop anderhalf jaar na de realisatie van de staart (zie figuur 5.1). De realisatie van de staart is echter nog niet gestart, vanuit de gemeente bleek er namelijk hiervoor in het budget geen ruimte voor te zijn. Als alternatieve oplossing hiervoor, is vanuit de gemeente bepaald dat ze deze ontwikkeling niet meer zelf zouden doen, maar dat een ontwikkelaar zich hiervoor zou kunnen melden. Dit laatste is nog niet gebeurd, daarom zal voorlopig deze ontwikkeling ook niet starten. Door dit aan een ontwikkelaar over te laten, is het mogelijk dat deze delen in de toekomst wel nog gerealiseerd gaan worden, dit zou vanuit de gemeente namelijk niet meer gebeurd zijn (persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Figuur 5.1: Indeling van het Dakpark (gemeente Rotterdam, 2013)

Tussentijdse conclusie

Zowel bij de eerste als de tweede fase waren er leermomenten. Het verschil zit in het soort leereffect. In de eerste fase waren dit zowel single- als double-loop leermomenten, namelijk bij het bepalen van de manier waarop de communicatie tussen de burgers en gemeente zou gaan plaatsvinden en in het ontwikkelen van het Dakpark. In de tweede fase waren er alleen single-loop

leermomenten, namelijk rondom de kas en de kop en staart van het park. Daarnaast kan vanuit de bewoners gezegd worden dat er geen sprake was van een leermoment in fase 2 aangezien voor hen er geen oplossing kwam maar juist een probleem ontstond. Dus terwijl in fase 1 men het erover eens was dat er het leermomenten waren, was dit in fase 2 niet.

5.7 Creativiteit

Fase 1

Gedurende de gehele eerste fase, was er sprake van veel creativiteit. Dit startte namelijk al vóór de eerste plannen voor het project gemaakt werden. Er lag een dubbele claim voor het gebied, vanuit het Havenbedrijf voor bedrijfsruimte en vanuit de buurtbewoners voor groen. Men wist in eerste instantie nog niet wat er in het gebied zou komen, bedrijfsruimte of groen, aangezien beide belangen even zwaar wogen. Er is toen vanuit de gemeente en prijsvraag uitgeschreven, zodat architecten en dergelijke met ideeën konden komen voor het combineren van deze tegenstrijdige belangen. Vanuit één van de architecten (niemand weet precies meer van wie het idee kwam: de gemeente of een particuliere architect) is toen het idee van een Dakpark gekomen.

In eerste instantie moesten er echter twee rails voor Prorail blijven liggen, er werden dus ook ontwerpen gemaakt met deze rails er nog in (met bruggetjes in het park). Toen in 2004 bekend werd dat de rails niet meer nodig waren, zijn er opnieuw plannen voor het Dakpark bedacht en tekeningen gemaakt. Dit ontwerpen van het park verliep cyclisch: er werden telkens tekeningen door de architecten voor het park gemaakt, deze werden vervolgens in de Dakparkcafés en de workshops aan de participerende burgers gepresenteerd en besproken, burgers konden hierop feedback geven, vervolgens werd aan de hand hiervan een tekening aangepast of weggegooid. Telkens werden punten ter discussie gesteld en werden nieuwe ideeën overwogen, door middel van tekenen, brainstormen maar ook het doorberekenen van de prijs door de gemeente. Men begon heel breed met bijvoorbeeld de vorm van het park en de hoogte. Vervolgens dachten de gemeente en burgers onder andere na over hoe groen het park zou moeten worden, voor welke doelgroep het zou moeten zijn, hoe de toegankelijkheid geregeld zou moeten worden en in hoeverre afsluitbaarheid van belang is. Met de bewoners kwam men zo tot de conclusie dat het een groen park zou moeten worden, met niet alleen grasvelden maar ook struikgewas en bomen, het zou wel echt een park worden in plaats van bijvoorbeeld een sportveld voor jongeren, het park zelf zou erg open en overzichtelijk moeten zijn en met hekken afgesloten kunnen worden in verband met de veiligheid (ontstaan vanuit de geschiedenis van drugshandel en prostitutie aan de rand van de wijk) en zou voor alle leeftijden toegankelijk moeten zijn (persoonlijke communicatie met Wouter Willers, 1 juni 2016, persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

Dit brainstormen werd met name ook door de participerende burgers onderling (met Piet Huiskens) gedaan, ook zij kwamen namelijk samen in bijeenkomsten en discussieerden over wat zij het belangrijkste vonden aan het park. Uiteindelijk zijn zo de acht geboden in de eerste fase door de participerende burgers ontworpen, deze werden door hen als het meest belangrijk voor het Dakpark bestempeld, hier ging veel onderling debat, brainstormen en het ontwerpen van alternatieven aan vooraf (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Deze acht geboden werden in de Dakparkcafés en workshops vervolgens naar de architecten van de gemeente gecommuniceerd, zij hebben vervolgens bij de ontwerpen die ze gemaakt hebben meerdere keren deze acht geboden erbij gehouden (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016).

Fase 2

Het cyclisch ontwerpen was in deze fase veel minder meer aan de orde. In het begin van deze fase, voordat in 2010 het bestek werd aanbesteed (waar de exacte inrichting van het park in aangegeven stond), was er nog wel sprake van creativiteit. Deze verschilde echter van de eerste fase, door het feit dat men steeds concreter werd, zo ging het niet meer over hoe groen of stenig het park zou worden, maar over de soort beplanting, bijvoorbeeld meerstammige bomen zodat op lage hoogte al meer groen is. Er werden dus alleen maar kleine aanpassingen in het ontwerp gemaakt, de grote lijnen waren in de eerste fase al vastgelegd. Het ontwerpen hierbij verliep echter op dezelfde manier als in de eerste fase: de architecten bedachten iets en/of tekenden het uit, dit lieten ze vervolgens in de Dakparkcafés aan de participerende burgers zien en aan de hand van de reacties hierop werd iets aangepast of uitgevoerd (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

Het cyclisch ontwerpen was gedurende deze fase steeds minder meer aan de orde, als er eenmaal een besluit was gemaakt, dan kwam de gemeente hier ook niet meer op terug. Dit wordt door Rik de Nooijer verklaard door het feit dat de fases verschillen; het wordt steeds concreter en meer gericht op de uitvoering. De ontwikkeling van een project verloopt er cyclisch, hierbij heeft men ook de tijd om alternatieven te onderzoeken en ideeën uit te werken die vervolgens weer weggegooid worden en bepaalde punten kunnen opnieuw ter discussie gesteld worden. Als de plannen concreet zijn, dan is hier de tijd niet meer voor en is men ook veel meer gericht op de uitvoering van de bestaande plannen, in plaats van het afwegen van nieuwe ideeën. Ook de gevolgen van een mogelijke vertraging spelen hierbij een rol. De kosten zouden hierbij namelijk sterk opgelopen zijn. Er was in deze fase al sprake van vertraging door de stadsverwarmingspijpen, dit kostte de gemeente in totaal al ruim €1,6 miljoen extra (het grootste gedeelte €800.000 was een vergoeding aan de aannemer voor de vertragingsschade) (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Karlien Stroeve, 22 april 2016).

Tussentijdse conclusie

De conclusie voor creativiteit luidt dat er grote verschillen in de fases zijn. In fase 1 was er veel creativiteit, men bedacht, tekende en communiceerde veel alternatieven. Bij het ontwerpen was hier ook de tijd voor, aangezien men vier jaar had om van een globaal idee tot een concreet plan te komen (tussen 2004 en 2008). In de tweede fase viel veel van die creativiteit weg, het project kwam in de fase van uitvoering en was daarom niet zozeer meer gericht op het bedenken en toetsen van nieuwe ideeën, maar het uitvoeren van de ideeën die er lagen.

Hoofdstuk 6: Conclusie

De vraag die in dit onderzoek centraal stond, luidde als volgt: *In hoeverre kan burgerparticipatie door middel van een 'authentieke dialoog' tussen de gemeente en de betrokken burgers bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam?* De theorie van Innes en Booher (2003) werd in dit onderzoek als leidraad gebruikt, deze theorie gaat namelijk in op het zogenoemde authentieke dialoog, dat volgens hen cruciaal is in samenwerking tussen verschillende partijen om uiteindelijk tot innovatie te komen. De casus die in dit onderzoek centraal stond was het Dakpark, dat gezien kan worden als een innovatief project, aangezien een nieuwe mogelijke adaptatiestrategie ontwikkeld werd. Bij de ontwikkeling van het Dakpark (van begin tot eind) speelden twee actoren een cruciale rol, namelijk de gemeente en de betrokken burgers, hierbij was sprake van onderlinge interactie. De ontwikkeling van het Dakpark werd in dit onderzoek in twee fases verdeeld, aangezien er zowel wat betreft de ontwikkeling van het project als de interactie tussen de twee centrale actoren duidelijke verschillen in de twee fasen te zien waren.

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, zullen in dit hoofdstuk allereerst de verschillen tussen de fasen bij het project het Dakpark belicht worden, vervolgens wordt er teruggekoppeld aan de theorie van Innes & Booher (2003), om te zien welke factoren binnen de authentieke dialoog bij het project de meeste invloed op het resultaat hebben gehad, tot slot zullen de aanbevelingen aan bod komen, die naast de innovatie als uitkomst van het conceptueel model centraal stonden.

6.1 Verschillen tussen de fasen

Diversiteit tussen actoren

Het verschil tussen fase 1 en fase 2 zat bij de diversiteit in actoren alleen in de groep autochtonen die participeerden. In de eerste fase waren dit voornamelijk activistische buurtbewoners uit de voormalige arbeidersklasse, met een lager opleidings- en inkomensniveau en allemaal 65+. Deze groep haakte echter rond de start van de tweede fase af, toen de inrichting van het park grotendeels bepaald was. Hiervoor kwam een nieuwe groep buurtbewoners in de plaats, die nieuw waren in de wijk en door de vernieuwing in Bospolder-Tussendijken werden aangetrokken. Deze groep participerende autochtone buurtbewoners had in tegenstelling tot de eerste groep een hoger opleidingsniveau en inkomen en waren iets jonger (behoren tot de categorie 'beroepsbevolking'). De mate van onderlinge diversiteit in de betrokken actoren bij één fase (qua opleidingsniveau, etniciteit, inkomen, cultuur, leeftijd en geslacht) was bij beide fasen ongeveer net zo groot. De conclusie die hieruit getrokken kan worden, is dat de verschillen tussen de fasen in diversiteit van betrokken actoren beperkt is.

Ondanks dat de diversiteit bij de betrokken burgers beperkt was in fase 1, heeft het ervoor gezorgd dat er veel interactie (wisselwerking) in de authentieke dialoog was, met name in het begin. De oudere buurtbewoners communiceerden namelijk wat ze erg belangrijk vonden voor de wijk en de politiek gemotiveerden brachten dit een stap verder, ze steunden hen en communiceerde het naar de gemeente. De interactie werd zo met name in het begin van fase 1 in stand gehouden. In tegenstelling tot de eerste fase, waar diversiteit dus de authentieke dialoog wel beïnvloedde, was dit in fase 2 niet zozeer, in fase 2 was er minder sprake van wisselwerking, dit valt echter met name te verklaren door de diversiteit in belangen en de onderlinge afhankelijkheid (dit zal in desbetreffende

paragrafen nog teruggekomen). In fase 2 heeft diversiteit in actoren (of het ontbreken hiervan) dus niet zozeer de authentieke dialoog beïnvloed.

Diversiteit in belangen

In tegenstelling tot de relatief beperkte verschillen tussen de actoren die in beide fasen betrokken waren, waren er wel duidelijke verschillen in de belangen van de actoren. Bij fase 1 speelde het belang van groen en een verbetering van de leefbaarheid in de wijk een cruciale rol, waarvoor de activistische groep, ondersteund door politiek geïnteresseerden burgers streden. Dit belang was in eerste instantie in strijd met het economische belang vanuit de Fruithaven. De 'strijdbaarheid' van de buurtbewoners bleef gedurende de gehele eerste fase aanwezig, ze waren namelijk erg sceptisch of het park aan hun eisen zou voldoen. Deze groep en daarmee de strijd voor groen viel weg in het begin van fase 2, burgers waren er toen zeker van dat het park er zou komen. Later in fase 2 ontstond er een nieuw belang, namelijk de kwaliteit van het Dakpark in de toekomst behouden. In het kader hiervan werd door met name de nieuwe groep participanten Stichting Dakpark opgericht en werden nieuwe ideeën ontwikkeld hoe buurtbewoners mee zouden kunnen doen in het beheer. Concluderend kan dus gesteld worden dat het belang in de eerste fase bij de realisatie van groen in de wijk lag, terwijl dit in de tweede fase bij het behouden van de kwaliteit van het groen in de fase na de opening lag.

De diversiteit van belangen heeft in fase 1 sterk de authentieke dialoog bepaald, het feit dat er interactie (wisselwerking) tussen de actoren was en een dialoog tot stand kwam, valt te verklaren uit het feit dat er onder de actoren tegenstrijdige belangen speelden. Het heeft daarnaast ook de manier van communicatie beïnvloed, namelijk in plaats van directe communicatie tussen de actoren, communicatie via een tussenpersoon (het eerste leereffect in de ontwikkeling). Dit komt voort uit het feit dat elke burger iets anders wilde, de manier waarop de dialoog plaatsvond is zo dus bepaald. Het ontbreken van relaties in deze fase valt ook te verklaren door deze tegenstrijdige belangen, het zorgde er namelijk voor dat er veel wantrouwen vanuit de burgers naar de gemeente toe was, namelijk of het groen wel gerealiseerd zou worden. Tot slot komt ook het cyclisch ontwerpen (creativiteit) voort uit de diverse belangen, door deze diversiteit werden telkens nieuwe ideeën uitgewerkt en gecommuniceerd. In fase 2 nam zoals gezegd deze diversiteit in belangen af: de inrichting van het park lag tevens al vast, hierdoor nam ook de wisselwerking en creativiteit in de dialoog af en het vertrouwen nam toe, waardoor enkele relaties opgebouwd werden. Net als in fase 1, heeft in deze fase de diversiteit in belangen dus de authentieke dialoog beïnvloed, echter is het resultaat dus omgekeerd, kortgezegd: minder diversiteit in belangen in de tweede fase zorgt voor minder wisselwerking, minder creativiteit en meer relaties, in plaats van in fase 1: meer diversiteit in belangen zorgt voor meer wisselwerking, meer creativiteit en minder relaties.

Onderlinge afhankelijkheid

De mate van onderlinge afhankelijkheid verschilt erg in de twee fasen. De onderlinge afhankelijkheid tussen de gemeente en de participerende burgers was het grootst in de eerste fase van het project, de burgers (met name buurtbewoners) waren voor de realisatie van groen (en later de realisatie van het Dakpark) afhankelijk van de gemeente: zij zouden de inrichting van het gebied bepalen. Gedurende de ontwikkeling van het Dakpark is deze afhankelijkheid gebleven, met name of de plannen van het Dakpark aan de geboden zouden voldoen. Echter was de haalbaarheid van het project ook afhankelijk van de participerende buurtbewoners, namelijk van het feit of ze betrokken zouden worden, aangezien de activistische buurtbewoners zich sterk georganiseerd hadden. Dus ook vanuit de gemeente was er sprake van afhankelijkheid. In de tweede fase daarentegen viel de

onderlinge afhankelijkheid grotendeels weg, natuurlijk waren voor de uitvoering van het project de burgers afhankelijk van de gemeente, maar men wist wel al vrijwel zeker dat het project er zou komen, met name vanaf het moment dat het bestek werd aanbesteed.

Door de onderlinge afhankelijkheid is gedurende fase 1 de interactie tussen de actoren sterk aanwezig gebleven, samenwerking was nodig voor zowel de gemeente als de burgers om het resultaat te bereiken: voor de gemeente namelijk voor de haalbaarheid van het project en voor de burgers voor het realiseren van hun wensen. De wisselwerking is daardoor gedurende de eerste fase tot het einde: de vaststelling van het bestemmingsplan gebleven. Dit in tegenstelling tot fase 2, in deze fase viel de onderlinge afhankelijkheid weg, waardoor er ook minder wisselwerking meer nodig was, zo heeft het dus voor een sterke vermindering van de wisselwerking in deze fase gezorgd, de dialoog viel gedeeltelijk weg.

Wisselwerking

De opgezette structuur voor de wisselwerking tussen de gemeente en de burgers was in beide fasen hetzelfde, namelijk de Dakparkcafés en de workshops waarbij beide partijen aanwezig waren. De mate van en de thema's in de wisselwerking verschilden echter in de fasen wel. In de eerste fase was er veel wisselwerking: telkens werden nieuwe ideeën en belangen tussen de gemeente en de burgers gecommuniceerd en beoordeeld. De vormgeving van het park stond in deze wisselwerking centraal. In de tweede fase veranderde dit thema, er werden alleen nog kleine aanpassingen in het ontwerp van het park gemaakt, de vormgeving lag namelijk al vast. Ook de mate van wisselwerking veranderde. In de tweede fase was er namelijk minder wisselwerking, ideeën werden minder uitvoerig besproken en soms ontbrak er zelfs communicatie; bijvoorbeeld bij de invulling van de wok (hier werd geen ruimte meer gemaakt voor de buurtbewoners) en bij het opzetten van de stichting. Over het algemeen was er daardoor ook een onderscheid in de beoordeling van de wisselwerking, deze was voor de eerste fase vooral positief en de tweede fase negatiever. Dit verschil kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de participerende burgers uit de tweede fase het traject ervoor gedeeltelijk niet zo zeer meegekregen hadden, hierdoor zagen ze het als vanzelfsprekend dat er een park zou komen en legden ze meer de focus op de problemen in het park. Dit terwijl de komst van een park in de wijk in de eerste fase nog erg onzeker was en de participerende burgers uit deze fase dus erg blij waren dat er überhaupt een park zou komen.

Relaties

De relaties die opgebouwd zijn, zijn voornamelijk in de tweede fase van het project ontstaan, in de eerste fase waren er geen relaties, het wantrouwen vanuit de activistische buurtbewoners en voor een groot deel ook de politiek geïnteresseerde burgers bleef gedurende deze fase bestaan. Tot er aan het einde van de fase een concreet bestemmingsplan lag, toen haakten velen echter ook af. In de tweede fase zijn er nog wel een beperkt aantal relaties ontstaan, tussen ambtenaren en burgers, dit zijn echter alleen de politiek geïnteresseerde burgers. Zij begrepen elkaar steeds beter en bouwden vertrouwen op, iets dat in de eerste fase ontbrak. Echter was ook in fase 2 de meerderheid van de burgers van mening dat er geen relaties zijn opgebouwd, althans niet met hen.

Leereffect

Het onderscheid tussen het leereffect in de eerste en de tweede fase zit in het soort leereffect. In de eerste fase was er zowel sprake van Single- als Double-Loop learning, allereerst werd er gekozen voor een nieuwe manier van communicatie met een contactpersoon, om het probleem dat speelde, namelijk dat de communicatie niet goed verliep op te lossen. Hierbij is er dus sprake van single-loop,

namelijk het bedenken van een effectievere oplossing. Daarnaast werd tijdens het ontwerpen in deze fase vaker nagedacht over wat het onderliggende probleem is, bijvoorbeeld bij het realiseren van een hoog hek. Door niet een directe oplossing uit te voeren, maar na te gaan waar de oorzaak van het probleem ligt, kan er dus gesproken worden van Double-Loop learning. In de tweede fase was echter alleen nog sprake van Single-Loop learning: de gemeente ontwikkelde een effectievere oplossing voor de problemen waar ze tegenaan liepen. Dit leereffect kan alleen vanuit de gemeente als dusdanig gezien worden, omdat er voor hen een oplossing kwam, daarentegen is er volgens de burgers geen sprake van een leereffect omdat voor hen er nooit een oplossing gekomen is.

Creativiteit

Bij dit aspect zijn er grote verschillen in de fasen, het verschil zit met name in de mate van creativiteit, maar ook in de thema's en de communicatie ervan. In fase 1 (met name vanaf 2004) was de creativiteit het grootst. Het park werd cyclisch ontworpen: ideeën werden bedacht, uitgetekend, gecommuniceerd, weggegooid en vervolgens nieuwe bedacht of aangepast. De communicatie zat standaard in het ontwerpen, zowel tussen de participerende burgers onderling, waar door onderling debat uiteindelijk ook de acht geboden zijn opgesteld, als in de communicatie tussen de burgers en de gemeente (met name de architect). Begin tweede fase was er nog beperkte creativiteit; echter ging het hierbij over concretere punten. Dit verliep echter minder cyclisch: als er iets besloten werd, kwam de gemeente hier niet snel meer op terug. Na de aanbesteding van het bestek in 2010 viel deze creativiteit helemaal weg, men kwam niet meer op eerdere ideeën terug, om zo deels ook vertraging van het project te voorkomen.

6.2 Invloed authentieke dialoog op de uitkomst

In hoofdstuk 2 zijn hypotheses aan de hand van de wetenschappelijke literatuur opgesteld, over de verwachte invloed van de vier resultaten van de authentieke dialoog op de uitkomst van het project: de innovatieve adaptatiestrategie, namelijk het Dakpark.

Wat betreft wisselwerking was de hypothese dat door beide actoren: de gemeente en de burgers communiceren met elkaar (er wisselwerking is) de belangen van beide actoren uiteindelijk in het Dakpark (de adaptatiestrategie) te zien zijn. Deze hypothese is in overeenstemming met de resultaten bij het Dakpark: wisselwerking tussen de gemeente en de participerende burgers bij de ontwikkeling van het Dakpark in fase 1 heeft ervoor gezorgd dat de burgers hun belangen konden communiceren. De wisselwerking in de eerste fase heeft ervoor gezorgd dat er een park voor de buurtbewoners zou komen. Dit was voor alle burgers die in het project geparticipeerd hebben het grootste belang. Daarnaast wordt het feit dat het park grotendeels aan de acht geboden voldoet ook eraan gelinkt dat burgers van het begin tot het einde van de ontwikkeling betrokken zijn geweest en dat met name bij de ontwikkeling van het Dakpark in fase 1, er veel interactie was tussen beide actoren. Dit wordt door de burgers, de gemeente als de projectontwikkelaar beaamd. Ook aan de belangen van de gemeente is voldaan, zij wilden namelijk graag dat de tegenstrijdige belangen beide gerealiseerd zouden worden, ondanks dat er geen bedrijfsruimte maar grootschalige winkelpanden zijn gekomen, komen toch twee in eerste instantie tegenstrijdige functies, beide terug op één plek. Hierdoor zijn de buurtbewoners tevreden gesteld en is in hun economisch belang voorzien.

Mijn hypothese voor de invloed van relaties op de adaptatiestrategie: het Dakpark luidde als volgt: De relaties zorgen voor meer verdraagzaamheid van de actoren (gemeente en burgers) bij het resultaat (het Dakpark), ook als het niet helemaal met hun verwachting overeenstemt. Deze hypothese wordt in het Dakpark echter deels ontkracht. Er zijn nauwelijks onderlinge relaties tussen de gemeente en de participerende burgers opgebouwd tijdens de ontwikkeling van het Dakpark,

zowel in fase 1 als in fase 2 ondanks dat er veel contact (wisselwerking) tussen beide actoren was. Er is van deze verdraagzaamheid ook niet veel sprake nu, met name vanuit de bewoners. Alle participerende burgers zijn blij dat er een park gekomen is, maar benadrukten ook vaak problemen die er nu rondom het Dakpark spelen. Voorbeelden hiervan zijn het ontbreken van een toegankelijke lift en een ontmoetingsruimte en de mogelijke realisatie van een Macdonalds onder het Dakpark waarbij twee buizen door het park zullen gaan. De burgers accepteren deze problemen niet, daarentegen protesteren ze juist tegen de komst van een Macdonalds en verzoeken (meerdere malen) bij de gemeente voor een oplossing voor de lift en de ontmoetingsruimte. Het onderscheid tussen hypothese en realiteit in het Dakpark valt waarschijnlijk te verklaren door twee factoren. De eerste is dat er vanuit de buurtbewoners in fase 1 veel wantrouwen naar de gemeente toe was, ontstaan vanuit de geschiedenis dat de wijk erg achtergesteld was ten opzichte van andere wijken, was daardoor geen sprake. De tweede verklaring is dat de gemeente en de participerende burgers communiceerde via Piet Huiskens in beide fasen, hij stond als een soort bemiddelaar tussen hen in. Als er directe communicatie zou zijn geweest, had het aspect relaties mogelijk ook anders gelegen en zou er mogelijk meer vertrouwen tussen beide partijen zijn ontstaan, waardoor ook nu de actoren verdraagzamer naar elkaar zouden zijn opgesteld.

Voor leereffect was mijn hypothese dat als gevolg van het leereffect, problemen die tijdens de ontwikkeling ontstonden opgelost zijn (mogelijk door een heroverweging van belangen) en dus niet meer in het eindresultaat terug zullen komen. Zoals uit het voorgaande bleek, klopt deze hypothese niet. Gedurende het traject (fase 1 en 2) zijn er Single- en Double-Loop geweest, deze hebben ook de uitkomst van het project beïnvloed. Zoals een effectievere manier van interactie door een intermediair hiervoor in te huren in het begin van fase 1. Hiermee zijn potentiële problemen voorkomen. Echter zijn er in het Dakpark volgens de burgers nog altijd meerdere problemen (de lift en ontmoetingsruimte als de meest prominente voorbeelden), die nog niet opgelost zijn. Deze problemen zijn in de tweede fase, tijdens het uitvoeren van de plannen ontstaan. Voor de lift heeft men nu alternatieve oplossing gevonden, namelijk een lift naast het park met een brug naar het park toe, die gerealiseerd gaat worden. Echter, als men destijds in fase 2 over dit probleem nagedacht zou hebben, bij de nieuwe inrichting van de kas, dan was men er mogelijk al achter gekomen hoe dit op een efficiëntere manier opgelost zou kunnen worden en was deze nieuwe (duurdere) oplossing niet nodig geweest. Dus ondanks dat er Single- en Double Loop leermomenten in de ontwikkeling aanwezig waren en zo problemen in beide fasen opgelost zijn, zijn er ook nog altijd problemen die destijds in fase 2 toen ze ontstonden opgelost hadden kunnen worden.

Tot slot de hypothese voor creativiteit, deze luidde als volgt: creativiteit heeft ervoor gezorgd dat (de ontwikkeling van) het Dakpark door beide actoren als innovatief beoordeeld wordt. Deze hypothese is in overeenstemming met de resultaten bij het Dakpark. Creativiteit heeft in de ontwikkeling in fase 1 een cruciale rol gespeeld. Tijdens het ontwerpen werden telkens nieuwe ideeën ontworpen, getekend, gecommuniceerd, aangepast en dit een aantal keren opnieuw. Dit ontwerpen verliep dus cyclisch. Zowel de burgers onderling hebben dit gedaan voor het ontwerpen van de acht geboden, maar ook de architecten hebben dit voor het ontwerp van het Dakpark gedaan. Twee aspecten werden met name in de interviews als innovatief bestempeld. Namelijk bovenstaande interactie bij het ontwerpen in de eerste fase, tussen met name de burgers en de gemeente. In die tijd (begin 2000) werd het wel een 'hot topic' om burgers te betrekken bij de ontwikkelingen en mee te laten denken over het ontwerp, maar daarvoor werd het in de praktijk nog niet veel toegepast, in dit opzicht was de ontwikkeling van het Dakpark innovatief, met name in het cyclisch ontwerpen (de creativiteit) in fase 1 komt dit terug. Het feit dat de wensen van de

buurtbewoners voor een groot deel in het eindresultaat terug te zien zijn (de acht geboden) komt voort uit deze creativiteit en dit aspect wordt ook als innovatief bestempeld. Het tweede innovatieve aspect, namelijk de functiecombinatie in het Dakpark komt ook uit de creativiteit voort: hierbij werden namelijk mogelijkheden ontwikkeld hoe vijf verschillende functies in één gebouw samen kunnen komen.

Bovenstaande aspecten geven antwoord op de vraag hoe de authentieke dialoog invloed heeft gehad op de uitkomst van het project: het Dakpark. De hoofdvraag van dit onderzoek luidde als volgt: *In hoeverre kan burgerparticipatie door middel van een 'authentieke dialoog' tussen de gemeente en de betrokken burgers bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam?* Uit het voorgaande blijkt dat als antwoord op de hoofdvraag kan gesteld worden dat burgerparticipatie door middel van een authentieke dialoog in grote mate kan bijdragen aan het ontwikkelen van een nieuwe adaptatiestrategie voor Rotterdam. Op verschillende manieren die hierboven toegelicht werden, hebben de resultaten van de authentieke dialoog de uitkomst van het project bepaald. Alleen de relaties blijken nauwelijks een rol gespeeld te hebben. Het is voor de authentieke dialoog ook van groot belang dat er aan de drie voorwaarden wordt voldaan, zo komt namelijk de authentieke dialoog tot stand. Door de diversiteit en onderlinge afhankelijkheid zijn actoren namelijk bereid tot interactie, de burgers willen participeren en de gemeente is bereid tot het betrekken van de burgers.

6.3 Aanbevelingen

Naast innovatie dat het belangrijkste resultaat van de authentieke dialoog vormde, is er nog een tweede resultaat, namelijk aanbevelingen voor verbeteringen van het proces (zie hoofdstuk 2, figuur 2.3). Deze aanbevelingen hebben met name betrekking op het verbeteren van de samenwerking: op welke manier kunnen er nieuwe verbeteringen opgesteld worden voor de samenwerking, waar de actoren in het vervolg zich aan moeten houden? Er zijn een aantal aanbevelingen in de interviews gedaan voor hoe de interactie en de authentieke dialoog ingericht zou moeten zijn, om de ontwikkeling van het project zo goed mogelijk te laten verlopen en de uitkomst op een positieve manier te beïnvloeden.

Een eerste belangrijke aanbeveling die benadrukt werd, is dat als er vanuit de gemeente voor participatie met burgers gekozen wordt, er gedurende het gehele traject ook goed gecommuniceerd moet worden. Dat er nu rondom de wok en lift in het Dakpark problemen zijn, komt eruit voort dat destijds de keuze vanuit de gemeente niet meer gecommuniceerd werd. Dit zorgt er nu in het gebruik voor dat er problemen ontstaan en vanuit alle kanten wordt benadrukt dat die lift er wel moet komen. Nu zijn ze bijvoorbeeld een lift naast het park met een brug naar het park toe aan het plannen, als dit destijds gecommuniceerd was, waren er mogelijk andere oplossingen geweest. Men moet bij bezuinigingen dus goed naar de consequenties kijken en deze ook goed communiceren (persoonlijke communicatie met Marieke de Hoop, 4 mei 2016, persoonlijke communicatie met Bart Boerema, 14 april 2016). In termen van het onderzoek kan dus gesteld worden dat de wisselwerking tussen beide actoren van begin tot eind aanwezig moet zijn en beide actoren zich hier ook nadrukkelijk op moeten instellen. Deze aanbeveling over communicatie is erg algemeen en daardoor ook al vaker in literatuur benadrukt, voor samenwerking in het algemeen of 'collaborative action' is deze communicatie cruciaal. Het komt in de literatuur zelfs terug als een voorwaarde voor samenwerking en participatie van actoren. Bij participatie hoort een actieve betrokkenheid in het maken van beslissingen, dus moet er gecommuniceerd blijven worden naar de participanten (hierbij de burgers) toe (Adger, 2003; Few, Brown & Tompkins, 2009).

Een tweede aanbeveling is dat men belangen wel moet kunnen bundelen en dus dat buurtbewoners wel tot consensus moet kunnen komen over de belangrijkste punten, omdat men anders bij de gemeente niet overkomt. Daar spelen namelijk ook andere belangen, dus als men niet overkomt wordt er ook niets mee gedaan. Bij de ontwikkeling van het Dakpark werden eerst de belangen niet gebundeld, elke burger riep wat hij of zij belangrijk vond, waardoor het overzicht ver te zoeken was. Als oplossing hiervoor is bedacht om de belangen te bundelen in de acht geboden. Deze acht geboden representeren de aspecten die voor de participerende burgers in het algemeen het meest belangrijk werden geacht. Door deze bundeling was het voor de gemeente ook makkelijker om ze in het ontwerp terug te laten komen (persoonlijke communicatie met Stijn Brakkee, 22 april 2016).

De derde aanbeveling is dat men zou moeten zoeken naar een duurzame samenwerkingsrelatie. Een project eindigt niet bij de oplevering, voor de gebruikers begint het dan pas. In het beheer zijn er nu vaker communicatieproblemen: wie moet men bij problemen benaderen en problemen rondom verantwoordelijkheid/eigenaarschap: van wie is het park en wie kan er dus verantwoordelijk voor worden gehouden. Men zou een structuur voor samenwerking tussen alle partijen moeten opstellen die voortduurt ook na oplevering, met name ook omdat de buurtbewoners actief in het beheer en gebruik zijn en bij de stichting het nu ook niet soepel verloopt (persoonlijke communicatie met Janette Reukers, 24 april 2016; persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016). Deze aanbeveling komt grotendeels terug in het concept 'relaties', als er namelijk relaties opgebouwd worden, dan weten partijen elkaar te vinden en blijft de communicatie soepel verlopen ook als voor de gemeente het project 'klaar' is. Een ander concept uit dit onderzoek dat hieraan gelinkt kan worden is wisselwerking. Deze wisselwerking (onderlinge interactie) zou dus als de ontwikkeling van een project afgerond is, nog moeten voortduren.

Tot slot, waar in dit project wel aan voldaan is, maar ook erg belangrijk is: men moet goed naar elkaar luisteren. In dit project was daar (door vertragingen) ook wel de tijd voor, men kon goed uitleggen aan elkaar wat ze belangrijk vinden en waarom, ze konden zich dus verdiepen in elkaars meningen, dit maakt dat het eindresultaat ook beter gedragen wordt. Investeren in mensen is belangrijk en levert altijd iets op, hiervoor moet je mensen ook opzoeken en erbij betrekken, ze moeten op de hoogte worden gehouden (persoonlijke communicatie met Rik de Nooijer, 26 april 2016; persoonlijke communicatie met Piet Huiskens, 11 mei 2016). Dit aspect werd echter ook al in de theorie van Innes en Booher (2003) benoemd bij het concept 'new heuristics'.

Deze aanbevelingen zouden als leidraad kunnen dienen in toekomstige adaptatieprojecten, niet alleen in Rotterdam maar ook elders, aangezien de aanbevelingen algemeen zijn en in elk project (waar burgers participeren) toegepast kunnen worden.

In dit onderzoek is slechts één project onderzocht, echter is het onderzoek op het gebied van klimaatadaptatie in combinatie met burgerparticipatie in Nederland nog erg beperkt, voor vervolgonderzoek zou men dus naar andere meerdere Nederlandse adaptatieprojecten kunnen kijken waar sprake is (of was) van burgerparticipatie en deze projecten onderling kunnen vergelijken, om zo tot een inzicht te komen over hoe burgerparticipatie het beste ingericht kan worden om de uitkomst te optimaliseren.

6.4 Reflectie

In de reflectie zal teruggeblikt worden op de manier waarop ik dit onderzoek doorlopen heb. Over het algemeen liep dit vrij soepel. Doordat ik al voor de officiële start in februari een idee had over het onderwerp, namelijk klimaatadaptatie in combinatie met samenwerking tussen verschillende partijen bij het formuleren van beleid (of plannen), kon ik vanaf februari vrij snel aan de slag. De

afbakening bleef in het begin voor mij nog onduidelijk, namelijk internationaal beleid of juist op lokaal niveau. Aan de hand van het zoeken en globaal doornemen van wetenschappelijke literatuur en het afwegen van interesse, werd voor het laatste gekozen. Een tijd heb ik nog getwijfeld tussen twee steden, namelijk Arnhem en Rotterdam, aangezien beide steden wat betreft klimaatadaptatie in de stad in Nederland het meeste doen. Opnieuw ben ik de literatuur in gedoken en zo uiteindelijk op de stad Rotterdam gekomen, aangezien met name over deze stad op het gebied van klimaatadaptatie veel gepubliceerd wordt. Deze stad trok daarnaast ook mijn interesse wel, vandaar dat deze stad gekozen is.

Ik zag erg op tegen het zoeken van een theorie, dit bleek ook in eerdere cursussen, bijvoorbeeld leerproject 2 voor mij moeilijk te zijn. Ook bij dit onderzoek had ik in eerste instantie wel wat moeite met het zoeken in kernwoorden, waardoor ik bij vele diverse theorieën uitkwam, die niet zozeer pasten bij mijn onderwerp. Vervolgens kwam ik aan de hand van een aantal tips van mijn scriptiebegeleidster voor het zoeken in kernwoorden als 'participation', 'governance' en 'civil society' al snel op de theorie van Innes en Booher (2003) uit, die goed bleek aan te sluiten bij datgene dat ik graag zou willen onderzoeken, namelijk de participatie van burgers bij planvorming en de interactie tussen gemeente en deze burgers. Doordat de theorie erg goed bij mijn onderwerp aansloot en het op zich ook een begrijpelijk theorie is, viel de operationalisatie van de theorie wel mee. De begrippen hoefden niet erg veel aangepast te worden om aan te sluiten bij het onderzoek. Ik ben hierbij wel opnieuw erachter gekomen dat het zoeken van theorieën niet mijn sterkste kant is. Het is voor mij best lastig om in duidelijke steekwoorden te zoeken en snel te beoordelen of een theorie wel of niet geschikt kan zijn, zonder hierbij grote delen van de tekst te lezen. Hierdoor heb ik geleerd dat zelfstandig werken goed is, maar dat ik niet te lang in mijn problemen en twijfels moet blijven hangen en het ook nodig is om af en toe hulp te vragen. Juist na het ontvangen tips van mijn begeleidster heb ik snel een theorie gevonden, dit had veel langer geduurd als ik zelf was blijven zoeken.

In tegenstelling tot het vinden van een theorie, was het vinden van een casus (of meerdere casussen) die zowel aansloot bij het concept klimaatadaptatie als burgerparticipatie, niet zo makkelijk als gedacht en heeft het een tijdje geduurd. In eerste instantie kwam ik op het project het Benthemplein uit, dit project leek bij beide concepten goed aan te sluiten: het project is ontstaan uit de behoefte aan adaptatieprojecten in de stad en is er ook een duidelijk voorbeeld van. Daarnaast werd in bronnen aangegeven dat ook gepoogd werd om burgers te laten participeren in het project. Bij het leggen van contact met de gemeente Rotterdam over dit project, bleek echter dat burgers nauwelijks meegedaan hebben en er eigenlijk weinig sprake van interactie met burgers was. Dit was echter niet het enige minpunt, het grootste probleem lag bij het feit dat er erg veel (media-)aandacht voor het Benthemplein is, waardoor de gemeente niet snel meer interviews geeft. De bereidheid om mij te woord te staan was daardoor niet groot. Er moest dus gezocht worden naar een nieuwe casus. Na een aantal weken te zoeken, kwam eind maart het project het Dakpark in beeld. Door het sturen van een aantal mails over en weer, bleek men ook bereid om mijn vragen te beantwoorden, zowel de gemeente als participerende burgers. In eerste instantie was het mijn bedoeling om meerdere projecten te onderzoeken, ik was echter blij dat ik na, wat voor mij een lange tijd zoeken leek, een project had gevonden dat aansloot bij het onderzoek en waarvoor interviews geregeld konden worden. De beperking tot één project maakt de generaliseerbaarheid van het onderzoek echter minimaal, ook over Rotterdam, aangezien er meerdere projecten voor klimaatadaptatie zijn. Echter maakte het onderzoeken van slechts één project het wel mogelijk om dieper hierop in te gaan en meer burgers te spreken, om zo de diepgang in het onderzoek te kunnen vergroten. Tijdens het

uitvoeren van de interviews bleek dit ook wel nodig te zijn, aangezien het project vijftien jaar geduurd heeft en er veel in die tijd veranderd is. Met name in deze fase van het onderzoek heb ik wel een aantal dingen geleerd. Allereerst moet je er niet vanuit gaan dat een casus regelen een makkelijker deel van je scriptie is, het kost namelijk veel tijd, dit ik van tevoren niet ingeschat en hiermee had ik dus ook geen rekening gehouden. Achteraf gezien, had ik hierbij ook wel een wat actievere houding mogen hebben, bijvoorbeeld eerder bellen als je geen reactie ontvangt en het contact opnemen met personen van verschillende projecten tegelijkertijd. Hierdoor zouden de interviews eerder geregeld zijn dan dat nu het geval was.

De eerste afspraak was het meelopen met de GroenGroep voor een avond, dit is een vrijwilligersgroep die klussen in het groenbeheer voor het park doet. Hier heb ik informeel een aantal burgers kunnen spreken, die deels ook geparticipeerd hadden in de ontwikkeling van het Dakpark. Voor het regelen van interviews met burgers was dit heel erg effectief, één van de vrijwilligers en de trekker van de groep (Bert Knaap) was zelfs bereid om zelf (aan de hand van mijn mail aan hem) een mail te sturen naar alle leden van de GroenGroep, met de vraag of ze bereid zouden zijn om mij een interview te geven. Bijna iedereen heeft hierop gereageerd. Helaas bleek er echter wel sprake te zijn van een miscommunicatie, waardoor ik uiteindelijk twee interviews gedaan heb met burgers die pas na de opening van het park betrokken raakte en dus weinig over de ontwikkeling konden vertellen. Mijn leermoment hierbij is dat ik het zelf in handen moet houden. Het is heel fijn als andere je helpen bij het regelen van interviews, maar je moet wel zelf duidelijk communiceren wie je wilt spreken. Dit heeft me nu slechts één dag gekost, maar dit had veel meer kunnen zijn.

Aan de hand van deze interviews zijn ook weer andere burgers benaderd over het project. Ook met ambtenaren uit de gemeente waren de interviews vrij snel geregeld. Het vinden van burgers die eerder in het project hadden deelgenomen hadden bleek echter moeilijk. In de eerste fase participeerden voornamelijk oudere buurtbewoners, die later in de ontwikkeling zijn afgehaakt. Aangezien deze groep nu erg oud is (rond de 80) en vrijwilligers vanuit het Dakpark het contact met deze groep verloren zijn, bleek het binnen het tijdsbestek niet meer mogelijk om een burger uit deze groep te interviewen. Terwijl de verwerkte resultaten uit de interviews over fase 1 voor een groot deel op deze groep ingaat. Dit kan voor een vertekening van de resultaten hebben gezorgd. Om dit zoveel mogelijk te voorkomen zijn twee (politiek geïnteresseerde) burgers geïnterviewd, die destijds geparticipeerd hebben en over deze groep konden vertellen. Uiteindelijk was het mogelijk om binnen anderhalve maand bijna alle interviews te doen. Mogelijk was het wel nog gelukt om één of enkele oudere buurtbewoners te spreken, als ik eerder bij het zoeken van een casus en het regelen van interviews een actievere houding had aangenomen, dan zou ik namelijk ook meer tijd hebben gehad om deze groep te bereiken.

Ondanks dat het transcriberen van de interviews en het uitwerken van de resultaten meer tijd in beslag nam dan verwacht of gehoopt, is het gelukt om vóór de afspraak met de scriptiebegeleider op 25 mei, een conceptversie van mijn scriptie tot en met de empirie in te kunnen leveren. Dit stak volgens haar al redelijk goed in elkaar. Aan de hand van het commentaar ben ik vanaf 25 juni al kunnen beginnen aan het werken aan de definitieve versie. Waarvoor ik dus nog relatief veel tijd had.

Doordat ik veel tijd had om aan mijn scriptie te werken, ik had namelijk beide blokken maar één vak er nog bij, was het mogelijk om de eerste deadline in juni al te halen. Dit heb ik tijdens de hele periode ook wel in mijn achterhoofd gehouden, aangezien ik in september alweer aan een master wil beginnen.

Bronnen

Adger, W. N., Arnell, N. W., & Tompkins, E. L. (2005). Successful adaptation to climate change across scales. *Global environmental change*, 15(2), 77-86.

Adger, W. N. (2003). Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Economic Geography*, 79 (4), 387-404

Archer, D., Almanshi, F., DiGregorio, M., Roberts, D., Sharma, D., & Syam, D. (2014). Moving towards inclusive urban adaptation: approaches to integrating community-based adaptation to climate change at city and national scale. *Climate and Development*, 6(4), 345-356.

Argyris, C. (1993). *Knowlegde for action: A Guide to Overcoming Barriers to Institutional Change*. San Fransciso: Jossey Bass

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216-224.

Birkmann, J., Garschagen, M., Kraas, F., & Quang, N. (2010). Adaptive urban governance: new challenges for the second generation of urban adaptation strategies to climate change. *Sustainability Science*, 5(2), 185-206.

Brody, S. D. (2003). Measuring the effects of stakeholder participation on the quality of local plans based on the principles of collaborative ecosystem management. *Journal of planning education and research*, 22(4), 407-419.

Buijs, S. & Streng, J. (2013). Rotterdamse adaptatiestrategie: themarapport stadsklimaat. Vinddatum 30 januari 2016, op www.rotterdamclimateinitiative.nl

Bulkeley, H., & Betsill, M. M. (2005). *Cities and climate change: urban sustainability and global environmental governance* (Vol. 4). Psychology Press.

Bulkeley, H. (2010). Cities and the governing of climate change. *Annual Review of Environment and Resources*, 35, 229-253

Buuren, A. V., Driessen, P., Rijswick, M. V., Rietveld, P., Salet, W., Spit, T., & Teisman, G. (2009). *De governance van adaptatie: bouwstenen voor een afwegingsproces: werkrapport/synthese*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Cloutier, G., Joerin, F., Dubois, C., Labarthe, M., Legay, C., & Viens, D. (2015). Planning adaptation based on local actors' knowledge and participation: A climate governance experiment. *Climate Policy*, 15(4), 458-474.

Cornwall, A., & Gaventa, J. (2000). From users and choosers to makers and shapers repositioning participation in social policy. *IDS Bulletin*, 31(4), 50-62.

Creswell, J. W. (2012). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage.

Dakpark Rotterdam (z.d.). Wie zijn we? Opgevraagd op 16 maart 2016 van www.dakparkrotterdam.nl

Den Exter, R., Lenhart, J., & Kern, K. (2015). Governing climate change in Dutch cities: anchoring local climate strategies in organisation, policy and practical implementation. *Local Environment*, 20(9), 1062-1080.

De Urbanisten (z.d.). Water Square Benthemplein. Vinddatum 24 februari 2016, op www.urbanisten.nl

Dogrusoy, I. T., & Dalgakiran, A. (2011). An Alternative Approach in Sustainable Planning: Slow Urbanism. *ArchNet-IJAR*, 5(1).

Few, R., Brown, K., & Tompkins, E. L. (2007). Public participation and climate change adaptation: avoiding the illusion of inclusion. *Climate policy*, 7(1), 46-59.

Fiorino, D. J. (1990). Citizen participation and environmental risk: A survey of institutional mechanisms. *Science, technology & human values*, 15(2), 226-243.

Gemeente Rotterdam (z.d.). Bospolder. Vinddatum 12 april 2016, op www.rotterdam.nl

Gemeente Rotterdam (2009). Samenwerking tussen publieke en private partijen. *Rotterdam wereldwijd*, 1 (2)

Goedbloed, D. (2013). Rotterdamse adaptatiestrategie: themarapport stedelijk watersysteem. Vinddatum 3 februari 2016, op www.rotterdamclimateinitiative.nl

Habermas, J. (1981). Part III: Intermediate Reflections: Social Action, Purposive Activity, and Communication. *The Theory of Communicative Action*, Boston: Beacon Press, pp. 273-337

Hansen, J., Kharecha, P., Sato, M., Masson-Delmotte, V., Ackerman, F., Beerling, D. J., ... & Rockstrom, J. (2013). Assessing “dangerous climate change”: required reduction of carbon emissions to protect young people, future generations and nature. *PloS one*, 8(12).

Head, B. W. (2011). Australian experience: Civic engagement as symbol and substance. *Public Administration and Development*, 31(2), 102-112.

Healey, P. (1997). Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies. UBC Press.

Healey, P. (1992). Planning through debate: the communicative turn in planning theory. *Town planning review*, 63(2), 143.

Innes, J.E. & Booher, D.E. (2003) Collaborative policymaking: governance through dialogue. In Hajer, M.A. & Wagenaar, H (2003). *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press

IPCC (2014). Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers. Vinddatum 1 februari 2016, op www.ipcc.ch

- Kearns, A. (1995). Active citizenship and local governance: political and geographical dimensions. *Political Geography*, 14(2), 155-175.
- KNMI. (2006). Klimaat in de 21ste eeuw. Vier scenario's voor Nederland. Vinddatum 23 maart 2016, op www.knmi.nl
- KNMI (2014). KNMI'14 klimaatscenario's voor Nederland. Vinddatum 3 februari 2016, op www.klimaatscenarios.nl
- Mees, H. (2015). Case Study Report Dakpark Rotterdam. Utrecht: Utrecht University
- Mees, H. L. P., & Driessen, P. P. (2011). Adaptation to climate change in urban areas: Climate-greening London, Rotterdam, and Toronto. *Climate law*, 2(2), 251-280.
- Mill, J. S. (1865). *Considerations on representative government*. Longmans, Green, and Company.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press
- Parry, M., Canziani, O., Paktikof, J., van der Linden, P., & Hanson, C. (2007). *Climate change 2007-impacts, adaptation and vulnerability: Working group II contribution to the fourth assessment report of the IPCC (Vol. 4)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, G., Moyser, G., & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1970). Participation and democracy theory. *Cambridge Mass*.
- Pizzorno, A. (1970). An introduction to the theory of political participation. *Social Science Information*, 9(5), 29-61.
- Rayner, S. (2007). The rise of risk and the decline of politics. *Environmental hazards*, 7(2), 165-172.
- Renn, O., & Webler, T., Wiedemann, P. (1995). *Fairness and competence in citizen participation: Evaluating models for environmental discourse* (Vol. 10). Springer Science & Business Media.
- Rosenstone, S., & Hansen, J. M. (1993). Mobilization, participation and democracy in America. New York: Macmillan Publishing Group.
- Rousseau, J. (1968 [1762]). *The social contract*. Translated by Maurice Cranston. Penguin: Harmondsworth UK.
- Rotterdam Climate Initiative (2013). Rotterdamse adaptatiestrategie. Vinddatum 30 januari 2016, op www.rotterdamclimateinitiative.nl
- Serrao-Neumann, S., Harman, B., Leitch, A., & Low Choy, D. (2015). Public engagement and climate adaptation: insights from three local governments in Australia. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(7), 1196-1216.
- UNFCCC (2015). Adoption of the Paris Agreement. Vinddatum 1 februari 2016, op www.unfccc.int

Verba, S., Nie, N. (1972) *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.

Verschuren, P. & Doorewaard, H. (2007) *Het ontwerpen van een onderzoek. Vierde druk*. Den Haag: Uitgeverij Lemma.

Bijlagen

Bijlage 1: Respondenten

Hierbij de lijst met geïnterviewden voor het onderzoek, de twee interviews met burgers, die niet verwerkt zijn in dit onderzoek worden hier niet genoemd.

Bart Boerema
Gebiedsnetwerker bij gemeente Rotterdam
Betrokken bij het Dakpark vanaf 2002 tot de opening in 2014
Geïnterviewd op: 14 april 2016

Bert Knaap
Buurtbewoner Bospolder/Tussendijken
Betrokken bij het Dakpark vanaf +/- 2006 en nu nog steeds bij de GroenGroep
Geïnterviewd op: 20 april 2016

Karlien Stroeve
Projectleider bij gemeente Rotterdam
Betrokken bij het Dakpark vanaf 2010 tot de opening in 2014
Geïnterviewd op: 22 april 2016

Stijn Brakkee
Burger en lid van de deelgemeente geweest
Betrokken bij het Dakpark vanaf 1998 en nu nog steeds bij de GroenGroep
Geïnterviewd op: 22 april 2016

Janette Reukers
Buurtbewoner Bospolder/Tussendijken
Betrokken bij het Dakpark vanaf +/- 2006 en nu nog steeds bij de GroenGroep
Geïnterviewd op: 24 april 2016

Rik de Nooijer
Landschapsarchitect bij de gemeente Rotterdam
Betrokken bij het Dakpark vanaf +/- 2003 tot de opening in 2014
Geïnterviewd op: 26 april 2016

Marieke de Hoop
Buurtbewoner Bospolder/Tussendijken
Betrokken bij het Dakpark vanaf +/- 2008 en nu nog af en toen in de GroenGroep
Geïnterviewd op: 4 mei 2016

Piet Huiskens
Contactpersoon/intermediair voor gemeente en participerende burgers (van stichting de Werkplaats)
Betrokken bij het Dakpark vanaf +/- 1998 tot de opening in 2014
Geïnterviewd op: 11 mei 2016

Ankie Bosch

Buurtbewoner Bospolder/Tussendijken

Betrokken bij het Dakpark vanaf 2012 en nu nog steeds bij de GroenGroep en Speeltuinvereniging BOTU

Geïnterviewd op: 24 mei 2016

Wouter Willers

Buurtbewoner Bospolder/Tussendijken

Betrokken bij het Dakpark vanaf 1998 tot 2004

Geïnterviewd op: 1 juni 2016

Hans van Noort

Medewerker projectontwikkelaar Dura Vermeer

Betrokken bij het Dakpark vanaf 2000 tot de opening in 2014

Geïnterviewd op: 14 juni 2016

Bijlage 2: Interviewgide Burgers

Onderstaande interviewgide is gebruik in de interviews met de burgers, de opbouw is aan de hand van de concepten van Innes en Booher (2003) die in dit onderzoek centraal stonden. De dikgedrukte woorden zijn per vraag de belangrijkste aspecten, die het interviewen makkelijker maakten.

Introductie

- Kunt u kort iets over uzelf vertellen?
- Kort samengevat weet ik dat het project Dakpark uitgevoerd is door de gemeente in samenwerking met een particuliere projectontwikkelaar en participerende buurtbewoners. Het Dakpark is ontwikkeld omdat de bewoners van de wijk graag meer groen in de wijk wilden. Het is dus eigenlijk vanuit de bewoners opgezet. En (een aantal) buurtbewoners hebben gedurende het gehele traject van ontwikkeling tot opening (en nu nog steeds) geparticipeerd. Heeft u hierop op dit moment nog aanvullingen?
- Hoe bent u bij het project betrokken geraakt?

Activiteiten & belang van burger

- In hoeverre bent u **actief/betrokken** in uw wijk? Participatie bij projecten, vrijwilligersactiviteit, gezamenlijke activiteiten?
- In hoeverre/hoe vaak heeft u **contact** met uw buurtgenoten? Welk **belang** hecht u aan dit contact?
- In hoeverre bent u **op de hoogte** van wat er in de buurt gebeurt/plaatsvindt: activiteiten, projecten, eventuele problemen?
- Wat acht u in uw buurt van **belang**? Waaraan hecht u veel **waarde** in uw buurt?
- Wat heeft volgens u de **participatie** van burgers aan het project het Dakpark **bijgedragen**?
- In hoeverre heeft de **participatie de uitkomst van het project** bepaald? Welke invloed heeft de participatie op de uitkomst van het project gehad?
- In hoeverre was **een contactpersoon** van belang om het uiteindelijke doel te bereiken?

Diversiteit & onderlinge afhankelijkheid

- Waarom heeft u gekozen voor **participatie** bij dit project? Welk **belang/beweeegredenen** had u voor participatie in het project?, Hoe bent u gaan participeren in het project?
- **Hoeveel** burgers hebben aan het project deelgenomen? In hoeverre was er **diversiteit** in de groep buurtbewoners die participeerden?
- Hoe werd de lokale bevolking **benaderd** over dit project (door de gemeente of eventueel bedrijven)? Werd de bevolking actief of passief betrokken? Werden er bewoners ook niet betrokken? Zo ja, welke bewoners zijn dit? Waren er criteria waaraan de bewoners moesten voldoen? Zat er een limiet aan het aantal betrokken burgers? **Waarom** denk u wilden sommige buurtbewoners niet participeren?
- Wat heeft participatie voor u **opgeleverd**?/ Welke **voordelen** heeft u uit de participatie gehaald?
- Kan er in eerste instantie gesproken worden van een **gezamenlijk probleem** bij de gemeente en de burgers dat heeft geleid tot het opstellen van een plan voor het gebied?/ Was er een probleem dat zowel de burgers als de gemeente trof?

Participatie in het project

Authentieke dialoog

- Welke **opzet** had het project in eerste instantie?/ Wat was in eerste instantie het **doel** van het project?
- **Wanneer** is het project **begonnen**?
- **Vanaf wanneer** hebben de burgers meegedaan in het project? Wanneer bent u betrokken geraakt bij het project?
- **Wanneer** is het project **uitgevoerd**?
- Zijn de bewoners **tot het einde betrokken** geweest: dus tot het gerealiseerd was?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers?

Wisselwerking

- In hoeverre was er sprake van **direct (persoonlijk) contact** tussen de burgers en de gemeente? In hoeverre zijn er afspraken gemaakt voor persoonlijk/direct contact (eventueel bijeenkomsten) tussen de gemeente en de (participerende) burgers? Hoe **verliep dit contact**?
- Waren er **groepsbijeenkomsten**? Waren er individuele gesprekken met de bewoners? Zo ja, hoe vaak waren er bijeenkomsten? Hoe werden deze bijeenkomsten georganiseerd? Waren deze bijeenkomsten vooral informeel of formeel? Kunt u voorbeelden geven? Verliep dit goed of slecht? Wat waren goede en slechte punten?
- Hoe zag het contact tussen **de bewoners en de contactpersoon**: Piet Huiskens eruit? Hoe vaak zagen jullie elkaar? Hoe verliep dit contact?
- Wat hebben deze bijeenkomsten in het algemeen **opgeleverd/voordeel**? 1. voor **verloop** van het proces 2. Voor de **samenwerking**
- Wat hebben deze bijeenkomsten/dit contact **voor u opgeleverd**? / Welk **voordeel** heeft u uit dit contact gehaald?
- Wat heeft dit contact voor **buurtbewoners** in het algemeen **opgeleverd**?

Relaties

- In hoeverre zijn er **persoonlijke & professionele relaties** opgebouwd door de samenwerking/het contact met de gemeente? In hoeverre heeft u de betrokkenen vanuit de gemeente leren kennen door participatie in het project? 1. Op professioneel gebied: dus perspectieven en belangen 2. Op persoonlijk vlak
- Hou zou u de opgebouwde **relaties beoordelen**?
- Heeft dit voor een **verbetering in de samenwerking** gezorgd? Hoezo?
- Zo ja, welke andere **positieve effecten** heeft u ondervonden door deze opgebouwde relaties?
- Heeft u nog **negatieve effecten** ondervonden van het contact/de persoonlijke en professionele relaties met de gemeente?

Creativiteit

- Hoe zijn **de ideeën** voor het Dakpark ontworpen?
- In hoeverre zijn er **alternatieve projecten** voor deze plek bedacht? In hoeverre zijn er verschillende scenario's bedacht?
- In hoeverre zijn er **alternatieven binnen het project** bedacht? 1. Zoals de winkels in plaats van de fruitverwerkingsbedrijven 2. Alternatieven voor de samenwerking: professional versus direct contact.
- Hoe werden deze alternatieven **ontworpen**? Zijn er hierbij bepaalde technieken gebruikt?
- Waarom wel of niet?

Leereffect

- Wat heeft u **geleerd** door dit project?/ Welke leermomenten heeft u tijdens dit project gehad? Kunt u voorbeelden noemen?
- Hebben deze **leermomenten in het proces** tot **een nieuwe aanpak** geleid?
- Wat verliep er in het project **goed**? Kunt u voorbeelden geven?
- Welke **problemen** ontstonden er gedurende het project? Problemen met participatie, problemen in het vinden van consensus, problemen in de uitvoering. Waarom ontstonden deze problemen?
- Hoe werden deze problemen in het aangepakt? Hoe/waar werd er gezocht naar op **oplossingen**?
- Wat **viel er tegen** aan de participatie in het project? Hebben andere burgers dit ook zo ondervonden? Waarom?
- Zijn **belangen nog opnieuw overwogen** zowel bij de buurtbewoners als bij de gemeente om het haalbaar te maken?

Resultaten van het project

- In hoeverre kan volgens u de uitkomst van het proces als **innovatief** worden gezien? Is er sprake van een nieuw innovatief project, of is dit al vaker toegepast in de praktijk?
- In hoeverre worden de **belangen van de burgers/buurtbewoners** ondersteund door het eindresultaat: het Dakpark?
- In hoeverre heeft **samenwerking de uitkomst van het project bepaald**?
- Zijn er na afronding van het project nog **verbeterpunten** die u kunt bedenken, vooral op het gebied van samenwerking?/ Hoe kan de samenwerking in het vervolg beter worden gedaan?

Bijlage 3: Interviewguide Bart Boerema

Onderstaande interviewguide is gebruikt in het interview met Bart Boerema. Aangezien dit het eerste interview was, is de interviewguide korter dan alle andere gebruikte interviewguides. Gaandeweg in het traject zijn de interviewguides namelijk verbeterd.

Introductie

- Kort samengevat weet ik dat het Dakpark opgezet is door de gemeente in samenwerking met een particuliere projectontwikkelaar en participerende buurtbewoners. Het Dakpark is ontwikkeld omdat de bewoners van de wijk graag meer groen in de wijk wilden. En (een aantal) buurtbewoners hebben gedurende het gehele traject van ontwikkeling tot opening van het park geparticipeerd. Heeft u hierop nog aanvullingen? Mis ik iets cruciaals?
- Zoals ik begrepen heb was u als gebiedsnetwerker betrokken bij het project: kunt u beschrijven wat dit inhield, welke taken had u?
- Heeft u eerder al vergelijkbare projecten gedaan? (Hoe bent u bij dit project betrokken geraakt?)

Diversiteit & onderlinge afhankelijkheid

- Hoe zijn burgers voor het project **benaderd**? Zat hier een limiet aan? Waarop is de keuze gebaseerd? Waarom die burgers benaderd?
- **Hoeveel** burgers hebben aan het project deelgenomen?
- Welke **bewegredenen** hebben **burgers** om aan het project deel te nemen (bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de uitkomst, leereffect, meer betrokken bij de gemeenschap/gemeente enzovoorts)?/ Welke belangen kennen burgers bij participatie in het project?
- Welke **voordelen** had het voor de **burgers** om te participeren?/ Wat heeft participatie voor de burgers opgeleverd?
- Welk **belang** heeft het voor de **gemeente** dat burgers participeren? Waarom zijn die aspecten van belang?

Samenwerking met de burgers

Authentieke dialoog

- Welke **opzet** had het project in eerste instantie? / Wat was in eerste instantie het **doel** van het project?
- **Wanneer** is het project **begonnen**?
- **Wanneer** zijn de **burgers betrokken** bij het project?
- **Wanneer** is het project **uitgevoerd**?
- Zijn de bewoners tot het **einde betrokken** geweest: dus tot het gerealiseerd was?
- Was er vanuit de gemeente een **team** opgezet voor het project? Wie was er allemaal betrokken in dit team? Welke rollen?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers?

Wisselwerking

- In hoeverre was er sprake van **direct contact** tussen de burgers en de gemeente?/ In hoeverre zijn er afspraken gemaakt voor persoonlijk contact/bijeenkomsten tussen de gemeente en de (participerende) burgers?
- Waren er **groepsbijeenkomsten**? Waren er individuele gesprekken met de bewoners? Zo ja, hoe vaak waren er bijeenkomsten? Hoe werden deze bijeenkomsten georganiseerd? Waren deze bijeenkomsten vooral formeel of informeel? Kunt u voorbeelden geven?
- Wat hebben deze bijeenkomsten/dit contact **opgeleverd**?
- Wat heeft dit contact voor de **gemeente specifiek opgeleverd**? / Welk voordeel heeft de gemeente uit dit contact gehaald?
- Wat, verwacht u, heeft dit voor de **(participerende) burgers opgeleverd**?

Relaties

- In hoeverre zijn er **persoonlijke & professionele relaties** opgebouwd door de samenwerking/het contact met de participerende burgers? Eventueel: Heeft u na afronding van het project nog contact gehad met de participerende burgers?
- Zo ja, welke **positieve effecten** heeft u ondervonden door deze opgebouwde relaties?

Creativiteit

- In hoeverre zijn er **alternatieven** bedacht? Alternatieven voor de uitvoering van het project (bijvoorbeeld minder burgerparticipatie)/ alternatieve projecten (geen Dakpark maar stadslandbouw)? Hoezo is er uiteindelijk voor het Dakpark gekozen?
- Hoe werden **alternatieve projecten** ontworpen? Zijn er hierbij bepaalde technieken gebruikt? Zijn deze alternatieven samen met de (participerende) burgers ontworpen?

Leereffect

- Wat heeft u/de gemeente **geleerd** door dit project?/ Welke **leermomenten** heeft u tijdens dit project gehad? Kunt u voorbeelden noemen? Welke leereffecten heeft u met betrekking tot burgerparticipatie gehad?
- Wat **verliep** er in het project **goed**? Kunt u voorbeelden geven?
- Welke **problemen** ontstonden er gedurende het project? Problemen met participatie, problemen in het vinden van consensus, problemen in de uitvoering. Waarom ontstonden deze problemen?
- Hoe werden deze problemen in het aangepakt? Hoe/waar werd er gezocht naar op **oplossingen**?

Resultaten van het project

- In hoeverre kan de uitkomst van het project als **innovatief** worden gezien? Is er sprake van een nieuw innovatief project, of is dit al vaker toegepast in de praktijk?
- Zijn er na afronding van het project nog **verbeterpunten** die u kunt bedenken voor een volgend project?

Bijlage 4: Interviewgide Karlien Stroeve

Onderstaande interviewgide is van het interview met Karlien Stroeve, projectleider bij de gemeente Rotterdam.

Introductie

- Kort samengevat weet ik dat het Dakpark opgezet is door de gemeente in samenwerking met een particuliere projectontwikkelaar en participerende buurtbewoners. Het Dakpark is ontwikkeld omdat de bewoners van de wijk graag meer groen in de wijk wilden. En (een aantal) buurtbewoners hebben gedurende het gehele traject van ontwikkeling tot opening (en nu nog steeds) geparticipeerd. Heeft u hierop op dit moment nog aanvullingen?
- U was projectleider tijdens de ontwikkeling van het Dakpark, kunt u beschrijven welke taken u had? Klopt het dat er in totaal vier projectleiders zijn geweest? Wanneer bent u projectleider geweest?
- Heeft u eerder al vergelijkbare projecten gedaan?
- In bronnen wordt het Dakpark ook vaker bestempeld als een adaptatieproject op het gebied van klimaatverandering. In hoeverre kan het project gezien worden als een klimaatadaptatieproject?

Diversiteit & onderlinge afhankelijkheid

- Hoe zijn burgers voor het project **benaderd**? Zat hier een limiet aan? Waarop is de keuze gebaseerd? Waarom die burgers benaderd?
- **Hoeveel** burgers hebben aan het project deelgenomen?
- Welke **bewegredenen** hebben **burgers** om aan het project deel te nemen (bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de uitkomst, leereffect, meer betrokken bij de gemeenschap/gemeente enzovoorts)?/ Welke belangen kennen burgers bij participatie in het project?
- Welke **voordelen** had het voor de **burgers** om te participeren?/ Wat heeft participatie voor de burgers opgeleverd?
- Welk **belang** heeft het voor de **gemeente** dat burgers participeren? Waarom zijn die aspecten van belang?
- In hoeverre was **participatie/samenwerking nodig** om het uiteindelijke doel/ het project te bereiken? Was het ook mogelijk om **zonder participatie** het doel te bereiken?
- In hoeverre kan er gesproken worden van een **gezamenlijk probleem** in het begin, van zowel de gemeente en de burgers?

Samenwerking met de burgers

Authentieke dialoog

- Welke **opzet** had het project in eerste instantie? / Wat was in eerste instantie het **doel** van het project?
- **Wanneer** is het project **begonnen**?
- **Wanneer** zijn de **burgers betrokken** bij het project?
- **Wanneer** is het project **uitgevoerd**?
- Uit welke **fasen** bestond de ontwikkeling van het project?

- Zijn de bewoners tot het **einde betrokken** geweest: dus tot het gerealiseerd was?
- Was er vanuit de gemeente een **team** opgezet voor het project? Wie was er allemaal betrokken in dit team? Welke rollen?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers?

Wisselwerking

- In hoeverre was er sprake van **direct contact** tussen de burgers en de gemeente?/ In hoeverre zijn er afspraken gemaakt voor persoonlijk contact/bijeenkomsten tussen de gemeente en de (participerende) burgers?
- Waren er **groepsbijeenkomsten**? Waren er individuele gesprekken met de bewoners? Zo ja, hoe vaak waren er bijeenkomsten? Hoe werden deze bijeenkomsten georganiseerd? Waren deze bijeenkomsten vooral formeel of informeel? Kunt u voorbeelden geven?
- Wat hebben deze bijeenkomsten/dit contact **opgeleverd**? 1. Opgeleverd voor de **ontwikkeling** van het gehele proces. 2. Voor de **samenwerking** tussen beide partijen. 3. Voor de **uitkomst**: het Dakpark.
- Wat heeft dit contact voor de **gemeente specifiek opgeleverd**? / Welk voordeel heeft de gemeente uit dit contact gehaald?
- Wat, verwacht u, heeft dit voor de **(participerende) burgers opgeleverd**?

Relaties

- In hoeverre zijn er **persoonlijke & professionele relaties** opgebouwd door de samenwerking/het contact met de participerende burgers? (Eventueel: Heeft u na afronding van het project nog contact gehad met de participerende burgers?)
- Heeft dit voor een **verbetering** in de **samenwerking** gezorgd? Hoezo?
- Welke andere **positieve effecten** heeft u/de gemeente ondervonden door deze opgebouwde relaties?

Creativiteit

- Hoe zijn de **ideeën** voor het Dakpark in eerste instantie ontworpen?
- In hoeverre zijn er **alternatieven** bedacht? 1. Alternatieven binnen het project (zoals de keuze voor winkels in plaats van fruitverwerkingsbedrijven) 2. Alternatieven voor de samenwerking (bijvoorbeeld geen professional maar direct contact).
- Hoe werden **alternatieve projecten** ontworpen? Zijn er hierbij bepaalde technieken gebruikt? Zijn deze alternatieven samen met de (participerende) burgers ontworpen?

Leereffect

- Wat heeft u/de gemeente **geleerd** door dit project?/ Welke **leermomenten** heeft u tijdens dit project gehad? Kunt u voorbeelden noemen? Welke leereffecten heeft u met betrekking tot burgerparticipatie gehad?
- Wat **verliep** er in het project **goed**? Kunt u voorbeelden geven?
- Welke **problemen** ontstonden er gedurende het project? Problemen met participatie, problemen in het vinden van consensus, problemen in de uitvoering. Waarom ontstonden deze problemen?

- Hoe werden deze problemen in het aangepakt? Hoe/waar werd er gezocht naar op **oplossingen**?

Resultaten van het project

- In hoeverre kan de uitkomst van het project als **innovatief** worden gezien? Is er sprake van een nieuw innovatief project, of is dit al vaker toegepast in de praktijk?
- Zijn er na afronding van het project nog **verbeterpunten** die u kunt bedenken voor een volgend project?

Bijlage 5: Interviewgide Rik de Nooijer

Onderstaande interviewgide is van het interview met Rik de Nooijer, landschapsarchitect bij de gemeente Rotterdam.

Introductie

- Kort samengevat weet ik dat het Dakpark opgezet is door de gemeente in samenwerking met een particuliere projectontwikkelaar en participerende buurtbewoners. Het Dakpark is ontwikkeld omdat de bewoners van de wijk graag meer groen in de wijk wilden. En (een aantal) buurtbewoners hebben gedurende het gehele traject van ontwikkeling tot opening (en nu nog steeds) geparticipeerd. Heeft u hierop op dit moment nog aanvullingen?
- U was landschapsarchitect tijdens de ontwikkeling van het Dakpark, kunt u beschrijven welke taken u had? Was u betrokken bij de samenwerking met de buurtbewoners?
- Vanaf wanneer tot wanneer bent u bij het project betrokken geweest?
- In bronnen wordt het Dakpark ook vaker bestempeld als een adaptatieproject op het gebied van klimaatverandering. In hoeverre kan het project gezien worden als een klimaatadaptatieproject?

Diversiteit & onderlinge afhankelijkheid

- Hoe zijn de **burgers gaan participeren** in het project?
- Hoe zijn burgers voor het project **benaderd**? Zet hier een limiet aan? Waarop is de keuze gebaseerd? Waarom die burgers benaderd?
- **Hoeveel** burgers hebben aan het project deelgenomen? In hoeverre was er **diversiteit** in de groep buurtbewoners die participeerden?
- Welke **bewegredenen** hebben **burgers** om aan het project deel te nemen (bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de uitkomst, leereffect, meer betrokken bij de gemeenschap/gemeente enzovoorts)?/ Welke belangen kennen burgers bij participatie in het project? Waarom denkt u wilden sommige **buurtbewoners niet** participeren?
- Welke **voordelen** had het voor de **burgers** om te participeren?/ Wat heeft participatie voor de burgers opgeleverd?
- Welk **belang / welke voordelen** heeft het voor de **gemeente** dat burgers participeren? Waarom zijn die aspecten van belang?
- Welke **nadelen** had het voor de gemeente dat de burgers participeerden?
- In hoeverre was **participatie/samenwerking nodig** om het uiteindelijke doel/ het project te bereiken? Was het ook mogelijk om **zonder participatie** het doel te bereiken?
- In hoeverre kan er gesproken worden van een **gezamenlijk probleem** in het begin, van zowel de gemeente en de burgers?

Samenwerking met de burgers

Authentieke dialoog

- Welke **opzet** had het project in eerste instantie? / Wat was in eerste instantie het **doel** van het project?
- **Wanneer** is het project **begonnen**?
- **Wanneer** zijn de **burgers betrokken** bij het project?

- **Wanneer** is het project **uitgevoerd**?
- Uit welke **fasen** bestond de ontwikkeling van het project?
- Zijn de bewoners tot het **einde betrokken** geweest: dus tot het gerealiseerd was?
- Was er vanuit de gemeente een **team** opgezet voor het project? Wie was er allemaal betrokken in dit team? Welke rollen?
- Er zijn in totaal **vijf projectleiders** geweest, was er verschil in hun aanpak met betrekking tot samenwerking met de buurtbewoners?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers?

Wisselwerking

- In hoeverre was er sprake van **direct contact** tussen de burgers en de gemeente?/ In hoeverre zijn er afspraken gemaakt voor persoonlijk contact/bijeenkomsten tussen de gemeente en de (participerende) burgers?
- Waren er **groepsbijeenkomsten**? Waren er individuele gesprekken met de bewoners? Zo ja, hoe vaak waren er bijeenkomsten? Hoe werden deze bijeenkomsten georganiseerd? Waren deze bijeenkomsten vooral formeel of informeel? Kunt u voorbeelden geven?
- Hoe zag het contact met de **contactpersoon**: Piet Huiskens eruit? Hoe verliep het contact?
- Wat hebben deze bijeenkomsten/dit contact **opgeleverd**? 1. Opgeleverd voor de **ontwikkeling** van het gehele proces. 2. Voor de **samenwerking** tussen beide partijen. 3. Voor de **uitkomst**: het Dakpark.
- Wat heeft dit contact voor de **gemeente specifiek opgeleverd**? / Welk voordeel heeft de gemeente uit dit contact gehaald?
- Wat, verwacht u, heeft dit voor de **(participerende) burgers opgeleverd**?

Relaties

- In hoeverre zijn er **persoonlijke & professionele relaties** opgebouwd door de samenwerking/het contact met de participerende burgers? (Eventueel: Heeft u na afronding van het project nog contact gehad met de participerende burgers?)
- Hoe zou u de opgebouwde **relaties beoordelen**?
- Heeft dit voor een **verbetering** in de **samenwerking** gezorgd? Hoezo?
- Welke andere **positieve effecten** heeft u/de gemeente ondervonden door deze opgebouwde relaties?

Creativiteit

- Hoe zijn de **ideeën** voor het Dakpark in eerste instantie ontworpen? Zijn hierbij nog bepaalde **technieken** gebruikt, zo ja welke?
- In hoeverre zijn er **alternatieven** bedacht? 1. Alternatieven binnen het project (zoals de keuze voor winkels in plaats van fruitverwerkingsbedrijven) 2. Alternatieven voor de samenwerking (bijvoorbeeld geen professional maar direct contact).
- Hoe werden **alternatieve projecten** ontworpen? Zijn er hierbij bepaalde technieken gebruikt? Zijn deze alternatieven samen met de (participerende) burgers ontworpen?
- Waarom wel of niet?

Leereffect

- Wat heeft u/de gemeente **geleerd** door dit project?/ Welke **leermomenten** heeft u tijdens dit project gehad? Kunt u voorbeelden noemen? Welke leereffecten heeft u met betrekking tot burgerparticipatie gehad?
- Wat **verliep** er in het project **goed**? Kunt u voorbeelden geven?
- Welke **problemen** ontstonden er gedurende het project? Problemen met participatie, problemen in het vinden van consensus, problemen in de uitvoering. Waarom ontstonden deze problemen?
- Hoe werden deze problemen in het aangepakt? Hoe/waar werd er gezocht naar op **oplossingen**?
- In hoeverre zijn er door de buurtbewoners en/of gemeente **belangen heroverwogen** om het project haalbaar te maken?

Resultaten van het project

- In hoeverre kan de uitkomst van het project als **innovatief** worden gezien? Is er sprake van een nieuw innovatief project, of is dit al vaker toegepast in de praktijk?
- In hoeverre komen zowel de **belangen van de burgers als van de gemeente** in het eindresultaat: het Dakpark terug?
- In hoeverre heeft samenwerking de **uitkomst van het project bepaald**?
- Zijn er na afronding van het project nog **verbeterpunten** die u kunt bedenken voor een volgend project, met name op het gebied van samenwerking?

Bijlage 6: Interviewguide Piet Huiskens

Onderstaande interviewguide is van het interview met Piet Huiskens, contactpersoon/intermediair tussen de gemeente en de burgers bij het Dakpark.

Introductie

- Kunt u kort iets over uzelf vertellen?
- Kort samengevat weet ik dat het project Dakpark uitgevoerd is door de gemeente in samenwerking met een particuliere projectontwikkelaar en participerende buurtbewoners. Het Dakpark is ontwikkeld omdat de bewoners van de wijk graag meer groen in de wijk wilden. Het is dus eigenlijk vanuit de bewoners opgezet. En (een aantal) buurtbewoners hebben gedurende het gehele traject van ontwikkeling tot opening (en nu nog steeds) geparticipeerd. Heeft u hierop op dit moment nog aanvullingen?
- U was contactpersoon tijdens de ontwikkeling van het Dakpark, kunt u beschrijven welke taken u had?
- Heeft u eerder al deze taak gehad?
- Vanaf wanneer tot wanneer bent u bij het project betrokken geweest?
- Waarom heeft u gekozen voor deze taak in dit project?
- In hoeverre heeft volgens u **een intermediair/contactpersoon** bijgedragen aan het bereiken van het uiteindelijke doel?

Diversiteit & onderlinge afhankelijkheid

- Hoe zijn de **burgers gaan participeren** in het project? Hoe hebben ze zichzelf bij het project betrokken?
- Hoe zijn burgers voor het project **benaderd**? Zat hier een limiet aan? Waarop is de keuze gebaseerd? Waarom die burgers benaderd? Was het voor **alle burgers** mogelijk te participeren?
- **Hoeveel** burgers hebben aan het project deelgenomen? In hoeverre was er **diversiteit** in de groep buurtbewoners die participeerden?
- Welke **bewegredenen** hebben **burgers** om aan het project deel te nemen (bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de uitkomst, leereffect, meer betrokken bij de gemeenschap/gemeente enzovoorts)?/ Welke belangen kennen burgers bij participatie in het project?
- Welke **voordelen** had het voor de **burgers** om te participeren?/ Wat heeft participatie voor de burgers opgeleverd?
- Welk **belang & welke voordelen** heeft het voor de **gemeente** dat burgers participeren? Waarom zijn die aspecten van belang?
- Welke **nadelen** had het voor de gemeente dat de burgers participeerden?
- In hoeverre was **participatie/samenwerking nodig** om het uiteindelijke doel/ het project te bereiken? Was het ook mogelijk om **zonder participatie** het doel te bereiken?
- In hoeverre kan er gesproken worden van een **gezamenlijk probleem** in het begin, van zowel de gemeente en de burgers dat geleid heeft tot het opstellen van een plan voor het gebied?

Samenwerking met de burgers

Authentieke dialoog

- Welke **opzet** had het project in eerste instantie? / Wat was in eerste instantie het **doel** van het project?
- **Wanneer** is het project **begonnen**?
- **Wanneer** zijn de **burgers betrokken** bij het project?
- **Wanneer** is het project **uitgevoerd**?
- Uit welke **fasen** bestond de ontwikkeling van het project?
- Zijn de bewoners tot het **einde betrokken** geweest: dus tot het gerealiseerd was?
- Bent u tot **het einde** betrokken geweest: dus tot het project gerealiseerd was?
- Was er vanuit de gemeente een **team** opgezet voor het project? Wie was er allemaal betrokken in dit team? Welke rollen?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers? Spraken de bewoners en betrokkenen vanuit de gemeente elkaar ook?

Wisselwerking

- In hoeverre was er sprake van **direct contact** tussen de burgers en de gemeente?/ In hoeverre zijn er afspraken gemaakt voor persoonlijk contact/bijeenkomsten tussen de gemeente en de (participerende) burgers?
- Waren er **groepsbijeenkomsten**? Waren er individuele gesprekken met de bewoners? Zo ja, hoe vaak waren er bijeenkomsten? Hoe werden deze bijeenkomsten georganiseerd? Waren deze bijeenkomsten vooral formeel of informeel? Kunt u voorbeelden geven?
- Wat hebben deze bijeenkomsten/dit contact **opgeleverd**? 1. Opgeleverd voor de **ontwikkeling** van het gehele proces. 2. Voor de **samenwerking** tussen beide partijen. 3. Voor de **uitkomst**: het Dakpark.
- Hoe zag het contact tussen **de bewoners en u** eruit? Hoe vaak zagen jullie elkaar? Hoe verliep dit contact? Voorbeelden?
- Wat verwacht u heeft dit contact voor de **gemeente specifiek opgeleverd**? / Welk voordeel heeft de gemeente uit dit contact gehaald?
- Wat, verwacht u, heeft dit voor de **(participerende) burgers opgeleverd**?

Relaties

- In hoeverre zijn er **persoonlijke & professionele relaties** opgebouwd door de samenwerking/het contact met de participerende burgers? (Eventueel: Heeft u na afronding van het project nog contact gehad met de participerende burgers?) In hoeverre zijn er, verwacht u **persoonlijke & professionele relaties tussen de burgers en de gemeente** opgebouwd?
- Hoe zou u de opgebouwde **relaties beoordelen**?
- Hebben deze relaties voor een **verbetering** in de **samenwerking** gezorgd? Hoezo?
- Welke andere **positieve effecten** verwacht u hebben **burgers** en de **gemeente** ondervonden door deze opgebouwde relaties?

Creativiteit

- Hoe zijn de **ideeën** voor het Dakpark in eerste instantie ontworpen? Zijn hierbij nog bepaalde **technieken** gebruikt, zo ja welke?
- In hoeverre zijn er **alternatieven** bedacht? 1. Alternatieven binnen het project (zoals de keuze voor winkels in plaats van fruitverwerkingsbedrijven) 2. Alternatieven voor de samenwerking (bijvoorbeeld geen professional maar direct contact).
- Hoe werden **alternatieve projecten** ontworpen? Zijn er hierbij bepaalde technieken gebruikt? Zijn deze alternatieven samen met de (participerende) burgers ontworpen?
- Waarom wel of niet?

Leereffect

- Wat heeft u **geleerd** door dit project?/ Welke **leermomenten** heeft u tijdens dit project gehad? Kunt u voorbeelden noemen? Welke leereffecten heeft u met betrekking tot burgerparticipatie gehad?
- Hebben deze leermomenten in het proces tot een **nieuwe aanpak** geleid?
- Wat verwacht u, heeft 1. **de gemeente** 2. **De buurtbewoners** geleerd door dit project?
- Wat **verliep** er in het project **goed**? Kunt u voorbeelden geven?
- Welke **problemen** ontstonden er gedurende het project? Problemen met participatie, problemen in het vinden van consensus, problemen in de uitvoering. Waarom ontstonden deze problemen?
- Hoe werden deze problemen in het aangepakt? Hoe/waar werd er gezocht naar op **oplossingen**?
- In hoeverre zijn **belangen opnieuw overwogen** door zowel de buurtbewoners als de gemeente om het project haalbaar te maken?

Resultaten van het project

- In hoeverre kan de uitkomst van het project als **innovatief** worden gezien? Is er sprake van een nieuw innovatief project, of is dit al vaker toegepast in de praktijk?
- In hoeverre komen zowel **de belangen van de burgers als van de gemeente** in het eindresultaat: het Dakpark terug?
- In hoeverre heeft **samenwerking de uitkomst van het project bepaald**?
- Zijn er na afronding van het project nog **verbeterpunten** die u kunt bedenken voor een volgend project?

Bijlage 7: Interviewguide Hans van Noort

Onderstaande interviewguide is van het interview met Hans van Noort, vanuit projectontwikkelaar Dura Vermeer betrokken bij het Dakpark.

Introductie

- Kunt u kort en in het algemeen iets zeggen over hoe de **ontwikkeling** van het Dakpark **verliep**?
- (Wat was uw taak?)
- Vanaf **wanneer tot wanneer** bent u betrokken geweest?
- Hoe was Dura Vermeer **betrokken bij de interactie** tussen verschillende partijen? Hoe was de samenwerking met de gemeente? Was er ook contact tussen Dura Vermeer en participerende burgers?
- Wat heeft vanuit uw perspectief **participatie van burgers** aan het Dakpark **bijgedragen**?
- In hoeverre heeft participatie **de uitkomst** van het project **bepaald**?

Wisselwerking

- Hoe was de **interactie** tussen de gemeente en de participerende burgers? Hoe ingericht, hoe verliep het: goed/slecht?
- In hoeverre was er sprake van **samenwerking** tussen de gemeente en de burgers?
- Was er **direct contact** tussen de partijen: de burgers, gemeente en eventueel projectontwikkelaar?
- Welke **groepsbijeenkomsten** waren er?
- Bij **projectvergaderingen**: wie waren er betrokken?
- Hoe zag het **contact** tussen **de burgers en Piet Huiskens** eruit? Hoe verliep het?
- In hoeverre hebben, verwacht u **de bijeenkomsten** waar de burgers bij aanwezig waren, iets voor de **burgers opgeleverd**?/Welk voordeel hadden ze hieraan?
- In hoeverre zag u dat er **relaties** tussen gemeente en burgers zijn opgebouwd? Zo ja, werd de interactie/samenwerking hierdoor beter?
- In hoeverre denkt u, was **participatie/samenwerking nodig** voor het project?

Creativiteit

- Hoe zijn de **ideeën voor het Dakpark ontworpen**? / Hoe zijn ze tot stand gekomen?
- In hoeverre zijn er **alternatieve projecten** nog bedacht/ alternatieven overwogen voor het gebouw & park?
- **Hoe** werden deze alternatieven **ontworpen**?

Leereffect

- Wat verliep er tijdens het project **erg goed**? Voorbeelden?
- **Welke problemen** ontstonden er? Hoe werden problemen die tijdens het project ontstonden aangepakt? Problemen rondom de bouw?
- Welke **problemen** waren er **in de interactie** tussen de gemeente en de burgers? Hoe werden die opgelost?

Resultaten

- In hoeverre kan, volgens u het Dakpark **als innovatief** worden gezien?
- Welke **verbeterpunten** kunt u voor het project zoal bedenken?